

SLAVICA SLOVACA

ROČNÍK 41 • 2006 **1**

SLAVISTIKA

CENA 60 SK

VYDAVATEĽSTVO MATICE SLOVENSKEJ

SLAVICA SLOVACA

ORGÁN SLAVISTICKÉHO ÚSTAVU JÁNA STANISLAVA SAV
A MATICE SLOVENSKEJ

Hlavný redaktor: Ján Doruľa

Redakčná rada:

Mojmír Benža, Vincent Blanár, Ján Doruľa, Júlia Dudášová-Kriššáková,
Adriana Ferencíková, Ľudovít Haraksim, Emil Horák, Viliam Mruškovič,
Zuzana Profantová, Imrich Sedlák, Vincent Sedlák, Peter Žeňuch

Výkonná redaktorka: Katarína Žeňuchová

Technický redaktor: Marek Ivančík

Adresa redakcie:

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava

OBSAH

ŠTÚDIE

K. ŽEŇUCHOVÁ: Pôsobenie Samuela Cambľa medzi dialektológiou a folkloristikou	3
M. KOŠKOVÁ: Etnické koncepty v jazyku (na bulharskom a slovenskom materiáli)	17
L. JUHÁSOVÁ: Existenciálny význam slovies <i>byť</i> a <i>mať</i> v slovenčine a bulharčine	32
S. ZAVARSKÝ: Sloveso medzi latinčinou a slovenčinou v paralelných textoch zo začiatku 18. storočia	40
I. HARAJ: Antroponymická sústava u starých Grékov	50
J. KRŠKO: Vyjadrenie kvalitatívno-kvantitatívnych vzťahov v toponymii pomocou expresivity a metafory	61

ROZHLADY

V. BLANÁR: Suum cuique.....	69
И. БОГДАНОВА: Юбилей выпуска первой группы русских словакистов МГУ.....	72

SPRÁVY A RECENZIE

Š. LIPTÁK: Docent Ferdinand Buffa osemdesiatročný	75
J. KRŠKO: KRAJČOVIČ, R.: Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest.....	75
O. KOVAČIČOVÁ: Nové slovo vo výskume hymnografických textov	77
M. BELÁKOVÁ: KRŠKO, J.: Spracovanie hydronymie Slovenska: Metodické pokyny na spracúvanie projektov Hydronymie Slovaciae	79
L. KRÁLIK: MALEC, M.: Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski	80
P. ŽIGO: SIATKOWSKI, J.: Słowiańskie nazwy wykonawców zawodów w historii i dialektach	81
M. ČIŽMÁROVÁ: OPALKOVÁ J.: Symbol vo frazémovom znaku z rusko-slovenského komparatívneho hľadiska	82
P. ŽEŇUCH: Ľudová kultúra Slovákov na Ukrajine / Народна культура Словаків в Україні.....	83
M. PUKANEC: Журавлев, А. Ф.: Язык и миф. Лингвистический комментарий к труду А. Н. Афанасьева „Поэтические воззрения славян на природу.“	85
A. ŠKOVIEROVÁ: Správa zo seminára Dejiny knižnej kultúry Levíc a okolia	86
A. ŠKOVIEROVÁ: Správa z multidisciplinárnej vedeckej konferencie Svätec a jeho funkcie v spoločnosti.....	88
J. DORUEA: Zo správy o činnosti Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV za rok 2005.....	91
J. DORUEA: Výročné plenárne zasadnutie Slovenského komitétu slavistov	94
Tematika 14. medzinárodného zjazdu slavistov v roku 2008 (Macedónsko, Ochrid).....	95

S L A V I C A

S L O V A C A

ŠTÚDIE

KATARÍNA ŽEŇUCHOVÁ*

Pôsobenie Samuela Cambla medzi dialektológiou a folkloristikou**

ŽEŇUCHOVÁ, K.: Samuel Cambel's Activities on the Interface Between Dialectology and Folkloristics. *Slavica Slovaca*, 41, No. 1, pp. 3-16 (Bratislava)

The present essay continues the author's earlier investigation, displaying the linguist Cambel as a collector of folk narratives from eastern Slovakia. It offers the first results of research in Samuel Cambel's personal archive. These will serve as a basis for a more comprehensive study dealing with Cambel's scholarly work on the interface between dialectology and folkloristics.

Samuel Cambel, dialectology, folkloristics, hand-written dialectal records and their printed counterparts, comparative textological analysis, linguistic analysis

Väčšina odbornej i širšej verejnosti vníma osobnosť Samuela Cambla ako jazykovedca, zakladateľa slovenskej dialektológie. Je nesporné, že ťažisko jeho vedeckých aktivít spočívalo najmä v štúdiu slovenského jazyka a ostatných slovanských jazykov a dialektológie. Menej známe sú zásluhy jazykovedca Samuela Cambla na formovaní slovenskej folkloristiky a budovaní materiálnej základne ľudovej prozaickej tradície prelomu 19. a 20. storočia. V našich doterajších úvahách sme už upozornili na skutočnosť, že pri zbieraní a zapisovaní folklórnych textov v nárečí pre zamýšľané dialektologické dielo uviedol do praxe vedecké princípy zaznamenávania pramenného materiálu. Utvoril fond pôvodných neupravených nárečových zápisov a svoje záznamy precízne pasportizoval v duchu moderného dialektologického či folkloristického výskumu. Camblom zavedené pravidlá sa pre jeho nasledovníkov stali záväzne platnou normou.¹ Bohatá zbierka folklórnych prozaických textov (122) z východného Slovenska, publikovaná ako nárečová príloha v dialektologickej monografii *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*,² je výsledkom dialektologického výskumu S. Cambla na východnom Slovensku (1892-1905). Netreba zabudnúť ani na obsiahlu kolekciu 115 ľudových nárečí zo stredného Slovenska, ktoré Samuel Cambel zanechal v rukopisnej podobe. Hoci Camblova zbierka ľudovej prózy nepokrýva celé územie Slovenska, súčasná folkloristika ju pokladá za jeden zo štyroch základných korpusov ľudových prozaických textov, ktoré môžu bádatelia využiť ako materiálú základňu pri štúdiu ústnej prozaickej tradície z historického hľadiska.³ Vďaka zberateľskej práci jazyko-

* Mgr. Katarína Žeňuchová, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava.

** Príspevok vznikol pri príležitosti 150. výročia narodenia Samuela Cambla a je súčasťou riešenia grantového projektu VEGA *Ľudová prozaická tradícia na východnom Slovensku v období konštituovania profesionálnych vedeckých disciplín – národopisu, jazykovedy, historiografie a literárnej vedy*, č. 2/6145/26.

¹ ŽEŇUCHOVÁ, K.: Jazyková, kultúrna a historická hodnota ľudovej slovesnosti. In: *Život slova v dejinách a jazykových vzťahoch*. Na sedemdesiatiny profesora Jána Doruľa. Ed. Peter Žeňuch. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 2003, s. 220-225; Samuel Cambel v kontexte slovenskej folkloristiky. In: *Slavica Slovaca*, roč. 38, č. 2 (2003), s. 104-111.

² CAMBEL, S.: *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*. Turčiansky Svätý Martin 1906. 624 s.

³ Bližšie o tom HLŔŠKOVÁ, H.: Wollmanovská zberateľská akcia a jej význam pre folkloristiku na Slovensku. In: *Studia Academica Slovaca*. Ed. Jozef Mlacek, Miloslav Vojtech. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK, Metodické centrum Studia Academica Slovaca 2005, s. 357.

vedca Samuela Cambla má slovenská folkloristika k dispozícii nielen bohatú zbierku ľudovej prózy, ale Camblom utvorená metodológia terénneho výskumu (pasportizácia zberateľských záznamov) zásadne ovplyvnila ďalšie smerovanie a vývin folkloristického bádania.

Dielo Samuela Cambla je však len jedným príkladom na demonštrovanie medzidisciplinárnej spolupráce dialektológie a etnologických vied, predovšetkým folkloristiky. Pre potreby analýzy jazyka niektorého z regiónov Slovenska vzniklo viacero zbierok ľudovej slovesnej tvorby rozličných žánrov. Sú to svojím rozsahom i kvalitou záznamu rozdielne zbierky ľudovej slovesnosti. Popri Samuelovi Camblovi možno spomenúť Olafa Brocha, Františka Pastrnka, Volodymyra Hnatuka, Františka Šujanského, Ivana Verchratského, I. I. Sreznevského, Jakova Holovackého, Jevmenija Sabova, Ivana Paňkevyča a iných zberateľov. Kým niektorým zhromaždený materiálový fond poslužil len ako východiskový materiál pri poznávaní nárečí (S. Cambel, O. Broch, F. Houdek), zámer výskumných ciest V. Hnatuka či I. I. Sreznevského boli širšie – ich cieľom bolo utvoriť komplexný obraz regiónu, podať jazykovú a etnografickú charakteristiku skúmanej lokality.

Mnohí odborníci predovšetkým z radov dialektológov a folkloristov už viackrát upozornili na známy vzťah folkloristiky a dialektológie, ktorý vyplynul zo spoločného predmetu skúmania.⁴ Obidve vedné disciplíny v súčasnom ponímaní spája človek ako tvorca a nositeľ istého typu kultúry a jazyka.

Folkloristika skúma útvary ľudovej slovesnej kultúry na rozličných úrovniach, dialektológia sa zameriava na jazyk – nárečie, v ktorom sa tieto zložky národnej kultúry realizujú. Význam vzťahu dialektológie a folkloristiky si uvedomujeme najmä pri výskume ľudovej slovesnosti v regionálnom kontexte, pretože hranice kultúrnych celkov zvyčajne korešpondujú s hranicami jednotlivých nárečových skupín. Vo všeobecnosti si nemožno predstaviť úspešnú prácu etnológa, etnografa či folkloristu bez toho, aby poznal nárečie regiónu, v ktorom sa výskum realizuje. Poznať nárečie skúmaného regiónu je aj priaznivým predpokladom na to, aby si bádateľ získal dôveru a náklonnosť respondentu. Spoločný predmet výskumu i metódy práce obidvoch vied sú však len formálnym prejavom spomínaného medzidisciplinárneho vzťahu, oveľa dôležitejšia je obojstranná spolupráca folkloristov a lingvistov pri teoretickej interpretácii faktov.

Ak komplexne sledujeme prácu dialektológov staršieho obdobia, ale aj terénne výskumy dialektológov 20. storočia, môžeme pozorovať viacero úrovní naplňovania medziodborovej spolupráce dialektológie a folkloristiky. Vzťah folkloristiky a dialektológie v období druhej polovice 19. storočia a začiatku 20. storočia, v období utvárania profesionálnych základov týchto vedeckých disciplín však nemožno chápať v intenciách moderného ponímania interdisciplinárnej spolupráce. Veď napríklad Samo Cambel, Olaf Broch alebo iní lingvisti obohacovali pramennú základňu folkloristiky v dôsledku spoločného predmetu výskumu dialektológie a folkloristiky. Inú úroveň nadobudla medzidisciplinárnosť v práci jazykovedca Antona Habovštiaka či Konštantína Palkoviča. Popri dialektologickom výskume v teréne spoznávali aj tradičnú ľudovú slovesnú tvorbu. Námety z ľudovej rozprávačskej tradície, ktoré počas dialektologických výskumov zaznamenali, sa stali východiskom pre ďalšie umelecké a estetické stvárnenie. Úsilie dialektológa Jozefa Nižnanského, ktorý sa venoval vinohradníckej terminológii z jazykového hľadiska, spolupráca dialektologičky Adriany Ferenčíkovej pri spracovávaní nárečovej terminológie v *Etnografickom atlase Slovenska*⁵ či lingvistický výskum Jána Doruľu⁶ zameraný na historickú vrstvu lexiky v ľudovej slovesnej tvorbe posúva kooperáciu lingvistov a folkloristov na úroveň moderného poňatia interdisciplinariny.

⁴ Bližšie o tom ŠTOLC, J.: Etnografia a dialektológia. In: Slovenský národopis, roč. 17, č. 4 (1969), s. 484-492; PALKOVIČ, K.: Slovenské nárečia. Banská Bystrica : Krajské osvetové stredisko 1981, s. 6-7.

⁵ Etnografický atlas Slovenska. Bratislava : Etnografický ústav SAV, Slovenská kartografia 1990. 124 s.

⁶ Pozri DORUĽA, J.: Význam slovenských povestí pre výskum slovenskej lexiky. In: Slovenský národopis, roč. 30, č. 1 (1982), s. 92-97; Naša kňahňa domov tiahne. In: Kultúra slova, roč. 19, č. 8 (1985), s. 264-267; Nad jazykom ľudových rozprávok. In: Kultúra slova, roč. 21, č. 7 (1987), s. 225-230; Ešte o jazyku z Dobšinského rozprávky Ženský vtíp. In: Literárnómúzejný letopis. 23. Zostavil Imrich Sedlák. Martin : Matica slovenská 1990, s. 120-129.

Treba pripomenúť, že názorové tendencie dialektológov na využívanie folklórnych prejavov pri výskume nárečia sa vo vývinovom procese rôznili. V počiatočných štádiách rozvoja dialektológie sa bádatelia domnievali, že všetky folklórne žánre sú vhodným prameňom na výskum nárečí. Postupne sa však ukázalo, že niektoré z nich nie je možné primerane využiť pri skúmaní nárečia, lebo pod vplyvom zdroja šírenia, ako sú napríklad ľudové kalendáre alebo knihy ľudového čítania, prijímali množstvo neľudových, nadnárečových a nepôvodných jazykových prvkov. Tendencia prijímať nové (aj jazykové) prvky sa dotýka všetkých žánrov ľudovej slovesnej tvorby a vo všeobecnosti vyplýva z prirodzeného charakteru, mobility a variatívnosti folklóru. Z dialektologického hľadiska sú menej hodnotné veršované a rýmované útvary ľudovej slovesnosti pre ich petrifikovanú strofickú, rytmickú a jazykovú štruktúru. Takými sú napríklad piesňové žánre, rečňovanky, vyčítanky a parémie. Na nevhodnosť veršovaných folklórnych útvarov (ľudových piesní) pre účely dialektologického výskumu poukazuje aj Samuel Cambel v úvodnej časti monografie *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*.⁷

Na základe štúdia rukopisnej pozostalosti a publikovanej časti výskumu sa pokúsime objasniť postup Samuela Cambla pri voľbe metódy svojho terénneho výskumu. Archivovaná rukopisná pozostalosť Sama Cambla uchovaná v Archíve literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine a napokon aj sama dialektologická práca *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov* dokazuje, že terénnemu výskumu na východnom Slovensku predchádzala dôkladná odborná príprava, spočívajúca v štúdiu a excerpcii publikovaných vedeckých prác. Početné rukopisné excerpty historických, etnografických a lingvistických prác E. Radzikowského, A. Kucharského, V. Hnatuka, F. Pastrnka, Š. Mišika, O. Brocha, A. V. Šemberu, J. Sabova, J. Žatkoviča, R. Zawilińskiego, M. Gumpłowicza a iných, ktoré sme našli v rukopisnej pozostalosti, Samo Cambel využil pri príprave prvej časti monografie pod názvom *Všeobecné vedomosti*.⁸ Jasne stanovenému cieľu preskúmať jazyk a frazeológiu vo východných a severovýchodných stoliciach Slovenska S. Cambel podriadil spôsob i metódu práce v teréne. Ako dialektológ zapisoval nárečové slová, slovné spojenia, frazeologické jednotky i odpovede na otázky. V rukopisných zápiskoch z terénneho výskumu uvádza najprv miesto, dátum a meno respondenta, od ktorého materiál získal. V niektorých prípadoch pasportizačný záznam dopĺňa o podrobnejšiu charakteristiku rečového prejavu respondenta, napríklad: „Kuźma Andraš, rodz. v Sobinove, 94 ročný, chtori svoju reč ěneprevracil ańi ěneprevraci. Rozprával mi celę predobedie 27. júna r. 1904 a zistil som, že b, p, m, v, k zmäkčuje všade tam, kde sa v polštině zmäkčuje. Rozdeľuje jasne tvrdé a mäkķé ł a ł', ale ł do ů neprechodí, zostáva však jasne tvrdé. V Sobinove sa tak hutori jak i vo V. Šariši, odchýlky nepatrńe v slovách sa javia.“⁹ Detailná pasportizácia získaného materiálu nebola u Sama Cambla náhodná. Hoci v tomto období ešte nebolo samozrejmosťou zapisovať údaje o rozprávačovi a presne lokalizovať miesto zápisu, Samo Cambel si veľmi dobre uvedomoval ich dôležitosť. Na strane 201 kritizuje niektorých zberateľov za to, že nezaznamenávajú presnú lokalizáciu zápisu: „Sberatelia často podávajú svoje práce pod všeobecným názvom: zo Spiša, zo Šariša, zo Zemplína atp. Kto z toho zmudrie?“¹⁰ S. Cambel však pri každom zázname uvádza dôsledne meno rozprávača, jeho pôvod (ak rozprávač pochádza z inej lokality, uvádza, odkedy už býva v sledovanej dedine), dátum a miesto zápisu. Sporadicky uvádza vek, konfesijnú príslušnosť a sociálne zaradenie interpreta. Zaznamenané nárečové lexikálne jednotky charakterizuje opisne alebo uvádza ich nemecký či maďarský ekvivalent.

Zapisovanie nárečových slov a slovných spojení prostredníctvom priameho výskumu Samuelovi Camblovi však neumožňovalo preskúmať všetky jazykové roviny východoslovenských nárečí tak, ako to mal v úmysle. Dospel teda k myšlienke, že všetky jazykové roviny, najmä

⁷ S. Cambel, c. d., s. 192, 201-205.

⁸ S. Cambel, c. d., s. 5-208.

⁹ ALU M 24 AK

¹⁰ Porovnaj S. Cambel, c. d., s. 201.

syntax a frazeológiu, najdokonalejšie odhalí prostredníctvom súvislých nárečových prejavov. Pritom konštatuje: „...nie každá osnova vhodná je pre nárečoslovca, že sa mojím náhľadom pre nárečoslovca najlepšie hodí osnova prósou, menovite na území východoslovenskom.“¹¹ Svoje rozhodnutie zbierať práve prozaické žánre zdôvodňuje takto: „To nie sú slová prázdne, vytekajúce z predpojatosti naproti piesňam; té slová vytekajú z odôvodneného presvedčenia. Východní Slováci majú pomerne málo svojich piesní, ale sa dosť spieva aj na ich území. Nemajúc dosť svojich, *pripožičiavajú si piesne od nevýchodných Slovákov a vojaci donášajú aj české*. Hoc také pripožíčané piesne preobliekajú do svojho rúcha, *ony sú predsa len neprihodným materiálom pre nárečoslovca*.“¹² Pripomíname, že spočiatku mal S. Cambel v úmysle zbierať práve piesňové žánre, no po dôkladnom preskúmaní východoslovenských piesní bol presvedčený, že nie sú vhodným materiálom na výskum nárečia.¹³ V prvej časti monografie uvádza, že mal v rukách viacero rukopisných zbierok slovenských ľudových piesní, pozorne preskúmal aj Mišíkove zbierky, ktoré ho jednoznačne presvedčili o tom, že obsahujú množstvo cudzích jazykových vplyvov. Rukopisná pozostalosť prezradza, že počas svojich výskumov po východnom Slovensku zapísal aj viacero ľudových piesní, nadobudol aj rukopisné zbierky piesní od iných zapisovateľov. Po dôkladnom zvažovaní pri výbere najvhodnejšieho žánru ľudovej slovesnosti na výskum nárečia sa S. Cambel teda sústredil na zaznamenávanie súvislých prozaických textov.

Na sklonku 19. storočia, v podmienkach formujúcej sa vedeckej disciplíny, S. Cambel ako prvý spomedzi dialektológov v širšom rozsahu uplatnil metódu priameho výskumu. Snažil sa v sťažených podmienkach pri neexistencii elektronickej techniky na záznam zvuku (fonograf, magnetofón) uchopiť a zaznamenať folklórne rozprávania priamo z úst svojich respondentov. Medzi nárečovými textami S. Cambela však nájdeme aj také, ktoré nezískal priamym zápisom, ale sprostredkovane. V nami sledovanej zbierke východoslovenských ľudových prozaických textov sa nachádza šesť zápisov z Humenného, ktoré S. Cambel získal od organistu Jána Pundaya.¹⁴ V nich sa v pasportizačnej poznámke neuvádzajú informácie o rozprávačoch jednotlivých textov, ale S. Cambel sa iba zmieňuje o pôvodcovi zápisov Jánovi Pundayovi.¹⁵

Osobitný význam má prozaický text z Hnilca na Spiši,¹⁶ ktorý v roku 1900 uverejnil Ján Kovalčík v Slovenských pohľadoch pod názvom *Tri prádky*.¹⁷ S. Cambel v tejto súvislosti konštatuje, že Ján Kovalčík nepodáva tento text v pôvodnom spišskom nárečí, ale upravený do spisovného jazyka. 1. septembra v roku 1904, teda o štyri roky neskôr, navštívil Štefana Mišíka na fare v Hnilci a text z jazykovej stránky „opravil“ na základe rozprávania pôvodnej obyvateľky Hnilca Zuzany Kačirovej.¹⁸ V práci *Slovenská reč...* nepublikuje Samo Cambel nárečový text získaný metódou priameho zápisu, ale reprodukované prerozprávanie Kovalčíkovho textu do nárečovej podoby. Ľudové rozprávanie je z formálnej, obsahovej a štylistickej stránky prepracované, text je precízne segmentovaný do odsekov, dokonca sú eliminované príznaky ústneho jazykového prejavu, badateľná je prevaha priamej reči, dôsledne sa zachováva trojstupňová gradácia, čo nekorešponduje s ostatnými zápsmi S. Cambela. Na margo proveniencie Kovalčíkovej rozprávky *Tri prádky* Karel Horálek uvádza, že text, ktorý Ján Kovalčík uverejnil ako pôvodom slovenský a na jeho základe následne vznikla aj Camblova nárečová reprodukcia, je doslovným

¹¹ S. Cambel, c. d., s. 201-202.

¹² S. Cambel, c. d., s. 202.

¹³ S. Cambel, c. d., s. 203-204.

¹⁴ S. Cambel, c. d., s. 380-384.

¹⁵ Napísal pre pôvodcu tejto práce pána organistu z Humenného Jána Pundaya 1. júla r. 1898. Rukopis sme prezerali po dva razy so strany ľudovej reči. Pán Punday, mestský p. notár Jozef Gócs a ja. Po druhý raz 10. okt. r. 1904.

¹⁶ S. Cambel, c. d., s. 247-252.

¹⁷ Porov. Slovenské pohľady, roč. 20 (1900), s. 393-397.

¹⁸ S. Cambel v pasportizačnej poznámke uvádza: „Túto príповідku uverejnil Ján Kovalčík v Slov. Pohľ. z r. 1900, na str. 393-397, a sice pod titulom „Tri prádky“. Už sám titul prezradzuje, že je tam nie podaná verne dľa miestneho hovoru. Miesto „prádka“ povedia v Hnilci „kudzelnička“. Čo do jazyka opravila ju Zuzana Kačir, rodom z Hnilca. Oprava sa diala v Hnilci na fare za spoluúčinkovania p. farára Štefana Mišíka 1. sept. r. 1904.“

prekladom Erbenovej rozprávky *O třech pradlenách*.¹⁹ Na české prostredníctvom poukazuje Jozef Minárik v záverečnej štúdii k publikovanému výberu z Camblovho zberateľského diela²⁰ a tiež folkloristka Viera Gašpariková.²¹

Podobne sprostredkovaným spôsobom získal Samo Cambel aj prozaický text z Tašole,²² ktorý najprv uverejnil Fedor Houdek podľa rozprávania Jána Kotoru v Sborníku muzeálnej slovenskej spoločnosti.²³ Cambel sa v roku 1904 pokúšal rozprávača Jána Kotoru vyhľadať, no v tom čase ho v obci nenašiel. V pasportizačnej poznámke uvádza, že text opravil podľa rozprávania iných (pravdepodobne niekoľkých) miestnych obyvateľov v tamojšej krčmičke. V tejto súvislosti si pozornosť zasluhuje ešte jeden príklad zo zbierky Sama Cambla. 27. júla v roku 1898 v Bežovciach zaznamenal rozprávanie od gréckokatolíka Ďura Halajčíka.²⁴ Keďže rozprávač bol vojakom, predpokladal, že jeho nárečový prejav sa výrazne obohacuje o nové, resp. cudzie vplyvy. 29. septembra 1904, teda o šesť rokov neskôr, sa do Bežoviec vrátil a porovnal reč Ďura Halajčíka so starším zápisom. Ten istý text, zapísaný pred šiestimi rokmi od gréckokatolíka Ďura Halajčíka, si vypočul z úst dvoch kalvínov z Bežoviec, aby zistil vplyv konfesijnej príslušnosti na jazyk v tomto regióne.²⁵

V súčasnosti sa o zámeroch Sama Cambla možno len domnievať. Pravdepodobne mal v úmysle porovnať a overiť presnosť starších zápisov nárečového textu s rečou tamojšieho obyvateľstva v čase svojho výskumu. Môžeme však predpokladať aj úsilie porovnávať jazyk z hľadiska zmien v nárečovom prejave, teda zistiť, čo sa po časovom odstupe v systéme nárečia zmenilo, čo trvalejšie zachováva svoj pôvodný stav, aké sú vplyvy spôsobené pohybom obyvateľstva, ale aj vplyv sociálnych faktorov – vek, vplyv profesie na nárečie, vplyv náboženskej príslušnosti na jazyk a pod. Možno povedať, že Samo Cambel sa usiloval uskutočniť opakovaný výskum. V ponímaní súčasnej folkloristickej i dialektologickej vedy zberateľ pri opakovanom zbere viackrát vyhľadá toho istého interpreta s väčším či menším časovým odstupom, aby od neho zaznamenal tú istú folklórnú skladbu, presne tak, ako to mal v úmysle aj Samo Cambel.²⁶

Storočie po vzniku Camblovho slavistického, jazykovedného či dialektologického diela prinieslo mnoho nových poznatkov a slavisti i dialektológovia poukázali na väčšie i menšie nedostatky Camblovho nárečového zápisu. V otázkach fonetickej transkripcie nenásledoval nórskeho dialektológa Olafa Brocha,²⁷ ktorý zapísal dialektologický materiál pomocou tzv. odborného prepisu, ale pri zaznamenávaní nárečových textov využil jednoduchšiu, tzv. čitateľskú transkrip-

¹⁹ Pozri HORÁLEK, K.: K národní specifické lidových pohádek. In: Slovenský národopis, roč. 26, č. 2 (1978), s. 239.

²⁰ MINÁRIK, J.: Czamblove zbierky ľudových rozprávok. In: Slovenské ľudové rozprávky zo zbierok Sama Czambla. Výber zostavil a štúdiu napísal Jozef Minárik. Edične pripravila a poznámky napísala Marianna Prídavková. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1959, s. 346.

²¹ Slovenské ľudové rozprávky. 3. zväzok. Východné Slovensko. Výber zápisov z rokov 1928-1947 zapísali poslucháči Slovanského seminára Univerzity Komenského pod vedením prof. PhDr. Franka Wollmana. Ed. a ved. red. V. Gašpariková. Výber textov a poznámky pripravila Božena Filová. Bratislava: Veda 2004, s. 620.

²² S. Cambel, c. d., s. 410.

²³ Porovnaj Sborník muzeálnej slovenskej spoločnosti, 1901, s. 74 a n.

²⁴ Porovnaj S. Cambel, c. d., s. 412.

²⁵ V pasportizačnej poznámke S. Cambel uvádza: „Rozprával Ďuro Halajčík (Marvay), gréckokatolík. Zápis v Bežovciach v hostinci Ackermanna 27. júla r. 1898. Rozprávač bol vojakom, predpokladal som, že sa na ňo veľa rečových cudzotín naľepilo, čiastočne z tej príčiny a čiastočne z tej príčiny, aby reč gréko-katolíkov srovnal s rečou kalvínou, 29. sept. r. 1904 došiel som zas do Bežoviec a v hostinci Ackermanna v prítomnosti rozprávača a dvoch kalvínov Michala Gajdoša a Michala Železa prezrel som znova celú pripovedku. Zistil som, že v obci kalvíni a gréko-katolíci rovnako rozprávajú, a že sú rečové nedôslednosti (napr. voňi piju / voňi pijut, so a co) v celej oblasti bežné.“ (porovnaj S. Cambel, c. d., s. 412)

²⁶ Porovnaj LEŠČÁK, M. – SIROVÁTKA, O.: Folklor a folkloristika (O ľudovej slovesnosti). Bratislava: Smena 1982, s. 98-99.

²⁷ Nórsky bádateľ Olaf Broch vo svojej práci *Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östl. Ungarn* (Kristiania 1897) podáva rozbor nárečia dvoch zemplinských dedín – Falkušoviec a Dúbravky spolu s ukážkami tohto nárečia. Reč obce Koromľa charakterizuje v ďalšej svojej monografii *Weitere Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östl. Ungarn* (Kristiania 1899); na s. 14-19 publikuje ukážku nárečia obce.

ciu textu. Vlastné zásady fonetickej transkripcie S. Cambel formuluje a náležite zdôvodňuje v prvej časti svojej práce.²⁸ Podľa Samuela Cambla tzv. čitateľský fonetický zápis umožňuje odborníkom dobre spoznať podstatu nárečia a laickým čitateľom umožní bez ťažkostí čítať a rozumieť textom tlačeným pomocou grafickej sústavy spisovného slovenského jazyka. Nepridržal sa teda zásad medzinárodnej fonetickej transkripcie a fonémy *dz*, *dž*, *ch*, *v* neprepisoval ako *ʒ*, *ʒ̣*, *ʒ̣̣*, *w*; označuje palatalizované *ď*, *ť*, *ň*, *ľ* vo všetkých pozíciách, teda i pred mäkkiacimi samohláskami *e* a *i*. Typicky východoslovenské palatalizované fonémy *s* a *z* označuje písmenami *ś*, *ź*; v sotáckych nárečiach označuje aj mäkké konsonanty *pʰ*, *bʰ*, *mʰ*, *vʰ*, *rʰ*. Často sa Camblovi vyčítuje, že nezaznamenával prízvuk, čo sa ako nedostatok najviac prejavilo v najvýchodnejších častiach východného Slovenska, kde sú prítomné prvky východoslovenskej jazykovej skupiny, predovšetkým pohyblivý prízvuk.²⁹ Prízvuk však neoznačoval, lebo ho pokladal spravidla za ustálený na penultime, ako je to v poľštine. Veľmi široko koncipovaný dialektologický výskum i sama zložitost' archaických severovýchodných dialektov východného Slovenska neumožnila Samovi Camblovi presne postihnúť zložité fonetické javy vyskytujúce sa najmä u pohraničných dialektov. Predsa však po preštudovaní Camblovej pozostalosti, najmä dialektologických zápisov, musíme konštatovať, že prízvukové pomery v niektorých oblastiach sa snažil zaznamenať. Svedčia o tom záznamy o prízvukovaní slabík v rečových prejavoch jednotlivých rozprávačov, o výslovnosti hlások a pod., napríklad vo fonde ALU M 24 F: „Michal Fotul v Strojne z pravidla prízvukoval na predposlednej slabike, ale aj takto: „što búdeme rôbiti, gazdo? I gazda staŭ plá-kati“, t. j. na tretej od konca.“

Osobitne treba zdôrazniť, že nárečové prejavy sa nielen v čase pôsobenia Sama Cambla, ale ešte aj v medzivojnovom období a neskoršie zaznamenávali nejednotne. Postupne sa však spresňovali zásady fonetického zápisu nárečových textov, no ešte v päťdesiatych rokoch 20. storočia, v čase intenzívneho rozvoja dialektologického a folkloristického výskumu, vznikajú nejednotné fonetické zápisy zo strany dialektológov, ale aj folkloristov. Najmä u národopiscov je badateľná absencia ustáleného systému transkripčných pravidiel. Preto vzniklo niekoľko vedeckých prác o prepise nárečových textov, ku ktorým patrí aj štúdia Antona Habovštiaka v Slovenskom národopise. Stanovil v nej hlavné zásady fonetickej transkripcie nárečových prejavov.³⁰ V tejto súvislosti upozorníme aj na medzivojnovú zberateľskú akciu zameranú na zmapovanie stavu ľudovej rozprávačskej tradície, ktorú pod vedením profesora Franka Wollmana ako študenti realizovali aj vynikajúci dialektológovia, napr. Jozef Štolc, Ján Šarga, Eugen Pauliny, Štefan Tóvik. Prísne dbali na presnosť folklórneho zápisu a na dodržiavanie sprievodných informácií pri každom zázname v duchu Camblovej zberateľskej praxe.³¹ Aj napriek tomu, že základným predpokladom úspechu dialektologického výskumu je spoľahlivý a presný (odborný) prepis textu, ktorý Samo Cambel v plnej miere nedosiahol, v skutočnosti nič nebráni folkloristickému výskumu zozbieraných nárečových textov.

²⁸ Bližšie o tom pozri S. Cambel, c. d., s. 205-208.

²⁹ LIPTÁK, Š.: Poznámka o Czamblovi – dialektológovi. In: Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia. Red. Laurent Horečný. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 135-138.

³⁰ HABOVŠTIAK, A.: O zásadách transkripcie nárečových prejavov. In: Slovenský národopis, roč. 3, č. 3 (1955), s. 373-385. Jozef ŠTOLC pripravil a publikoval príručku *Zapisovanie nárečových prejavov* (Bratislava 1961. 63 s.). Pozri aj JÓNA, E.: O zapisovaní nárečových textov. In: Slovenská reč, č. 3 (1934), s. 27-32.

³¹ Všetky zozbierané texty sú archivované v Etnologickom ústave SAV v Bratislave v osobitnom archívnom fonde. S odstupom polstoročia vyšiel trojzväzkový výber z textov wollmanovského zberu, ktoré na vydanie pripravila Viera Gašpariková a Božena Filová. (Slovenské ľudové rozprávky. 1. Západné Slovensko. Výber zápisov z rokov 1928-1947. Zapisali poslucháči Slovanského seminára Univerzity Komenského pod vedením prof. PhDr. Franka Wollmana. Ed. B. Filová, V. Gašpariková. Bratislava: Veda 1993. 767s.; Slovenské ľudové rozprávky. 2. Stredné Slovensko. Výber zápisov z rokov 1928-1947. Zapisali poslucháči Slovanského seminára Univerzity Komenského pod vedením prof. PhDr. Franka Wollmana. Ed. a ved. red. V. Gašpariková, výber a poznámky pripravila B. Filová. Bratislava: Veda 2002. 1075 s.; Slovenské ľudové rozprávky. 3. Východné Slovensko. Výber zápisov z rokov 1928-1947. Zapisali poslucháči Slovanského seminára Univerzity Komenského pod vedením prof. PhDr. Franka Wollmana. Ed. a ved. red. V. Gašpariková, výber a poznámky pripravila B. Filová. Bratislava: Veda 2004. 872 s.)

V súvislosti s využitím Camblových zbierok sa pristavíme pri otázke zachovania pôvodnej podoby ľudových rozprávání, ktorá je z folkloristického hľadiska omnoho relevantnejšia ako zachytenie všetkých fonetických nuansí nárečového systému. Z primárne dialektologickej motivácie Camblovho výskumu je zjavné, že zozbierané texty S. Cambel nijako neupravoval – zaznamenal, skúmal a uverejnil ich tak, ako ich zachytil z úst svojich respondentov. Starší, ale aj súčasní slovenskí folkloristi pri hodnotení významu zberateľskej práce S. Cambla vysoko oceňujú práve neporušenú podobu folklórnej skladby, ktorej hodnotu si uvedomíme pri porovnaní s edičnou praxou predošlého romantického obdobia.³² Možno však reálne uvažovať o tom, že zberateľ, ktorý v danej historickej epoche nemal k dispozícii žiadne technické pomôcky na zaznamenanie zvuku, utvoril dokonale presný zápis? Okrem nedostatkov, ktoré súvisia s absenciou technického zabezpečenia (bádateľ nedokáže zachytiť niektoré fonetické odtienky, nestihne všetko presne zapísať, neúmyselne vypustí slovo alebo nejakú časť textu), je pri terénnom dialektologickom i folkloristickom výskume dôležité dodržať okolnosť prirodzenej rozprávačskej situácie. Najčastejšie prirodzené interpretačné prostredie pre prozaické žánre sa utváralo na dedinských posedeniach, na priadkach, pri páraní peria, pri zakáľáčkach, svadbách a pod. Prirodzené interpretačné prostredie umožňuje, aby rozprávanie sprevádzala spontánna atmosféra spojená s autentickými prvkami, ktoré by mal zberateľ pri svojom výskume zachytiť. Dodržať toto kritérium je však veľmi náročné, v súčasnosti pre nedostatok spontánnych interpretačných situácií splniť toto kritérium je takmer nemožné. Vo folkloristike i v dialektológii sa preto často využíva zápis na požiadanie, ako to robil aj Samo Cambel.

K splneniu kritéria prirodzenej interpretačnej situácie vôbec neprispievalo ani to, že S. Cambel si svojich respondentov často pozýval do hostincov, krčiem a hotelov. Dialektológovia pri skúmaní nárečia dávajú prednosť ženám – respondentkám, lebo muži sa častejšie dostávajú do sveta – za prácou, na vojnu, za obchodom, a tak je ich reč vystavovaná vplyvom jazyka iného regiónu. Hoci folkloristi takisto poukazujú na rozdiely hlavne v tematickom zložení rozprávačského repertoára v závislosti od pohlavia nositeľa folklórnej tradície, požiadavka pohlavia respondenta nie je natoľko závažná.³³ S. Cambel v nárečovej prílohe k dielu *Slovenská reč* z celkového počtu 122 záznamov uvádza 60 respondentov mužského pohlavia a 25 žien rozprávačiek. V prípade dialektologického využitia Camblovho materiálového fondu, v ktorom ako rozprávači vystupujú prevažne muži, má výčitka pohlavia respondenta logické opodstatnenie. Keďže ženy si Samo Cambel nemohol vodiť do krčiem, hostincov a výčapných miestností, rozprávači muži boli vždy za sľúbené pohostenie ochotní rozprávať. Medzi miestami zápisu niekedy figurujú aj príbytky rozprávačov, miestne fary, školské budovy, ale aj kancelárie či domy tamojšej inteligencie – notárov, učiteľov, básnika Ján Štefku z Batizoviec (s. 437). Z ďalších zdrojov, ako je napr. korešpondencia alebo Camblove pasportizačné poznámky, sa dozvedáme o blízkom kontakte so Štefanom Mišíkom, u ktorého S. Cambel prebýval počas svojho výskumu na Spiši, či s gréckokatolíckym kňazom Jurajom Žatkovičom zo Strojny.³⁴ Je zjavné, že ak interpret diktuje

³² POLÍVKA, J.: Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. Práca dra. Sama Czambla. 1. oddelenie. Osnovy a iný materiál rečový. 1. časť. Východoslovenské nárečie. Nákladom vlastným. V Turčianskom Sv. Martine. 1906. s. 624. In: Извѣстія Отдѣлення русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ. Свѣзек XII. 1907, kniha 3, s. 343-390; MICHÁLEK, J.: Samo Cambel a slovenské rozprávky. In: Studia Academica Slovaca. 26. Prednášky XXXIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Bratislava: STIMUL, Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1997, s. 107-112; J. Minárik, c. d., s. 335-375.; PROFANTOVÁ, Z.: K formovaniu folkloristiky na Slovensku na prelome 19. a 20. storočia. In: K dejinám slovenskej folkloristiky. Ed. Milan Leščák. Bratislava: Prebudená pieseň – nadácia 1996, s. 33-34.

³³ Bližšie o tom pozri napr. štúdiu M. Kolečányiovej *Nositelia ústnej prozaickej tradície*. In: Národopisný zborník, roč. 8, č. 4, 1947, s. 221-231. Autorka v štúdiu podrobne analyzuje nositeľov rozprávačskej tradície z hľadiska veku, pohlavia, zloženia repertoáru, aperepcie rozprávkar. Materiálovým podkladom sú zbierky ľudovej prózy pochádzajúce z tzv. wollmanovskej zberateľskej akcie.

³⁴ O osobnosti Juraja Žatkoviča pozri bližšie napríklad v práci ДАНИЛЮК, Д.: Історія Закарпаття в біографіях і портретях. Ужгород: Ужгородський державний університет 1997, s. 229-235.

folklórny text do zápisu, štylizuje a upravuje ho, čím pochopiteľne dochádza k určitým posunom v nárečovom prejave. Posuny takého charakteru však nemôžeme porovnávať so zberateľskými a editorskými praktikami romantických autorov, ktorí skôr reprodukovali vypočuté ľudové rozprávania, alebo zapísali rozprávania uchované vo vlastnej pamäti. Pri transponovaní ústnej podoby rozprávania do písanej či publikovanej formy zasahovali do všetkých rovín pôvodného folklórneho textu – voľne upravovali, retušovali, kontaminovali viaceré pasáže, a tak naplňali svoje umelecké predstavy o tomto žánri.³⁵

V roku 2002 sa uskutočnil prvý informatívny výskum pozostalosti S. Cambla v Archíve literatúry a umenia v Martine, v roku 2006 sa realizoval druhý výskum zameraný už na podrobnejšie štúdium Camblovho rukopisného fondu i osobných materiálov. Poslaním tohto archívneho výskumu bolo zistiť, ako S. Cambel pripravoval nárečové texty do tlače, či získaný materiál podrobil selekcii, alebo v nárečovej prílohe publikoval všetko to, čo počas svojich výskumných ciest zozbieral. Najväčší dôraz kladieme na to, do akej miery bola zachovaná vernosť originálneho rukopisného textu zapísaného priamo v teréne, a jeho tlačenej verzii v monografii *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovenských jazykov*. V Archíve literatúry a umenia v Martine sa nachádzajú v dvadsiatich pôvodných Camblových škatuliach usporiadané jazykovedné a dialektologické materiály, výpisky z prác iných autorov, etnografické poznámky z ciest, folkloristické záznamy, korešpondencia, osobná dokumentácia, denník a iné cenné dobové doklady, ako sú napríklad aj výstrižky z dobovej tlače. V tomto príspevku však nebudeme detailne informovať o výsledkoch archívneho štúdia a opise rukopisnej pozostalosti, ktorú Samo Cambel v teste odkázal Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Podrobnejšiemu štúdiu sa pokúsime podrobiť len nájdené rukopisné nárečové záznamy ľudových nárácií z východného Slovenska, a tak sa pokúsime verifikovať platnosť mnohokrát zdôrazňovanej autenticity, neporušenosti a vernosti publikovaných Camblových zápisov.

Nevyhnutným predpokladom realizácie nášho zámeru je existencia pôvodných rukopisných záznamov nárečových prejavov a ich tlačenej pendantu, ktoré podrobíme komparačnej analýze. V nárečovej prílohe dialektologickej monografie *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovenských jazykov* je publikovaných 122 folklórnych prozaických textov z východného Slovenska. Na základe doterajších správ o rukopisnej pozostalosti Sama Cambla sme predpokladali, že kompletná zbierka nárečových záznamov, ktoré vznikli počas jeho dialektologického výskumu na východnom Slovensku, sa nachádza v Archíve literatúry a umenia.³⁶ Hoci rukopisná zbierka prozaických textov zo stredného Slovenska je ucelená a v ALU uložená vo fonde tzv. jednotlivín, z východoslovenských záznamov nárečových textov sa nám podarilo nájsť iba rukopisné zápisy z Vyšných Repáš, zo Stebníka a z Orlova a jeden text, ktorý nebol lokalizovaný aj napriek Camblovej starostlivej pasportizácii. Podľa spôsobu usporiadania ostatných dialektologických zápisov predpokladáme, že nelokalizovaný text bol pôvodne súčasťou väčšieho zväzku zápiskov z niektorej zo skúmaných lokalít, a že pravdepodobne vypadol z vrchného obalu, na ktorom bolo udané miesto zápisu. Prvotný dojem, že pozostalosť Sama Cambla je precízne usporiadaná ešte samým pôvodcom, je nepresný, skôr zavádzajúci. Veľké množstvo roztratených lístočkov rôzneho formátu vyžaduje sústredené a pozorné archívne štúdium. Výnimku tvorí len precízne usporiadaná zbierka 115 stredoslovenských nárečových záznamov ľudových rozprávání, ktorá je ale uložená v osobitom fonde jednotlivín a nie je súčasťou fondu M 24, ktorý zahŕňa celú literárnu pozostalosť Samuela Cambla. Fond M 24 získal Archív literatúry a umenia z Národného múzea v Martine. Zvyšná časť rukopisnej pozostalosti sa do ALU dostávala postupne a bola katalogizovaná vo fonde jednotlivín. Zbierka stredoslovenských nárečových zápisov sa do ALU dostala

³⁵ Genézou knižnej podoby romantickej rozprávky z pohľadu literárnej vedy sa zaoberá Jana Pácalová v prácach *Genéza knižnej podoby Dobšinského rozprávok*. In: Slavica Slovaca, roč. 39, č. 2 (2004), 143-155; *Rozprávka medzi oralitou a literaritou. (Sonda do štýlu rozprávok)*. In: Slovenský národopis, roč. 53, č. 1 (2005), s. 37-54.

³⁶ WEINGART, M.: Neznáme básne Czambelove. In: Slovenské pohľady, roč. 38, č. 2 (1922), s. 91-99.

pravdepodobne zásluhou Henricha Bartka. Okrem kompletnej zbierky stredoslovenských textov sa v tomto fonde jednotlivín ochraňuje aj zošit, kde je zapísaných 96 piesní zo Zuberca a 8 ľudových narácií prevažne povestového žánru od Júliusa Bonáryho. Henrich Bartek v Národnom múzeu našiel aj veľké množstvo slovníkového materiálu vo forme lístočkov malého formátu (6 x 6 cm), ktoré neskôr takisto odovzdal do zbierok Archívu literatúry a umenia v Martine. Zbierka stredoslovenských textov je na rozdiel od ostatnej časti rukopisnej pozostalosti starostlivo utriedená podľa stolíc a na základe doterajších informácií (J. Polívka, J. Michálek, J. Minárik) je kompletná. Obsahuje všetkých 115 ľudových prozaických textov uložených v dobre zachovaných doskách, na ktorých je Camblovým rukopisom vypísaný štítok *Súpis poviedok podľa žúp*. Medzi nárečovými zápsmi je na osobitnom lístku priložený aj záznam o tom, že zbierku stredoslovenských nárečových textov do múzea vrátil prof. Jiří Polívka 4. októbra 1921.³⁷ Popri osobnej korešpondencii Jiřího Polívku³⁸ aj tento fakt nasvedčuje tomu, že z martinského múzea si do Prahy požičiaval zbierku slovenských ľudových rozprávok, ktoré zahrnul do vedeckého katalógu slovenskej ľudovej prózy – *Súpisu slovenských rozprávok*.³⁹ Ostáva záhadou, prečo sa v literárnej pozostalosti rovnakým spôsobom neopatrujú aj nárečové texty z východoslovenského regiónu.

Aj napriek tomu, že sa nám podarilo získať iba zlomok rukopisných záznamov z východného Slovenska, pokúsime sa hľadať odpovede na vyššie položené otázky, a tak naplniť naše výskumné zámery.

Z celkového počtu 122 východoslovenských nárečových textov publikovaných v Camblovej monografii sme získali len dva kompletne rukopisné zápisy so spišskej obce Vyšné Repáše.⁴⁰ Podarilo sa nám získať rukopisný dialektologický záznam zo Stebníka,⁴¹ ktorý na prvý pohľad upúta tým, že Samo Cambel ho opravoval červeným atramentom, retušoval, doplňal, pravdepodobne pripravoval rukopis nárečového záznamu na publikovanie. V rukopisnej pozostalosti sme našli zápis ľudového rozprávania o Šalamúnovi a jeho rozsudkoch, ktorý nebol opatrený pasportizačnou poznámkou, čo znamená, že nie je bližšie určené miesto, čas zápisu a informácie o rozprávačovi. Je pozoruhodné, že tento text Samo Cambel v nárečovej prílohe nepublikoval. Celý zápis pozostáva zo šiestich číslovaných fólií. Prvá strana rukopisného zápisu je prečiarknutá samým pôvodcom zápisu. Po dôkladnejšom štúdiu sme prišli k záveru, že ide o dve samostatné rozprávania. Prvá prečiarknutá strana predstavuje jedno ucelené rozprávanie o Šalamúnovi anekdotického charakteru s obscénnymi prvkami. Predpokladáme, že práve preto ho S. Cambel prečiarkol a nezaradil medzi ukážky určené na publikovanie. V ďalšej časti respondent poskytol Camblovi rozprávanie o Šalamúnovi a jeho nevernej žene. Pre našu prácu je však omnoho dôležitejšie určiť pravdepodobný pôvod zápisu na základe jazykových znakov a trasy Camblových ciest po východnom Slovensku a zakarpatskej časti Ukrajiny. Z množstva jazykových javov príznačných pre prechodové slovensko-ukrajinské nárečia našu pozornosť upútala zmena č na š v slovách *šort*, *maška*, *šlovik*, *chošete*.⁴² Zo zapísaných nárečových textov vidieť, že lexéma *človek* sa pomerne často vyskytuje v rozličných nárečových podobách, ako napr. *človek*, *šľevék*,

³⁷ ALU C 973.

³⁸ Bližšie o tom pozri štúdiu V. Gašparíkovej *Ku genéze Polívkovho súpisu slovenských rozprávok*. In: Ethnologia slovacica et slavica. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Tomus XXX-XXXI, 1998-1999. Ed. Magdaléna Paríková. Bratislava : Univerzita Komenského 2003, s. 137-151.

³⁹ POLÍVKA, J.: *Súpis slovenských rozprávok*. 1.-5. zväzok. Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská 1923, 1924, 1927, 1930, 1931.

⁴⁰ Prvý text s incipitom *Maľ ml'inar sũuhu...* publikoval Camo Cambel na strane 252, druhý text *Trome panove maľi truch sinov...* uverejnil na strane 253 v prílohe nárečovej monografie *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*.

⁴¹ Ide o text s incipitom *V jednom valavi (+ v jednom seli) prišiel vandrivni do židiũki...*, v nárečovej prílohe uverejnený na strane 465-466. Obec Stebník leží v severnej časti východného Slovenska v Nízkyh Beskydách. Je to obec s väčšinou gréckokatolíckych veriacich. V predvojnovom období tu žilo aj zopár pravoslávnych veriacich, o čom svedčí pravoslávna časť obecného cintorína. Hroby sú v porovnaní s ostatnými orientované k východu slnka.

⁴² S. Cambel, c. d., s. 473-476.

šlovek, šlovik. V našom nelokalizovanom texte nachádzame túto lexému v podobe *šlovik*, a tak sme pomerne ľahko odhalili pôvod textu. S nárečovým tvarom *šlovik* sa stretávame v texte so Strojny.⁴³ V prílohe nárečovej monografie Samo Cambel publikuje dve ukážky z obce Strojna, ktorá sa nachádza v zakarpatskej oblasti dnešnej Ukrajiny, vo východnej časti Berežskej stolice na hranici s Marmarošom. Aj ďalšie jazykové prvky nelokalizovaného textu a dvoch publikovaných ukážok zo Strojny vykazujú spoločné znaky, napr. neprítomnosť polnoglasia, využívanie zámena *što*, fonetická realizácia zadného [y], z morfológických javov infinitív na *-iti* (*robiť, kupovať, piť*), slovesné tvary 3. os. sg. a pl. prezenta zakončené na *-ť* (*nesluchať, robiť, kažať, zabíjať, ostať, umrieť, orjať*) a pod.⁴⁴

Ďalšie dva rukopisné texty z Orlova zapísal Samo Cambel v ten istý deň 10. septembra 1898 z úst toho istého rozprávača Vaska Popadiča. Podľa úvodných častí vzniká mylný dojem, že obidve rozprávania patria do okruhu variantov čarovnej rozprávky *o dievčine, ktorej krstnou matkou alebo pestúňkou je nadprirodzená bytosť* (ATU 710 *Our Lady's Child*).⁴⁵ V záujme prehľadnosti budeme Camblom zapísané texty z Orlova ďalej označovať ako *prvý (1.)* a *druhý (2.)* text. Rukopis prvého textu z Orlova je neúplný, v ALU sa zachovala len vstupná časť rozprávania napísaná na štvrt'hárkovom lístku. Rukopis druhého textu je v archivovanej rukopisnej pozostalosti zachovaný celý a patrí do rozprávačského typu ATU 710 *o dievčine, ktorej krstnou matkou alebo pestúňkou je nadprirodzená bytosť*. Je zaujímavé, že Samo Cambel v nárečovej monografii *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov* publikoval iba jedno z dvoch zapísaných rozprávani v Orlove, a to práve to, ktoré v našom príspevku označujeme ako *prvé* a v rukopisnej podobe sa zachovala len jeho úvodná časť. Druhý text z Orlova Samo Cambel vôbec nepublikoval. Pri úvahách o tom, prečo ho nezaraďil k publikovaným ukážkam nárečia, si treba všimnúť, že v Camblovej zbierke z východného Slovenska sú publikované ešte ďalšie dva varianty toho istého rozprávačského typu (*o dievčine, ktorej krstnou matkou alebo pestúňkou je nadprirodzená bytosť* – ATU 710). Ide o text č. 156 z Kapušian a o rozprávanie č. 179 z Rozhanoviec.⁴⁶ Samo Cambel sa rozhodol pre uverejnenie *prvého* textu pravdepodobne preto, že rozvíja inú sujetovú líniu a podľa platnej medzinárodnej klasifikácie ATU ho zaraďujeme k typu 403A *Čierna a biela nevesta* (*The Black and the White Bride*). S rozprávkovým typom ATU 710 (*Our Lady's Child*) má viacero spoločných motívov, a tak vzniká dojem, že patria do toho istého rozprávačského typu. Predpokladáme, že rozhodujúcim momentom pri výbere textov do nárečovej prílohy mohlo byť práve zachovanie sujetovej a motivickej pestrosti publikovanej zbierky.

Uvádžeme celú zachovanú úvodnú časť *prvého* rukopisu, úryvok z *druhého* rukopisu a príslušnú časť publikovaného rozprávania. Na príklade týchto textov načrtujeme prostredníctvom komparačnej analýzy základné tendencie práce Sama Cambla pri príprave nárečových textov do tlače.

1.

Был худобни человек, мал ве'о д'іти, нехтіл му нічто už ostatne iti do kerstu trimati. I pišol na dráhu, stritnul d'adka i d'adičku. To был Christus Pan i Panna Maria. Tak oni okr(e)stili to d'it'a. Ale nemal im dati što jisti. Lem ite, povil svomu kumovi Christus, prineste, mate dost v che-

⁴³ S. Cambel, c. d., s. 474.

⁴⁴ Zakončenie sloves v 3. os. sg. a 3. os. pl. môže byť mákčej aj tvrdé. Podľa tohto javu možno celú oblasť podkarpatských nárečí rozdeliť na dve skupiny. (Bližšie o tom pozri v práci ПАНЬКЕВИЧ Иван: Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. 3 приложенням 5 діалектологічних мап. Частина 1., 2. Praha 1938, s. 309-311.)

⁴⁵ Pri zaradení naratívnych textov sme sa opierali o najnovšiu medzinárodnú klasifikáciu rozprávkových typov podľa katalógu Hansa-Jörga Uthera: *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography*. FF Communications No. 284, No. 285, No. 286. Part 1: Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales, and Realistic Tales, with an Introduction; Part 2: Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales; Part 3: Appendices. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica 2004. 619 s. O tomto rozprávkovom type pozri tiež V. Gašparíková, Slovenské ľudové rozprávky. 1. zväzok, s. 649-651.

⁴⁶ Porov. S. Cambel, c. d., s. 301-303 a s. 349-351.

ži i jisti i vřpiti řto. I ked z'ili, vřpili i mali iti domu, ta kumove gadali jaku kriřmu dati? Panna Maria dala novorodenej Mariřki take kriřmo, řto jak řa bude kupati, ta ke'lo vode bude: te'lo sribla bude mati. Christus Pan jįj dal take kriřmo, řto jak řa bude řmįjala, to zlata ruřa bude jį z gambř prevkřtati. Potim otec stal gu jednomu panovi za pastira....

Na porovnanie uvádzame aj prřslušný řryvok z *druhého* rukopisného textu:

2.

Břl tu jeden chudobni řlovek i ma' ve'lo d'iti. Ta mu niřto nechřil to ostatřie do kerstu iti trimati. Vřal svoje dzecko, ide za drahom. I jak řřol za drahom stretnul řa s d'adivkoř i d'adkem: „Boře daj řřeřřa!“ „Boře daj zdravia! Ta de ti ideř řloveře?“ „Ta, dal mi Boh ve'lo d'iti a nechce mi do kerstu niřto iti trimat, ta hřadam kuma.“ „Ta řa vernite nazad mi toto dzecko pokerstime!“ I potim ked priřli z kerstu, kazala d'adivka: Daj nam dařto řisti abo piti. A un gadal, ře je chudobni řlovek, ře nema niř. Lem ite do pajstruni tam mate dost. I priřus po tim vina, peřinku, kolaři. I tak jak řa najili i d'adivka mala idi het, ta gadala gu Mariřki (sic), to bulo meno tomu d'ivřatu, řto ho kerstili. Ti do dvanactoho roku budeř pri matkř-(sic) materi a potim řa vozmu gu sobi.

Řvodnř pasřz textu publikovaného v nřreřovej prřlohe, ktorř je podřa sujetového zarađenã tlačenou verziou *prvého* rukopisného textu:

(PV)⁴⁷

Břl jeden chudobniř řlovek a ma' ve'lo d'iti. Ostatřie nechřil mu uř niřto iti do kerstu trimati. Řřal svoje d'itř, piřol za drahoř. Jak řřol za drahoř (+ za drahom + za drah), stritnul d'adka i d'adiřku: „Boře daj řřeřřa!“ „Boře daj, ta de ti ideř, řloveře?“ „Da' mi Boh ve'lo d'iti a nechce mi niřto iti za kuma, ta hřadam kuma!“ „Verni řa nazad, mi toto d'itř pokerstime!“ Ked priřli s kerstu, kazala d'adiřka: „Daj nam dařto jisti!“ „Ja chudobniř řlovek, niř nemam!“ „Lem ite do pajstruni, tam mate dost i jisti i vřpiti řto!“... Piřol i priřus potim peřinky, kolaři i vina... Tot d'adek břl Christus Pan a d'adiřka Panna Maria. Ked ř'ili i vřpili i ma'li iti domoř, kumove povili: „Jak'e kriřmo dati novorodenej Mariřki?“ Panna Maria dala jįj tak'e kriřmo: „Ked řa budet kupati, ke'lo vodř budet – te'lo sribla budet mati!“ Christus Pan jįj dal tak'e kriřmo: „Jak řa budet řmįjati – to zlata ruřa jej budet z gambř prevkřtati!“

Al'e otec řem břl chudobniř, ta stal gu jednomu panovi za pastira v pustatiřoch.

Hoci sa zachovalo len krřtke torzo *prvého* textu, mřame mořnosť pozorovař, ře v d'aleř nezachovanej řasti rozprřvanie rozvřja inř rozprřkovř lřtku. Ked're Samo Cambel pripravil rukopis *prvého* textu na publikovanie v nřreřovej prřlohe, ponřka sa nřm mořnosť porovnař publikovanř verziu so zachovanřm rukopisřm zřpisom. Pokřsime sa poukřzař na niěkore odchřlky od originřlného rukopisu.

Upozorniřme najmř na zřsahy Samuela Cambla v řtylistickej rovine rozprřkového textu. Pri porovnanř prvřch viet publikovanej verzie si vřřimneme, ře pri editorskej řprave dořlo k zmene zlořeného sřvetia na dve jednoduchřie (sřvetie + jednoduchř veta):

(1.) *Břl chudobni řlovek, ma' ve'lo d'iti, nechřil mu niřto uř ostatřie iti do kerstu trimati.*

(PV) *Břl jeden chudobniř řlovek a ma' ve'lo d'iti. Ostatřie nechřil mu uř niřto iti do kerstu trimati.*

Tento prřpad ukazuje aj na zmeny slovosledu v zřujme zdřraznenia podstanřch momentov a dosiahnutia vřraznejřieho estetickeho pōsobenia textu na řitateřa.

⁴⁷ Skratkou (PV) oznařujeme publikovanř verziu rozprřvania.

Zaujímavé je sledovať nasledujúcu časť publikovaného textu:

Úžal svoje d'ita, pišol za drahoŭ. Jak išol za drahoŭ (+ za drahom + za drahu), stritnul d'adka i d'adiŭku: „Bože daj ščešća!“ „Bože daj, ta de ti ideš, človeče?“ „Dal mi Boh veľo d'iti a nechce mi nihto iti za kuma, ta hľadám kuma!“ „Verni ša nazad, mi toto d'ita pokerstime!“ Ked prišli s kerstu, kazala d'adiŭka: „Daj nam dašto jisti!“ „Ja chudobnij človek, nič nemam!“ „Lem ite do pajstruni, tam mate dost i jisti i vřpiti što!“ ... Pišol i priňus potim pečinki, kolači i vina...

Zisťujeme, že v tomto prípade sa Samo Cambel nepridržiaval *prvého* rukopisu, ktorého sujetovú líniu zachováva, ale do publikovaného textu zakomponoval časť z druhého rukopisu. Umožňovala mu to relatívna zhodnosť úvodných častí obidvoch rukopisov. Kým príslušná pasáž *prvého* rukopisu je jednoduchšia, strohejšia, po štylistickej stránke málo vycibrená a pôsobí dojmom skratkovitosti, vložená časť z *druhého* rukopisu je živšia, zaujme predovšetkým dialogickým rozohrávaním deja:

(2.) *Vřal svoje dzecko, ide za drahom. I jak išol za drahom stretnul ša s d'adivkoŭ i d'adkem: „Bože daj ščešća!“ „Bože daj zdravia! Ta de ti ideš človeče?“ „Ta, dal mi Boh veľo d'iti a nechce mi do kerstu nihto iti trimat, ta hľadám kuma.“ „Ta ša vernite nazad mi toto dzecko pokerstime!“ I potim ked prišli z kerstu, kazala d'adivka: Daj nam dašto isti abo piti. A un gadal, že je chudobni človek, že nema nič. Lem ite do pajstruni tam mate dost. I priňus po tim vina, pečinku, koláči.*

Všimneme si ešte editorské zmeny vo vlozenej pasáži z *druhého* rukopisu. Samo Cambel v publikovom texte mení slovosled (*vina, pečinku, koláči* na *pečinki, kolači i vina*), vynecháva niektoré časti (*Bože daj zdravia!*), eliminuje znaky hovoreného prejavu, napr. východoslovenskú časticu *ta* na začiatku výpovede (*Ta, dal mi Boh...*; *Ta ša vernite...*). Okrem toho zdokonaľuje plasticnosť deja, ktorú sa rozprávačovi nepodarilo celkom dosiahnuť, a to dotváraním dialógov a zmenou nepriamej reči na priamu:

(2.) *Daj nam dašto isti abo piti. A un gadal, že je chudobni človek, že nema nič. Lem ite do pajstruni tam mate dost. (PV) „Daj nam dašto jisti!“ „Ja chudobnij človek, nič nemam!“ „Lem ite do pajstruni, tam mate dost i jisti i vřpiti što!“...*

Za vloženou pasážou z druhého textu sa Samo Cambel vracia na úvod *prvého* rukopisu a konštatuje: *Tot d'adek břl Christus Pan a d'adiŭka Panna Maria*. Následne vynecháva niekoľko viet z *prvého* rukopisu, rozvíjajúcich epizódu o darovaní pokrmov na krstnú hostinu, ktoré Cambel vybral z druhého rukopisu. To znamená, že voľne prechádza na prvý rukopisnú predlohu, kde pozorujeme podobné editorské zásahy. Zamieňa nepriamu reč za priamu, čím sa snaží dosahovať plasticnosť a dramatickosť deja:

(1.) *...ta kumove gadali jaku kriřmu dati? (PV) ...kumove povili: „Jak'e kriřmo dati novorodenej Mariči?“*

Za zmienku stojí aj úvodná veta z *prvého* rukopisu: *Břl chudobni človek, ...*. Do publikovanej podoby Samo Cambel pridáva ešte číslovku *jeden* vo význame „istý“, ktorá sa nachádza aj v druhom rukopise:

(2.) *Břl tu jeden chudobni človek... (PV) Břl jeden chudobnij človek...*

Použitie číslovky *jeden* vo význame „istý“ je obmedzené štýlom: kým adjektívum *určitý* sa používa zväčša v odbornom štýle, číslovka *jeden* sa využíva iba v hovorovom štýle a je na okraji spisovného jazyka.⁴⁸ Prítomnosť číslovky *jeden* vo funkcii neurčitého zámena v prvej vete rozprávania viac pripomína úvodnú rozprávkovú formulu a zo štylistického hľadiska navodzuje dojem neurčitosti, neosobnosti a nekonkrétnosti príznačný pre rozprávkovú poetiku. Z poslednej vety zachovaného *prvého* rukopisu *Potim otec stal gu jednomu panovi za pastira....* nie je z hľadiska logickej následnosti deja celkom jasné, prečo otec dievčať odchádza za pastiera do ďalekých pústatín. Cambel do publikovanej verzie dopĺňa: *Al'e otec lem břl chudobnij. ta stal gu jednomu panovi za pastira v pústatinoch*. Aj napriek tomu, že dcéra Marička dostala od krstných rodičov vzácny dar,

⁴⁸ Morfológia slovenského jazyka. Red. Jozef Ružička. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1966, s. 302.

prostredníctvom ktorého mohli veľmi rýchlo zbohatnúť, predsa rozprávač využíva motív odchodu rodiny do ďalekých pústatín, ktorý mu ďalej umožňoval rozvíjať dejovú zápletku.

Hoci jazyková a dialektologická analýza ľudových prozaických útvarov nie je predmetom nášho štúdia, treba predsa v kontexte s našimi textologickými výskumami poznamenať, že Cambel sa v tlačенých verziách snaží o presnejšie či korektnejšie fonetické zápisy. V tlačенých textoch Cambel korektne prepisuje *l* ako *l*, hoci v rukopise využíva iba grafému *l*, napr. v **1. rkp.:** *Bъl, človek, mal* oproti publikovanej podobe *Bъl, človek, mal*. Na niektorých miestach upravuje aj zápisy sufixov typu *-ij* na *-ij*. Napríklad v rukopisnej podobe *prvého* textu sa nachádza lexéma *chudobni* zapísaná s predným *i*, hoci sa v zápisoch z tejto oblasti predpokladá realizácia v podobe zadného [y] v tvare *chudobnij*. Realizáciu zadného [y] na iných miestach zapisuje pomocou fonémy [e], napr.: v **1. rkp.** je *vode*, v tlačennom texte sa však nachádza opravený fonetický zápis *vodü*.

Aj v iných prípadoch dochádza k sporným zápisom, napríklad v súvislosti s asibiláciou: v **1. rkp** *dzecko* a v **PV** *d'iťa*. Asibilácia *d'*, *t'* na *dz*, *c* je však príznačná pre všetky východoslovenské nárečia a v prechodových slovensko-ukrajinských oblastiach sa nevyskytuje.

Pomocné sloveso *byť* (*byti*) v 3. osobe singuláru sa v **PV** zapisuje pravidelne s morféom *-t* (*budet*) a v našom prípade sa spája s plnovýznamovým slovesom v infinitívnom tvare, napr.: *budet ša šmijati*; *budet prekvitati*, *budet mati*. V rukopisnom variante, ktorý S. Cambel použil pri príprave dialektologickej prílohy, sa však nachádza ojedinelé spojenie, kde sa futúrum vyjadruje aj spojením pomocného slovesa *byť* v tvare 3. os. sg. *bude* bez morfémy *-t* spolu s plnovýznamovým slovesom v minulom čase (napríklad: *bude ša šmijala*) popri spojeniach pomocného slovesa *byť* v tvare *bude* s infinitívom plnovýznamového slovesa, napríklad *bude prekvitati*. Na ilustráciu uvádzame príklady obidvoch analyzovaných pasáží; v publikovanej verzii podčiarkujeme vyššie uvedené javy:

(1.) ...što jak ša bude kupati, ta ke'lo vode bude: te'lo sribla bude mati

(PV) „Ked ša budet kupati, ke'lo vodü budet – te'lo sribla budet mati!“

(1.) ...što jak ša bude šmijala, to zlata ruža bude ji z gambъ prekvitati

PV „Jak ša budet šmijati – to zlata ruža jej budet z gambъ prekvitati!“

Počas štúdia rukopisnej pozostalosti sa nám podarilo získať iba sedem pôvodných záznamov z celkového počtu 122 textov z východoslovenského regiónu publikovaných v nárečovej prílohe. Dva nelokalizované texty o Šalamúnovi a *druhý* rukopisný text z Orlova, ktoré Samo Cambel nepublikoval, nemôžeme využiť pri našej textologickej komparačnej analýze. Máme teda k dispozícii rukopisné záznamy štyroch naratívnych textov z východoslovenskej zbierky. V predkladanom príspevku sme iba naznačili hlavné ciele nášho výskumu a na jednom príklade z Orlova sme sa pokúsili načrtnúť aj stručnú textologickú a jazykovú analýzu. V závere nášho príspevku si dovoľíme povedať, že všetky nájdené rukopisné zápisy, ktorých krátku charakteristiku sme podali v našom príspevku, podrobíme detailnejšej textologickej a jazykovej analýze, ktorá nám pomôže osvetliť doposiaľ neznáme stránky vedeckej a redakčnej práce Samuela Cambla na poli dialektológie a folkloristiky.

Interdisciplinárne využívanie dialektologických zápisov vo folkloristike je ešte aj dnes dosť ojedinelým javom. Dialektologické zápisy slúžili skôr umelcom – spisovateľom a dramatikom – ako predloha k ďalšiemu umeleckému stvárneniu s cieľom sprístupniť zapísané texty širšiemu okruhu recipientov. V skutočnosti však nič nebráni folkloristickému výskumu dialektologických záznamov, ktorý sa zameriava na výskum ľudovej prózy starších období zo synchronného či diachronného hľadiska. Naša práca neprináša konečný prehľad doterajších dialektologických výskumov zameraných na zápisy folkloristických textov, ale iba na príklade činnosti jedného dialektológa Sama Cambla sa snaží upozorniť na množstvo a kvalitu folklórnych textov zafixovaných dialektológmi, a tak poukázať na široké možnosti ich využitia vo folkloristickom rámci.

Die Tätigkeit Samuel Cambel's zwischen der Dialektologie und Folkloristik

Katarína Žeňuchová

Der Beitrag knüpft an ältere Beiträge der Autorin an, die die Persönlichkeit des Sprachwissenschaftlers Samuel Cambel als Sammler der volksprosaischen Tradition in der Ostslowakei präsentieren. Die Wissenschaftsbetrachtungen sind den Beziehungen zwischen der Dialektologie und Folkloristik gewidmet.

Das Hauptziel des Beitrages ist Strategie, Forschungsweise und Methode der systematischen dialektologischen Feldforschungen von Samo Cambel zu erklären. Autorin konzentriert sich vor allem auf die Frage der Behaltung der Textauthenticität der Volkserzählungen, die seitens der Folkloristik relevant ist. Der Beitrag bringt auch die ersten Forschungsergebnisse komparativer Textanalyse der handschriftlichen dialektologischen Aufzeichnungen von Samuel Cambel und ihrer ausgedruckten Pendants mit.

Die Betrachtungen betreffen nicht alle dialektologischen Forschungen, die an Aufzeichnungen der volksprosaischen Texte ausgerichtet sind. Die Tätigkeit von Samuel Cambel als Sprachwissenschaftler bildet nur ein Teil der umfangreichen Quellensammlung der ostslowakischen Volksprosa, die von Mundartforschungen hervorgegangen sind. Die Autorin weist auf die Menge, den empirischen Wert und Qualität (Sachverständigkeit) aufgezeichneter Volkserzählungen hin und deutet breitere Forschungsmöglichkeiten im Rahmen der Folkloristik an.

MÁRIA KOŠKOVÁ*

Etnické koncepty v jazyku** (na bulharskom a slovenskom materiáli)

KOŠKOVÁ, M.: Ethnic Concepts in Language (Based on Bulgarian and Slovak Linguistic Sources), *Slavica Slovaca*, 41, No. 1, pp. 17-31. (Bratislava)

The author presents the results of her contrastive research of ethnic concepts and stereotypes based on concrete Bulgarian and Slovak linguistic material. The analysis of lexical, phraseological, and paremiological issues reveals different types of language creativity with each of the two nations: interethnic relations are reflected differently in Bulgarian and in Slovak.

Ethnic concepts, linguistic ethno-stereotype, ethnonym as an implicit vehicle of stereotypical information, phraseme and paremy as explicit vehicles of stereotypical information

Etnické koncepty sú pevnou súčasťou jazykového obrazu sveta, ktorý sprostredkúva každý jazyk. Jazykový obraz sveta v našom ponímaní tvorí súhrn jazykových prostriedkov motivovaných etnocentrickým vnímaním v zmysle „poznávania, hodnotenia a interpretácie všetkých javov života z pohľadu kultúry vlastnej spoločnosti, vlastného národa“ (Slovník spoločenských vied, 1997, s. 68). Etnocentrický postoj založený na opozícii *my – oni* alebo *svoj – cudzí* podmieňuje utváranie predstáv a obrazov iných etník, resp. etnických skupín, ktoré sa rozlične jazykovo stvárajú a vo väčšej či menšej miere sa reprodukovujú a uchovávajú v jazyku. V dôsledku toho vznikajú jazykové etnostereotypy obsiahnuté v rozličných vrstvách jazyka, prezentované rozmanitými jazykovými prostriedkami. Na druhej strane sa reflexie iných etník v jazyku môžu stať aj motivačným zdrojom vzniku druhotných významov mnohých lexém a ich ďalšej derivácie.

V našom príspevku sa pokúsime načrtnúť obidva spomínané aspekty bez detailnejšieho prihliadania na historicko-sociálne a kultúrne podmienky vzniku skúmaných jazykových útvarov. Naším cieľom je zistiť, ako sa utvorené etnostereotypy odzrkadlili v danom jazyku a akým spôsobom sa podieľajú na vzniku nových jazykových jednotiek a ich ďalšej distribúcii, prípadne na obohatení sémantickej štruktúry už fungujúcich jednotiek. Z priestorových dôvodov sa obmedzíme na pohľad *našho* videnia *iných*, budeme abstrahovať od *cudzieho pohľadu na nás*, s výnimkou prípadov dokumentujúcich bulharsko-slovenské reflexie. Sama táto téma môže byť predmetom výskumu v rámci jedného jazyka, no v konfrontácii s ďalším jazykom, v našom prípade bulharčiny a slovenčiny, sa odhalia špecifiká jazykového obrazu sveta videného cez prizmu dvoch národov, ukážu sa lexikografické problémy spracovania jeho jazykových realizácií. Príspevok voľne nadväzuje na náš predošlý výskum.¹

Problematika založená na dichotómii *svoj – cudzí*, úzko spätá s etnickou identitou každého národa, bola v centre záujmu mnohých výskumov viacerých vedných disciplín.² Na tomto mieste nebudeme

* Mgr. Mária Košková, CSc., Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava.

** Príspevok vznikol v rámci grantového projektu VEGA č. 2/4092/4.

¹ Referát *Етноцентризмът като мярка на ценностната скала в паремиологията, фразеологията и лексиката* odznel na III. národnej konferencii *Lexikológia, frazeológia a lexikografia* v Sofii dňa 14. mája 2004.

² Výskum na tému *Predstavy o iných na Balkáne*, ktorý uskutočnila pracovná skupina Ústavu balkanistiky BAV v 90. rokoch minulého storočia v Bulharsku, vyvolal nevšedný záujem psychológov, etnosociológov, literátov a folkloristov (podrobnú bibliografiu pozri ТОДОРОВ, В.: И свой своя (не)позна, III, 1998).

rozoberať množstvo rôznorodých definícií etnického stereotypu založeného na skúmanej opozícii, ktoré existujú v spoločenských vedách (porov. Михайлова, 1999, s. 58-70; Šoltés, 2004, s. 73-91). Jazykovedný pohľad na uvedenú problematiku v bulharských a slovenských lingvistických prácach je zastúpený slabô. Ojedinelé čiastkové analýzy pristupujú k tejto téme z rozličných hľadísk, napr. z pozície etnolingvistiky skúmal bulharské ektonymy-prezývky G. Armianov (1992), niektoré bulharské frazémy s etnonymickým komponentom rozoberala J. Lichtenbergerová (1996), na deetnonymické deriváty etnonyma *Tatár* poukázal Ľ. Králik (1998 a).

Pri analýze jazykového materiálu reflektujúceho obrazy iných etník je nevyhnutné vziať do úvahy niektoré skutočnosti spojené so vznikom a vývinom etnostereotypov, relativizujúce celkový výskum. Ide napr. o utváranie a existenciu etnostereotypu pri absencii jeho jazykovej realizácie, ďalej to môže byť vývin alebo zánik etnostereotypu s možnosťou reprodukovat' jeho jazykové stvárnenie, možno skúmať mieru adekvatnosti reality a jazykového stereotypu a napokon aj registráciu jazykového stereotypu. Uvedené skutočnosti ilustrujeme konkrétnym materiálom.

Postoj k iným národom alebo etnickým skupinám, hodnotenie ich zovňajšku, povahových čŕt ako aj vzájomné vzťahové reflexie utvárajú obrazy, predstavy a nezriedka i predsudky o *iných*, ktoré sa môžu dlhodobo uchovávať v pamäti spoločenstva a prechádzať z generácie na generáciu ako poznanie o *iných* bez konkrétnej jazykovej realizácie. Inými slovami, rozličné stereotypné predstavy nemusia byť spojené so vznikom konkrétnej jazykovej jednotky, jazykovej konštrukcie. Z toho vyplýva, že pojmy etnostereotyp a jazykový etnostereotyp nie sú totožné. Možno to doložiť napríklad stereotypnými predstavami utvorenými na základe nespočetných humorných či posmešných výpovedí a anekdot reagujúcich na konkrétne udalosti alebo momentálne okolnosti. Väčšinou sa predstavy o iných etnikách zakotvené v anekdotickom žánri Bulharov i Slovákov zhodujú, ale s istými výnimkami sa jazykovými prostriedkami nereprezentujú. Na ilustráciu uvedieme niektoré atribúty, ktoré našli svoje jazykové stvárnenie v obidvoch porovnávaných jazykoch, ako je napr. dochvilnosť Švajčiarov a ich povestná kvalitná výroba hodín, ktorá sa odzrkadlila aj vo frazémach *мочен, върви, работи като швейцарски часовник – funguje, pracuje ako švajčiarske hodinky*, alebo temperament a horúca krv Talianov, ktorá sa premieta do výrazov (*камо*) *италианско семейство – ako u Talianov, talianska domácnosť*, či galantnosť Francúzov v spojeniach *галантен като французин – galantný ako Francúz*. Ostatné, vo vedomí jazykového spoločenstva zakódované a v anekdotách značne prezentované stereotypné predstavy, ako sú napr. pedantizmus Nemcov, pijanstvo Rusov, kultúrna zaostalosť národov tmavšej pleti (napr. v slovenčine nadávka tupému, nechápavému človeku *hotentot*, utvorená podľa starších predstáv o príslušníkoch juhoafrického kmeňa a zároveň pejoratívny výraz na označenie nejasne sa vyjadrujúceho človeka) a iné, zväčša nenašli odraz vo výrazových prostriedkoch jazyka (porovnaj bulharský anekdotický materiál v prácach S. Stanoeva, 1999, s. 4-16).

Analýza jazykového materiálu založeného na opozícii *svoj – cudzí* je podmienená časopriestorom, ktorý tento materiál dokumentuje (v zmysle diachrónneho výskumu ako procesu vzniku, konštruovania, prípadne vývinu alebo transformácie jazykových stereotypov, či synchronného výskumu ako výsledku, materiálovo doloženého v najnovších lexikografických príručkách). Pramene, z ktorých sme čerpali materiál (pozri bibliografiu na konci príspevku) a ktoré vypovedajú o konkrétnej dobe a konkrétnom čase, svedčia o meniacej sa skutočnosti a zmene postojov daného etnika voči iným. Napr. v súčasnej bulharčine, ba ani v starších písomných materiáloch už nenájdeme jazykové jednotky založené na stereotypnom obraze Židov ako tureckých spoločníkov či dokonca agentov. Tento obraz o Židoch sa utváral na základe privilégii, ktoré mali v Osmanskej ríši v 14.-16. storočí (boli oslobodení od platenia niektorých daní a poplatkov, razili vlastné mince). Táto negatívna predstava o Židoch bola silne zakotvená vo vedomí širokých mas (Stefanov, 2003, s. 130-141).

Nové dobové situácie vedú k novým reflexiám, čo predpokladá genézu zaužívaného stereotypu a následne i príslušného jazykového výrazu. Tak napríklad v nových súvislostiach sa menil aj obraz Francúzov ako predstaviteľov „modernosti“ či „európskosti“, ktorý sa ustálil vo vedomí Bulharov i Slovákov v 19. storočí. Slová i významy založené na tomto obraze a v minulosti značne frekventované, v súčasnosti už strácajú svoje uplatnenie a zanikajú (napr. bulharské adjektívum i príslovka *аляфранза*

vo významoch „európsky; moderný“ a „európsky; moderne.“ *Влезе в една алафранга къща; Облича се алафранга*, alebo zloženina *френк-терзия* s významom „moderný krajčír“ či ustálené spojenie *по френската мода* a jeho v nedávnej minulosti značne frekventovaný slovenský pendant *podľa francúzskej módy*, doložený aj v HSSJ, II, s. 323 už z r. 1793: *podle neynowssj francauské módy*).

Na druhej strane je potrebné v zhode so slovenským etnologickým výskumom poukázať na istú zotrvačnosť obrazov v čase, keď napr. obraz Róma, Cigána „vystupuje ako súčasť imaginárna v nezmenenej podobe viac ako 200 rokov“ (Krekovičová, 1999, s. 9).

Pri skúmaní jazykového materiálu je nevyhnutné prihliadať aj na častý nesúlad medzi realitou a výpovednou hodnotou príslušnej jazykovej jednotky (najmä frazémy), daný reprodukovateľnosťou jazykového stereotypu, ktorý sa vzdialil od konkrétnych dobových súvislostí. I keď došlo k zmene postojov alebo hodnotenia v čase, skonštruovaný obraz či zafixovaná informácia môžu zostať nezmenené a prijímať sa ako dedičstvo myslenia a hodnotenia ďalšími generáciami. Napríklad neaktuálnosť obrazu frazémy *fajčí ako Turek* nevyradila z používania tento jazykový stereotyp, hoci dnes je už ťažké určiť, ktorý národ viac holduje nikotínu, či Turci alebo Slováci. Pokiaľ ide o bulharskú paralelu slovenského výrazu, jej prototypom tuhého fajčiara sa stal *starý Cigán*. Hoci turecká prítomnosť zasiahla Bulharov citeľnejšie a vo väčšom rozsahu, motivácia bulharskej frazémy sa zakladá na odlišnom zdroji – *nyuu като дърт циганин*. Ilustratívne príklady založené na odlišnej motivácii dokumentujú aj obtiažnosť presadenia sa novej jazykovej podoby, ktorá by mohla nahradiť zastaraný stereotyp.

Odraz reality v skúmaných výrazoch implikuje isté znaky hyperbolizácie. Obrazy iných, na ktorých sa zakladajú jazykové jednotky, sú vždy viac či menej zjednodušené, nepresné, zveličujú a stavajú do popredia určité črty alebo vlastnosti na úkor iných.

Napokon vyvstáva otázka registrácie, lexikografického záznamu jazykového stereotypu. Mnohé zo skúmaných jednotiek frekventované v bežnej komunikácii, ktoré využíva aj krásna literatúra, nie sú zachytené v lexikografických príručkách. Do istej miery je to dôsledok tabuizácie tejto problematiky, no predovšetkým je tento stav spôsobený zaradením mnohých štylisticky výrazne príznakových jednotiek do nižšej hovorovej vrstvy jazyka, ktorú väčšina slovníkov neakceptuje. Preto materiálovú bázu nášho výskumu tvoria popri excerptoch z lexikografických príručiek i jazykové prostriedky získané z rozličných štylisticky a žánrovo značne odlišných textov.

Napriek uvedeným skutočnostiam relativizujúcim výskum jazykových etnostereotypov pokúsime sa načrtnúť jednotlivé typy jazykového stvárania interetnických vzťahov a súvislostí v obidvoch porovnávaných jazykoch. Na základe analýzy skúmaného materiálu možno konštatovať, že sa vyznačujú značnou šírkou záberu i rozmanitosťou jazykovej realizácie.

A) Etnické koncepty v lexikálnom systéme

I. Jednoslovné pomenovania

Mimo rámca nášho výskumu zostávajú etnické mená, ktoré vystupujú ako prvky mennej sústavy vo svojom pôvodnom význame ako etnické názvy príslušníkov rozličných národov, etnických skupín a kmeňov, alebo priezviská (napr. Българанов, Маджаров, Хърватов, Татарчев – Balhar, Balharek, Chorvát, Čech, Maďar, Nemec, Poliak, Slovák, Talian, Tatár a pod.), či geografické názvy (Българи, Българево, Влахово, Маджари, Татари – Bulhary, Chorvatice, Nemcovce, Šváby, Turček a pod.) odrážajúce etnické aspekty ich vzniku. Uvedené jednotky sú predmetom onomastických výskumov. Objektom nášho záujmu sú napokon tie isté etnické označenia, ktoré však strácajú povahu vlastného mena a ako jazykové znaky nadobúdajú nové obsahy. Stratou propriálnej funkcie rozširujú svoj sémantický rozmer a obohacujú tým slovnú zásobu porovnávaných jazykov.

Pre stratu propriálnej funkcie alebo povahy vlastného mena sú v jazykovede zavedené termíny deonymizácia alebo apelativizácia (Ivanová-Šalingová, 1973; Pokorná, 1978; Dvonč, 1982 a ďalší). Možno však hovoriť o apelativizácii, ak nie je status etnoným jednoznačne vymedzený? Niektorí autori etnonýmá za propriá nepokladajú (Суперанская, 1973, s. 206; Балкански, 1987, s. 388), iní ich vymedzujú ako prechodnú vrstvu medzi apelatívami a vlastnými menami (Blanár, 1980, s. 8). V našom prípade by

bolo vhodnejšie používať pojem deetnonymizácia ako proces prechodu etnoným k deetnonymám, t. j. preneseným použitiam etnických názvov (porov. Králik, cit. a, s. 229). V tomto zmysle budeme termín deetnonymum používať i v našom texte.

Okrem postavenia etnonyma v rovine proprium – apelatívum, narážame aj na sporné vymedzenie samého etnonyma a jeho odlišenia od obyvateľského mena (Opělová-Károlyiová, 1994). Do nášho opisu zahŕňame jednotky, ktorých základ vychádza jednak z názvov národov, etnických skupín, kmeňov, ako aj z pomenovaní vzťahujúcich sa na obyvateľov rozličných dielov sveta a ich častí bez ohľadu na riešenie diskutovanej problematiky o dvojici etnonymum – obyvateľské meno, ktorá je mimo nášho záujmu.

Lexikálne jednotky reflektujúce etnické aspekty sú vo všeobecnosti štylisticky príznakové, odlišujú sa však spôsobom utvárania i svojou nominačnou špecifikou. Možno to ilustrovať na príklade deetnonyma *indiánka*, jedného z mála deetnoným so širšou extenziou, ktorého významy vstupujú do homonymných vzťahov: jednak je to expresívny hovorový výraz založený na metaforickom prenose príznaku označujúceho „opálenú ženu al. ženu tmavšej pleti“, jednak derivovaný hovorový výraz na označenie „dobrodružnej knihy či filmu s indiánskou tematikou“, ako aj cukrársky termín na označenie istého druhu čokoládového zákuska. Navyše je prvý výraz obohatený o emocionálno-hodnotiaci aspekt. Na základe analogických dištingtívnych prvkov možno podobné deetnonymické jednotky rozdeliť do troch skupín.

1. Prvú skupinu tvoria zväčša hovorové klasifikačné deetnonymá, ktorých súvislosť s tvarovo zhodným etnonymom nie je priama. Istá významová zviazanosť etnonyma a jeho deetnonymnej podoby je daná deriváciou oboidvoch jazykových prvkov ich spoločným slovotvorným východiskom (substantívnym pomenovaním danej krajiny, daného územia). Kým vzťah slovenských etnoným a ich deetnonymných podôb je tvarovo diferencovaný rozdielnym pravopisom (napr. Španiel – španiel), bulharské deetnonymá sa formálne neodlišujú od svojich etnonymických pendantov (napr. руснак – руснак), čím vzniká problém ich systémovej determinácie (polysémická lexéma či homonymá), ktorému sa v rámci tohto príspevku nebudeme venovať. Sémanticky deetnonymá tejto skupiny signalizujú pôvod alebo miesto výskytu denotátu, ktorý pomenúvajú (napr. *angličan* „polokrvný anglický kôň“ alebo *испанка* – *шпанелка* – druh chrípky, ktorá sa rozšírila v r. 1918 zo Španielska), alebo nejakú inú súvislosť, na základe ktorej dochádza k metaforickému či metonymickému prenosu informácie (napr. slovenské názvy mrazených výrobkov *eskímo*, *eskimáček* či zastarané bulharské názvy vetrov vanúcich z rozličných strán – *маджарин*, *романец*, *руснак*, ktoré nemajú slovenské pendanty). Zriedkavé sú prípady, keď nie vždy je možné vysvetliť motív deetnonymizácie výrazu (napr. plemeno psa *далматинец* – *dalmatín* nepochádza z Dalmácie ako to naznačuje jeho názov). Aj keď je väčšina deetnoným tejto skupiny štylisticky príznaková (hovorové alebo slangové jednotky), ich spoločným znakom je pomenúvať prvky reality bez charakterizujúcej konotácie. Symbolická platnosť motivujúceho etnonyma nevyjadruje postojové alebo citové aspekty vo vzťahu k príslušníkom etnika, ktoré sa stalo zdrojom motivácie jazykovej jednotky. Z toho vyplýva, že príslušné etnonymá s preneseným významom nevy-povedajú o interetnických vzťahoch a nie sú nositeľmi etnostereotypnej informácie.

Formálne sú deetnonymá tejto skupiny buď zhodné s príslušným etnonymickým pendantom (napr. *шпанел* „druh psa“), alebo sa utvorili jeho ďalšou deriváciou (napr. prechýlená podoba *китайка* vo význame „druh jablone al. sorta jablk“, alebo homonymný výraz *китайка* vo význame „druh bavlnenej látky“, ktorý sa utvoril paralelne spätnou deriváciou spojenia *китайчена антерия* a pod.). Vo väčšine prípadov je zhodná podoba deetnonyma s motivujúcim etnonymom výsledkom zložitejších slovotvorných postupov. Zvyčajne, nielen v hovorenom prejave, sa dvojslovné termíny alebo lexikálne spojenia s etnonymickým komponentom nahrádzajú jednoslovnými pomenovaniami, ktoré vznikajú spätnou deriváciou adektívnych podôb etnických mien univerbizovaných pomenovaní: *цигánsка печенка* → *цигáнка*; *turecká káva* → *тyрек* (o tomto jave v súvislosti s apelativizáciou porov. Pokorná, s. 116). V jazyku tak vedľa ustálených alebo odborných slovných spojení fungujú aj ich hovorové jednoslovné synonymá. I keď sa bulharčina podobnej tvorbe slov nevyhýba (napr. zastarané výrazy *арабка* ← *арабска пшеница* druh kukurice; *арнаутка* ← *арнаутска пушка*; *белгийка* ← *белгийска пушка*

druh pušky), výskyt spätne derivovaných deetnoným je príznačnejší pre slovenčinu, dokonca i v prípadoch analogických slovných spojení v obidvoch jazykoch (napr. *arab* ← *arabský kôň* – *арабски кон*; *francúz* ← *francúzsky kl'úč* – *френски ключ*; *peržan* ← *perzský koberec* – *персидски коилим* a pod.). Štylistické hodnotenie výrazov tejto skupiny nie je vždy jednoznačné. Uprednostňovaním jednoslovného pomenovania pred dvojslovným názvom a jeho dlhodobým používaním sa znížená príznakovosť stiera a slovo nadobúda spisovný ráz.

Spätanou deriváciou adjektívnych etnonymických odvodenín a ich nahradením príslušným geografickým názvom dochádza aj k tvorbe homonymných podôb zemepisných mien (*anglické súkno* → zastar. *anglia*; *ázijská kuchyňa* → hovor. *ázia*; *čínska kuchyňa* → hovor. *čina*; *predmet americkej výroby* → hovor. *amerika* a pod.).

Mnohé deetnonymá a ich deriváty v obidvoch jazykoch už stratili svoju aktuálnosť a prestali sa používať. Odhliadnuc od historickej lexiky možno na ilustráciu uviesť napr. jediné deetnonymum, ktoré v rámci skupiny reflektuje bulharsko-slovenské vzťahy, a to slovo *bulhar* vo význame „záhradník, zeleninár“, ktoré bolo značne rozšírené najmä v prvej polovici 20. storočia na označenie pestovateľa alebo predavača ovocia a zeleniny bulharského pôvodu. Podobne označenie obyvateľov bývalej Juhoslávie sa spájalo s ich činnosťou na Slovensku a výraz *juhoslovan* sa používal vo význame „zmrzlinár juhoslovanského pôvodu“ (o niektorých starších názvoch zamestnaní deetnonymického pôvodu pozri Králik, 1998 b). Ucelený obraz skúmanej problematiky môže poskytnúť výskum všetkých sfér jazyka, počnúc nárečovými a končiac slangovými výrazmi.

Hoci predbežná analýza súčasného stavu jazyka svedčí o obmedzenej sémantickej distribúcii etnických mien, výskum starších prameňov potvrdzuje pravý opak. Na ilustráciu stačí uviesť dokladový materiál v Slovníku slovenských nárečí (SSN), registrujúci významové posuny etnonyma *Cigán*, *Cigáň*, napr. „kôň čiernej farby“, „druh kartovej hry“, v plurálovom tvare vo význame „cigánska kapela“ a iné, alebo jeho derivátov (I, s. 209-210), ako aj bulharských pendantov v slovníku N. Gerova (V, s. 523-524), ktoré už súčasní nositelia jazyka nepoznajú. Pozoruhodná je skutočnosť, že zo širokého sématického spektra uvedeného etnonyma v obidvoch jazykoch sú ekvivalentné významy výnimkou (napr. ľudový názov pre záhradnú rastlinu *цуганче* – *cigánka* alebo *cigáň* / *cigánik* vo význame „železná piecka“, ktorému zodpovedá bulharská humorne ladená fráza *цуганска любов*). Polysémické či homonymické obsahy tej istej jazykovej jednotky možno odhaliť najmä v rámci diachrónneho výskumu (porov. napr. hovorový výraz *tatarka* ← *tatárska omáčka* a nárečový názov pre pohánku *tatarka* – pozri Habovštiak, 1984, s.238-242, alebo staršie bulharské etnonymum *мадѣсар*, ktoré už súčasná bulharčina nepozná, a jeho homonymné významy „druh debny so železným uzáverom dovezenej z Uhorska“, „vietor vanúci pozdĺž Dunaja smerom z Maďarska“, „zlatá minca“ – БЕР, 1986, s. 607).

Uvedený materiál je aj dôkazom zriedkavej zhody bulharských a slovenských deetnonymických lexém. Diferencia niektorých deetnonymických názvov tej istej realie v obidvoch porovnávaných jazykoch poukazuje na odlišné cesty prenikania a udomáčňovania sa v príslušnom jazyku (napr. slovenskému názvu gumených šľapiiek *vietnamky* zodpovedá odlišne motivovaný bulharský názov *джанпанки*, ktorý vznikol zvláštnou kontamináciou na základe zvukovej zhody anglického etnonyma *Japan*, signalizujúceho krajinu dovozu šľapiiek, a foneticky blízkeho bulharského slovesa *джанам* „šliapať“, kým slovenský názov upozorňuje na predajcov šľapiiek na slovenskom trhu). Existujúce zhodné podoby etnoným s preneseným významom v obidvoch jazykoch dokumentujú skôr ich medzijazykovú homonymnú platnosť: *канадка* „dlhšia prešivaná vetrovka“ ≠ hovor. *kanady* / *kanadky* „korčule“, *швейцар* – *švajčiar* okrem spoločného zastaraného významu „vrátnik“ (pozri Králik, cit. b, s. 131) deetnonymný variant *швейцарец* má aj homonymný význam „pešiak v armáde v európskych krajinách do konca 19. stor.“ (Балкански, s. 396) – *švajčiar* „hospodársky zamestnanec, ktorý mal dozor pri kŕmení a dojení kráv na veľkostatku“, zastar. *татапин* „listonoš v dobách Osmanskej ríše“ ≠ (o slovenských pendantoch deetnonyma *Tatár* bližšie Králik, cit. a); slang. *цуганка* „koktailová zmes pálenky a mastiky“ ≠ hovor. *cigánka* ← cigánska pečienka; *японка* typ auta ≠ *japonka* termín pre stavebný vozík.

2. Etnonymá rozvíjajú prenesené významy aj na základe istých typických alebo prisudzovaných vlastností príslušníkov národov alebo etnických skupín, ktoré pomenávajú. Môžu nadobudnúť expre-

sívnu konotáciu a stať sa symbolom určitých vlastností, črt alebo prejavov, na základe ktorých sa utvárajú ich deetnonymické významy. Vzťahy medzi etnonymami a kvalifikačnými deetnonymickými pendantmi tejto skupiny sú sémanticky motivované. Výplývajú z komparácie, z prirovnaní kondenzujúcich istú informáciu o príslušnom etniku z pohľadu iného etnika. Nový komparatívny alebo podobnostný význam etnonyma je vybudovaný na základe istých asociačných predstáv. Utvorené deetnonymum nadobúda novú funkciu slúžiť ako pomenovanie konkrétnej vlastnosti, konkrétneho javu, pričom zahŕňa emocionálne-hodnotiacu konotáciu. Napríklad tyrania, despotizmus či žiarlivosť v očiach Bulharov sa vždy spájali s vlastnosťami príslušníkov tureckej národnosti, čo sa odrážalo aj v jazyku nielen pri vzniku ustálených prirovnaní *съпруг (като) турчин; ревнив като турчин*, ktoré sú súčasťou frazeologického fondu bulharčiny, ale ich frekvencovanosť viedla aj k defrazeologizácii výrazov, v dôsledku čoho etnonymum *турчин* rozšírilo svoju sémantickú štruktúru o druhotné prenesené významy „tyran, despota“ a „žiarlivec“. V mnohých prípadoch tak v jazyku vedľa seba fungujú ustálené prirovnania ako aj ich jednoslovné paralely (napr. *точен като англичанин* a *англичанин* vo význame „presný človek“; *хитър като грък* a zastar. *грък* vo význame „chytrák“, alebo slovenské výrazy *opálený ako Indián* a *indián* vo význame „opálený človek“; *divý ako Indián* a *indián* vo význame „divoch“; *klame ako cigánka* a *cigánka* vo význame „klamárka“ a pod.).

Na rozdiel od frazém a parémii, ktoré zväčša explicitne sprostredkujú výpovede o rozličných postojoch alebo emocionálnom hodnotení etnika, príp. etnickej skupiny iným etnikom a môžu teda jazykovo stvárňovať isté stereotypy, lexikálna jednotka je implicitným nositeľom stereotypnej referencie. Výplýva to z jej povahy (pomenúvacia platnosť slov, slovných a terminologických spojení). Inak povedané, kým frazeologické jednotky a parémie vypovedajú o interetnických vzťahoch a súvislostiach zväčša priamo, pri lexikálnych jednotkách tieto vzťahy nie sú explicitne vyjadrené. Možno ich dešifrovať z informácie, ktorá je v nich zakódovaná. Lexikálna jednotka je znakovým vyjadrením istej, hoci zhustenej informácie, z ktorej môžeme vyčítať odraz myslenia daného jazykového spoločenstva. Otázkou zostáva, nakoľko možno toto poznanie objektívne identifikovať.

Výber motivujúcich znakov alebo atribútov pri tvorbe deetnoným nie je náhodný. Je podmienený nielen konkrétnymi dobovými okolnosťami, ale aj vnímaním, spôsobom myslenia a kultúrou nositeľov daného jazyka. Na základe odlišného precit'ovania, ale aj odlišného kultúrneho pozadia sa diferencujú nielen obrazy o svete (napr. výber atribútov), ale aj pomenovania tých istých prvkov reality. Možno to ilustrovať na lexémach, ktoré sú reminiscenciou na obdobie tureckej nadvlády. Okrem už uvedených prenesených významov etnonyma *турчин* v bulharčine, ktorého slovenský pendant nedisponuje rovnakým sémantickým obsahom, majú jeho deriváty v oboch jazykoch odlišný sémantický vývin. Adekvátnym pendantom bulharského hovorového slovesa *номурчвам* s významom „zašantročiť“ je slovenské *odtatáriť*, kým sloveso *poturčiť sa* vystupuje vo význame „odrodiť sa; zmeniť presvedčenie“ a derivát *poturčenec* „odrodilec, renegát“ nemá podobne motivovaný bulharský ekvivalent.

Logickým predpokladom vzniku deetnoným sú interetnické kontakty a súvislosti (susedské, ekonomické alebo iné vzťahy, ktoré našli odraz v slovotvornom význame napr. bulharských sloviess *мурча се* „trápiť sa“, zastar. *зрѣкувам* „chytráčiť“ a pod.). Materiál však ukazuje, že zdrojom motivácie prevažne dešpektívnych výrazov sa stávajú aj národy alebo skupiny obývajúce i teritoriálne vzdialenejšie územia ako nositelia negatívnych vlastností a prejavov (napr. *азуам* – *aziát* „divoch, barbar“, zastar. *анауи* – *апаџ* „tulák“ a „zločinec“, *хурони* „vrieskajúci ľudia“ i v spojeniach *хуронски рев, крик; бенгал* „hurhaj“, zriedkavosťou sú synonymné výrazy *индиан, хотентот, талиан* vo význame „človek, s ktorým sa nedá dorozumieť“). Cudzí pôvod niektorých deetnonymických výrazov uvádzajú etymologické výskumy (V. Machek, 1997, s. 144 odvodzuje z nemeckého *Flamänder*, ktoré z češtiny prešlo do slovenčiny ako hovorové *flamender* „hýrivec“ a deriváty *flámovat* „hýriť, obyč. po nociach“, *flám* „hýrenie po nociach“, L. Králik, cit. b, s. 130 predpokladá, že deetnonymum *Škót* vyvinulo význam „skúpy, lakomý človek“ pod vplyvom nemčiny).

Zriedkavosť ekvivalentných deetnonymických výrazov v bulharčine a slovenčine svedčí o utváraní rozdielneho obrazu sveta v oboch jazykoch. Napriek tomu, že predstavy a obrazy niektorých etnik

vo vedomí Bulharov a Slovákov vykazujú spoločné črty, mnohé druhotné významy tých istých etnoným v obidvoch jazykoch sa rozchádzajú. Napríklad etnický názov *циганин* – *Cigán*, ktorý v obidvoch jazykoch vystupuje i vo funkcii nadávky, sa deetnonymizoval v slovenčine ako *cigán* vo význame „klamár“; HSSJ uvádza doklady z 18. stor. aj vo význame „zlodej“ (I, s.185). Podobne aj jeho deriváty *cigánka*, *cigánča*, *cigánsky*, *cigániť*, *cigánstvo*, *cigánčina*. SSJ dokladá slovesá *cigániť* a *cigánčiť* aj vo význame „žiť ako Cigán, túlať sa po svete“ a hovorové *cigániť sa*, „liškať sa, maznavo sa prituľovať“ (I, s. 169). Adjektívum *cigánsky* sa v prenesenom význame používa aj v istých ustálených spojeniach odrážajúcich ďalšie atribúty Cigána (*cigánsky život* i v bulh. *цигански живот* „potulný život“; *cigánske oči* i v bulh. *цигански очи* „čierne oči“; *cigánsky smiech, plač* „falošný smiech, plač“), ktoré sledujeme v rámci viacsovných pomenovaní. Sémantická štruktúra bulharského deetnonyma *циганин* má trocha iný vývin: 1. klamár, 2. špinavý al. otrhaný človek. Jeho deriváty, s výnimkou pejoratívnych substantív *цигания*, *циганищина* v prvom význame 1. negatívne cigánske spôsoby, 2. skúposť, nezodpovedajú slovenským: *циганя се* 1. handrkovať sa, 2. škrlbiť.

Podobne etnonymum *евреин* – *Žid*, ktoré v bulharčine i v slovenskom pejoratívnom tvare *židák* funguje ako nadávka aj vo význame „skupáň“, rozšírila sa i sémantika bulharského derivovaného deetnonyma *еврейче* vo význame „nepokrstené dieťa“. T. Balkanski predpokladá, že uvedený význam vznikol defrazeologizáciou rituálneho výrazu *Еврейче те взех, християнче те връщам* (cit. s. 396), ktorý vyslovuje krstný otec trikrát podávajúc matke pokrstené dieťa ponad prah dverí (porov. iný variant *Еврейче го взех, християнче ти го давам*). Podľa nášho názoru je tento predpoklad diskutabilný, keďže je otáznе určiť pôvodný motivát geneticky súvzťažnej dvojice lexéma – príslovie. V Gerovovom slovníku (ako najstarší doložený prameň) je registrovaná lexéma ako heslové slovo i príslovie ako exemplifikát (II, s. 2), takže kategorické určenie smeru derivácie je problematické. Keďže absentujú staršie doklady, rovnako možno predpokladať i opačný vývin, t. j. frazeologizáciu lexémy *еврейче*.

Asymetria deetnoným v obidvoch jazykoch sa prejavuje aj v ich slovotvornej paradigme. Ich potenciálna schopnosť utvárať ďalšie motiváty sa nerealizuje vo všetkých prípadoch rovnako (napr. bulharský pejoratívny výraz *византиец* „prefikáný al. ľstivý človek“ motivoval celý rad lexém *византийка*, *византийски*, *византийство*, *византийщина*, kým v slovenčine nachádzame iba substantívum *byzantinizmus* vo význame „podlizovanie sa, pätolizáčstvo“).

Bulharsko-slovenské interetnické vzťahy nereflektuje v tejto skupine žiadna lexikálna jednotka. Tu skôr možno uviesť slovenský pohľad na Bulharov v rámci Balkánu „tradične vnímaných ako cudzí prvok v európskom priestore“ (Todorov, I, 1996, s. 88). Antipód Európa – Balkán sa súvzťažňuje s maďarsko-srbskými hranicami, „kde sa končí európska civilizácia“ (tamže, s. 99). V minulosti sa kultúrne a historické hranice Európy a Balkánu vydeľovali aj konštatovaním „Európa sa začínala tam, kde sa končila Osmanská ríša“ (Канети, 1981, s. 23). Zdôrazňovať relativitu uhla pohľadu je bezpredmetné (porov. nelichotivé predstavy o Uhorsku ako „nebezpečnej, exotickej krajine“, prezentované v nemec-kých cestopisoch z 19. stor., ktoré vydeľujú hranice Uhorska ako „hranicu civilizácie“ – Šoltés, s. 87). Svojráznosť a typológiu ľudí obývajúcich Balkán reflektuje v slovenčine prenesený význam samého geografického názvu *Balkán*, ako aj jeho odvodeniny *balkánsky*, *balkanizácia*, ktorých dešpektívne sémy zahŕňajú príznaky „biedy, dezorganizácie, administratívneho chaosu a zmätku“. K vzniku a utváraní obrazov v súčasnej dobe prispievajú najmä médiá,³ ktoré môžu vyprovokovať alebo živiť sympatie či antipatie voči danému objektu (o utváraní negatívnych obrazov Bulharov v slovenských médiách sa zmienime pri frazémach).

O genéze lexikálnych prvkov, ich postupnom prehodnocovaní a ustaľovaní na základe spoločenských zmien a optiky nositeľov daného jazyka svedčia aj jazykové jednotky motivované obyvateľstvom európskeho či amerického kontinentu. V minulosti rozličné náhľady Bulharov a Slovákov na záruku

³ Neznalosť a nekompetencia novinárky komentujúcej udalosti v Kosove sa prejavila pri etymologizácii geografického názvu Balkán, ktorý uviedla ako zloženinu *Bal* s významom „med“ a *kan* s významom „krv“ (Správy a komentáre, STV1, 24. 3. 2005).

kvality, ako aj na zabezpečený pohodlný a blahobytný život sa premietli do odlišných ekvivalentných expresívnych zvolacích výrazov *Европа!* a synonymnej frazémy *европейска работа!* a slovenského ekvivalentu *Amerika!* Pre Bulharov bol v minulom storočí cudzinec reprezentujúci európske spôsoby života a kultúry vzorom kultivovanosti a kultúrnosti, čo sa odrazilo v lexémach *европеец* vo význame „dobře vychovaný, kultúrny človek,“ podobne i jeho deriváty *европейка*, *европейски*, *европейщина* ako sémantické protiklady pejoratívnych výrazov *ориенталец* „nevychovaný, nekultúrny človek“ a jeho derivátov *ориенталка*, *ориенталски*, *ориенталищина*. Slovenčina okrem hanlivého označenia *Orient*, ktoré v minulosti zamieňalo aj pejoratívum *Balkán*, nedisponuje analogickými expresívnymi pendantmi. Pokiaľ ide o súčasný stav, možno sa oprieť o konštatáciu jedného z najvýznamnejších predstaviteľov bulharskej imaginistiky V. Todorova o „fluktuácii personalizovaných inakostí, ako je prípad Švajčiarska“ – *еламе да идем в Швейцария* (III, s. 21). Aj súčasná slovenská publicistika inklinuje k podobnému postojovi – v masmédiách často možno stretnúť výrazy *chcú mať Švajčiarsko, chcete sa mať švajčiarsky?* (Plus 7 dní, č. 51-52, 22. 12. 2004, s. 118). So vstupom do EÚ a polarizáciou spoločnosti označovanou novotvarmi *привърженник на европеизацията* / *антиевропеец*, *евроскептик* – *проевропан* / *антиевропан*, *евроскептик* nadobudli neutrálne slovesá *европеизирам*, *поевропейчвам* – *европеизовам*, *поевропчвам* aj hanlivý príznak a fungujú s rozličnou konotáciou. Podobným spôsobom sa pohrdlivý postoj k uniformite a zlému vkusu amerického spôsobu života premietol aj do výrazu *американизация*.

3. Tretiu skupinu jednoslovných výrazov reflektujúcich etnické koncepty tvoria expresívne jednotky s výrazným pejoratívnym nábojom, ktoré sú zväčša doménou slangového vyjadrovania, aj keď niektoré z nich nachádzame v krásnej literatúre (napr. staršie označenie Tatárov *псoхлавци* – SSJ, III, s. 659). Tieto jednoslovné výrazy sa utvárajú s osobitým pomenovacím zámerom zosmiešniť pohrdlivým označením iné národy alebo etnické skupiny. Uvedený typ bulharskej slangovej lexiky označený termínom „ектоними-прозвища“ skúmal G. Armianov (1992, s. 12). Domnievame sa, že na ich označenie by bol vhodnejší termín *etnické prezývky*. V rámci skupiny sa tieto zámerne charakterizačné jazykové prostriedky vyčleňujú ako dvojaké pomenovania.

a) **Deetnonymné podoby etnických prezývok.** Ich podstata spočíva vo využití etnonyma na posmešné označenie iného etnika alebo etnickej skupiny, takže v konečnom dôsledku ide o rovnaký negatívny prístup k označovanému i označujúcemu etnosu. Kým bulharský slang oplýva podobnými výrazmi, ako napr. *джигузит* vo význame „cudzinec obyč. z Afriky alebo Ázie,“ *чехкия* vo význame „Cigánka“ a pod., v slovenskom slangu sú zriedkavosťou výrazy ako *Hún* vo význame „Maďar“ (Hochel, 1993, s. 87), *Švéd* vo význame „Čech“ (tamže, s. 160). Pozoruhodne rozsiahly je počet bulharských označení Róma, kde ako základ porovnania slúžia fiktívne vlastnosti pripisované často národom obývajúcim vzdialenejšie územia: *абисинец*, *бразилец*, *вьетнамец*, *италианец*, *камбоджанец*, *печенег*, *филлипинец*.

b) **Propriálne a metonymické etnické prezývky.** Zdrojom expresívnych označení príslušníkov cudzích etník, ktoré nachádzame v beletrii, bývajú ich typické vlastné mená, ako aj atribúty spojené s ich kultúrou a spôsobom života, prípadne špecifické slová ich jazyka. Výskyt zhodných slangových výrazov na označenie toho istého etnika alebo skupiny v oboch jazykoch je zriedkavý: *макарони* – *макарони* „Talianski“, *дрънати* – *šikmoókí* označenie národov juhovýchodnej Ázie. Slangové názvy národov sa utvárajú na základe špecifickej národnej predstavivosti a obrazotvornosti: *Асан*, *джигиси*, *манго*, *мангасар*, *мургав* – *Dežo*, *Džatore*, *Džatorák*, *tore* „Róm“, *Айше*, *мургавелка* „Rómka“, *блеки*, *брикет*, *негатив*, *сажда*, *саждичка*, *снежинка* „černoch“, *моше* – *Icík*, *Izák* „Žid“, *Серьожка*, *Ваня*, *балалайка*, *братушка*, *музик* – *Ivan* „Rus“, *Наташка* „Ruska“, *Перик*, *Нонза*, *Франца* „Čech“, *жабар*, *макаронаджия* „Talian“, *мамализар* „Rumun“, *арабеска* „Arab“, *бикоборец* „Španiel“, *фритиц* „Nemec“, *Атík*, *Јанку* „Američan“ a pod.

V rámci prezývok je takisto nevyhnutné prihliadať na ich postupný vývin a zmenu. Na ilustráciu možno uviesť staršie bulharské prezývky Židov založené na ich obvinení z ukrižovania Krista (*богоубийци*), alebo pejoratívne výrazy *чифути* a *базиргяни* spojené s ich obchodnou činnosťou, ktoré sa v súčasnosti už nepoužívajú.

II. Viacslovné pomenovania

Etnonymá a ich deriváty nachádzajú uplatnenie aj v širšom kontexte – od lexikalizovaných spojení cez frazémy až k parémiám. Výraznou súčasťou mnohých ustálených útvarov, či už ide o lexikalizované alebo terminologické spojenia, sú najmä adjektívne deriváty etnonym. Ich postavenie v syntagme vypovedá o istom vzťahu pomenúvanej realie k príslušníkom daného národa, národnosti alebo ku krajine, ktorú obývajú. Napríklad v spojeniach *шведска стена* – *švédska stena* atribút *шведску* – *švédsky* signalizuje pôvod telocvičného náradia, alebo atribút *английски* – *anglický* v spojení *английски парк* – *anglický park* vypovedá o spôsobe úpravy parku v Anglicku, podobne atribút *китайски* – *čínsky* v botanickom termíne *китайска поза* – *ibišteľ čínsky*, hovor. *čínska ruža* hovorí o pôvode obľúbenej rastliny. Etnické deriváty v podobných lexikalizovaných spojeniach a termínoch spresňujú charakteristiku označovaného objektu, je v nich obsiahnutý klasifikačný a identifikujúci príznak objektu, ktorý pomenúvajú, čím sa odlišujú od frazeologických spojení s etnickým komponentom. Adjektívne deriváty v slovných spojeniach sa teda vyznačujú rozdielnym funkčným zaťažením. Postavenie etnonymického derivátu vo frazéme plní odlišnú funkciu, podieľa sa na vytváraní vnútornej formy príslušnej jazykovej jednotky, ktorá obsahuje emocionálno-hodnotiaci príznak objektu. Čiže lexikalizované a terminologické spojenia s etnickou zložkou, na rozdiel od frazém s etnickým komponentom, nereflektujú interetnické vzťahy a postoje. Na porovnanie uvedieme spojenia založené na asociatívnych obrazoch, z ktorých vychádza vnútorná forma bulharských pejoratívnych frazém *африкански патладжан* vo význame „černoch“ a *славянски евреи* vo význame „Česi“ (Todorov, s. 41), kde atribút *африкански* nesignalizuje pôvod baklažánu, čiže neprezentuje vzťahovú súvislosť adjektíva, ale metaforicky, na základe asociácií, explikuje pohrdlivý postoj k národom tmavej pleti. Podobne atribút *славянски* neidentifikuje Židov žijúcich v slovanských krajinách, ale v rámci celého spojenia metaforicky prenáša utvorený obraz Židov na príslušníkov českej národnosti. Spojenie *славянски евреи* je typickým príkladom reflexie negatívneho obrazu dvoch národov súčasne.

Výskum lexikalizovaných a terminologických spojení s etnickým komponentom predstavuje mnohoaspektovú problematiku, ktorú z priestorových dôvodov vynecháme, bude objektom samostatného výskumu. Poukážeme len na dva okruhy otázok, týkajúcich sa ich genézy a ekvivalentácie v rámci dvoch jazykov. Okrem bezproblémových ekvivalentných spojení v bulharčine a slovenčine, ako sú napr. *английски валс* – *anglický valčík*, *арабска гума* – *arabská guma*, *гръцки нос* – *grécky nos*, šach. *испанска игра* – *španielska hra* a pod., pozorujeme značnú diferenciáciu odborného názvoslovia pre tie isté plodiny, rastliny, živočíchy a pod. Napr. kým v jednom jazyku sa na označenie určitých pojmov používajú spojenia s národnostným komponentom, v druhom jazyku je príslušný ekvivalent bez etnickej zložky, alebo s iným národnostným komponentom, napr. bot. *канадска топола* – *topoľ deltolistý* (*Populus deltoides*), *турско цвеме* – *kosatec nemecký* (*Iris germanica*), *испанска муха* – *pl'uzgierik lekársky* (*Lytta vesicatoria*), šport. *канадска борба* – *pretláčanie rúk*, kuch. *руска салата* – *parížsky šalát*, *бекон* – *anglická slanina*, *халва* – *turecký med*, *виенско колело* – *ruské kolo*, *нараван* – *španielska stena* a pod. Vysvetlenie niektorých disproporcií môže objasniť diachrónny prehľad materiálu. Výskum vývinu mnohých spojení v ich historickej postupnosti odhaľuje napr. príčinu existencie bulharských botanických vzájomne zameniteľných výrazov *немско грозде* i *цариградско грозде* a ich úplne odlišného slovenského ekvivalentu *říbezľ'a egrešovitá* (*Ribes grossularia*) ako jeden z príkladov medzijazykových nezrovnalostí. Vznik a ustáľovanie, prípadne preberanie cudzích termínov z rozličných zdrojov sa uskutočňovalo v priebehu dlhých rokov. Stačí poukázať na dnešný botanický termín *царевица* – *kukurica* (*Zea mays*), vedľa ktorého N. Gerov registroval vo svojom slovníku ďalších 30 bulharských názvov, medzi ktorými sú tri deetnonymá *аранка*, *влашка*, *гръчка*, ako aj ich ruský ekvivalent *турская пшеничка* (I, s. 255), čo môže svedčiť nielen o prenikaní tejto plodiny z rozličných krajín, ale aj o preberaní názvu z rozličných jazykov. V HSSJ je pre uvedený pojem registrovaný ekvivalentný doklad *turecké žito* z r. 1798 (II, s. 159).

Z lexikografického hľadiska sú zaujímavejšie spojenia, pre ktoré v druhom jazyku absentujú paralely (napr. *anglický humor*; *čínske pero*; *francúzska posteľ*; *francúzske zemiaky* a pod.). Lexikografická ekvivalentácia lexiky však prerastá rámec nášho príspevku.

B) Etnické koncepty vo frazeologickom systéme

Frazeologické jednotky predstavujú výraznú vrstvu jazyka, v ktorej sa okrem iného zrkadlí aj špecifické vnímanie, emocionálne hodnotenie a postoj k iným národom alebo národnostným skupinám. Či už priamo alebo nepriamo, frazémy sú takisto nositeľmi etnostereotypných informácií, ktorých identifikácia závisí od miery poznania konkrétnej historickej udalosti alebo pochopenia obsahu prezentovaného ich vnútornou formou. Priame a jednoznačné premietnutie etnostereotypov, ktoré otvorene, obvykle na negatívnom obraze iných, reflektujú rozličné výhrady alebo zakorenené predsudky voči iným národom, prezentujú frazeologické prirovnania typu *дрипав като циганин – otrhaný ako Cigán, карат се като цигани – ako u Cigánov, черен като арапин – čierny ako murín, бяла като гъркия, въртя се като обран евреин, ратаť по жидовски, зарастенý ako Žid* a pod.

Osobitá je špecifika frazeologických jednotiek s celostným frazeologickým významom, ktorý sa nestotožňuje s priamymi významami ich jednotlivých zložiek. Keďže význam frazém vznikol sémantickou transformáciou slovného spojenia ako celku, interetnické reflexie príslušných jednotiek je potrebné dešifrovať na základe ich vnútornej formy, ktorá je založená na konkrétnom obraze alebo predstave motivujúcej význam celého spojenia. To znamená, že identifikáciu etnostereotypu možno vykonať na základe napätia, ktoré vzniká medzi výrazom a významom, medzi pôvodným nefrazeologizovaným spojením a konkrétnym frazeologickým významom. Znakom interetnických reflexií v rámci výrazu bývajú etnonymá alebo ich deriváty, či toponymá spojené s daným etnosom ako komponentné zložky alebo kľúčové slová spojenia. Napr. pejoratívny význam „nechápvavý, ťažkopádny človek,“ ktorého nositeľom je bulharská substantívna frazéma *албански реотан*, alebo jej slovesný variant *загрявам като албански реотан*, je vybudovaný na základe asociačných vlastností spätých so samým predmetom – albánskym ohrievačom, na ktorého pomenovaní sa zakladá vnútorná forma uvedenej frazémy. Pôvodný konkrétny obsah spojenia sa stal prototypom metaforického prenosu informácie o negatívnom hodnotení albánskych výrobkov zo strany Bulharov. A naopak, vo frazeológii zriedkavejší prístup kladného hodnotenia nachádzame vo výraze *гаранция – Франция* s významom „iste, určite, na sto percent,“ založenom na predstave o záruke kvality všetkého, čo súvisí s Francúzskom a jeho obyvateľmi.

Prítomnosť etnonymickej zložky frazémy však nie vždy je ukazovateľom interetnických postojov či emocionálneho hodnotenia. Táto konštatácia platí najmä pre internacionálne frazémy odrážajúce isté historické aspekty, ktoré sú súčasťou frazeologického fondu mnohých jazykov (napr. *китайска стена – čínsky múr, египетски мъки – egyptské rany, откривам Америка – objaviť Ameriku, пътуваме за Европа – vstupovať do Európy* a pod.). Hoci zriedkavo, aj pri nich sa objavujú internacionalizmy s hodnotiacim postojom k určitému etniku, ktoré môžeme charakterizovať ako cudzí, prevzatý typ stereotypov, s ktorým sa nositelia preberajúceho jazyka stotožňujú (napr. *измъквам се по английски – miznúť po anglicky* a pod.).

Na druhej strane znevažujúci postoj k iným môže byť vyjadrený i nepriamym výsmechom, bez konkrétneho označenia národa, ale s využitím atribútu typického pre daný národ (napr. *Бананова република – Banánová republika* „územie obývané národom tmavej pleti,“ *кога влезе свиня в джамия* s významom „nikdy,“ *посмали манго!* vo význame „neklam!,“ *черна маймуна* „černoch“ a pod.).

Odhaľovanie interetnických vzťahov a postojov a ich interpretáciu na základe vnútornej formy frazém často sťažuje nečitateľnosť obrazu, či už pre neznalosť historických súvislostí, ktoré sú v ňom obsiahnuté a je potrebné ich dešifrovať, alebo nemožnosť objasnenia logiky pojmu z pohľadu dnešného nositeľa jazyka. Napríklad pre dnešných Bulharov, ktorí ani náznakom neprejavujú pohrdanie či nevraživosť voči Chorvátom, sú nezrozumiteľné posmešné výrazy *ходи като хърватин* o neupravenom, neporiadnom človeku alebo *яде като хърватин* o človeku, ktorý hltavo je al. trúsi okolo seba, ktorých motivácia je zastretá. Podobne slovenské výrazy o človeku, ktorý má problémy s vylučovaním, uvedené v Zátureckého zbierke *Nemci ho naháňajú, má Nemca, má nemeckú nemoc*, majú z hľadiska súčasného jazyka nejasnú motiváciu. Uvedené frazémy sú zastarané a ustúpili z používania.

Prejavy výsmechu nemusia mať korene v minulosti, ani nemusia prameniť z medzietnickej komunikácie. Ich jazykové stvárnenia môžu byť skonštruované na nepodložených faktoch so zámerným využitím prostriedkov irónie alebo jazykového humoru (napr. *je mi to platné ako Eskimákovi chladnička* s významom „nemá to pre mňa žiadnu hodnotu, žiadny význam,“ *гледам като индианец в пушеца машина* s významom „nechápavo, udivene hľadiť na niečo“ a pod.). Napriek tomu nemožno celkom poprieť istú poznávaciu hodnotu podobných výrazov, keďže ich frazeologizácia súvisí s vlastnosťami pripisovanými danému etniku, ktoré sa stalo zdrojom motivácie.

Na druhej strane, napriek zastretej motivácii a nejasnosti obrazu, alebo možno práve preto, sa mnohé frazémy uchovávajú v kolektívnej pamäti a ustálujú sa v jazyku. Keďže nepoznáme historické aspekty, ťažko dnes objasníme motiváciu nejasného obrazu vo výraze *španielska dedina* „niečo čudné, nepochopiteľné, neznáme,“ ktorý vznikol v 16. storočí (o etymológii pozri Skladaná, 2002) a vyznačuje sa veľkou frekvenciou i v súčasnosti. Jeho bulharský ekvivalent *тъмна Индия* sa zakladá na odlišnom obraze.

Ako sme už v úvode spomenuli, pretrvávajúce mentálnych obrazov v čase a ich uchovávanie vo frazémach je zrejme aj navzdory meniacej sa hospodárskej a kultúrnej situácii, ktorá daný obraz podnietila. Napríklad súčasné postavenie Nemecka na jednom z popredných miest rebríčka hospodárskej vyspelosti, ako aj stereotypné predstavy Bulharov o Nemcoch ako disciplinovaných, akurátnych a v každom ohľade poriadkumilovných ľudí nebránia tomu, aby sa i naďalej v jazyku používal výraz *изпаднал германец* vo význame „trhan, strašiak,“ ktorý podľa všetkého pochádza z čias prvej svetovej vojny (analogický obraz, ale chronologicky so značným predstihom vzniku, nachádzame v zastaranom slovenskom porekadle zaznamenanom v Zátureckého zbierke *Neboj sa Nemec, že mu gate vezmú, keď ich nemá*). Podobne obraz slovenskej frazémy *turecké hospodárstvo* vo význame „zle, neporiadne organizovaná výrobná činnosť“ sa dostáva do protikladu so súčasným stavom tureckej ekonomiky, ktorá v dôsledku ambícií Turecka vstúpiť do EÚ zaznamenáva značný rozmach. Budúcnosť frazém založených na neadekvátnych obrazoch nemožno predpovedať.

Na prvom mieste v rámci reflexií jednotlivých národov v obidvoch jazykoch, či už prezentovaných frazeologickými prirovnaniami alebo typickými idiómami, stojí obraz Róma, Cigána. Okrem niektorých ekvivalentných alebo analogických výrazov kriticky hodnotiacich predovšetkým vzhľad príslušníkov rómskeho etnika a vyjadrujúcich morálno-etické výhrady voči nemu (napr. *ходи като циганин, черен като циганин – špinavý ako Cigán, čierny ako Cigán; лъже като (дърт) циганин – klame ako Cigán* a pod.) každý z jazykov sa prezentuje odlišným vnímaním svojich nositeľov a rozličnými obrazmi vyjadrujúcimi rôzne črty alebo príznaky toho istého etnika (napr. *влашки циганин – cigán od kosti, бял като циганин – opálený ako Cigán, kučeravý ako Cigán, има циганско сърце* „netrpezlivý al. bojzlivý,“ *свивам се като циганин* „žiť v biede, chudobe“ – *гол като циганин* „chudobný,“ *разгълчали се като цигани* al. *като цигани на пазар – ako i Cigánov* a pod.).

Všeobecne prevažujúce negatívne hodnotenia rozličných národov, ktoré kolíšu v rozpätí od zjavnej nevraživosti až po úsmevné akceptovanie, zriedkavo rezonujú v ekvivalentných alebo analogických podobách frazém v obidvoch jazykoch (napr. *бягам като евреин от кръст – utekať ako žid od kríža, английска съержаност – pokojný ako Angličan* a pod.). Každý jazyk prezentuje rozdielnú imaginačnú schopnosť svojich nositeľov, ktorá nadobudla konkrétnu podobu pri tvorbe odlišných obrazov (napr. *пие като казак, напива се като циганин – pije ako Rus, държи я еврейската, свири на еврейска свирка – skúpy ako Žid, кисел като турчин през рамазан* „bez nálady, otrávený,“ *ако ице и турско да стане* „v každom prípade, za každú cenu,“ *чакају ako Židia na Mesiaša, правя се на американец* „tváriť sa nechápavo,“ *амерická bublina* „niečo neskutočné, nedosiahnuteľné“ a pod.).

Tvorba frazeologických jednotiek na základe kvalifikačných etnických konceptov nie vždy je podmienená priamymi interetnickými vzťahmi a kontaktmi. Pravidlom pri vzniku frazém s etnickým konceptom nie je ani odraz dlhodobého spoloňažovania či existencia spoločných hraníc. Okrem ojedinelých výrazov, ako napr. *ako u Maďarov* s významom „niečo nejasné, nezrozumiteľné,“ takmer nezaznamenávame frazémy hodnotiace susedné národy. Podobne v bulharskej frazeológii sa nestretávame s obrazmi Srbov.

A aké je vzájomné poznanie Bulharov a Slovákov vo frazeológii? Podľa V. Todorova bulharské poznanie Slovákov je „pasívne, sporadické a fragmentárne“ (I, s. 77). Odhladiac od potupných charakteristík niektorých bulharských kultúrnych dejateľov v období obrodovania, ktorých hanlivé etnické nálepky Slovákov „otroctvom a jezuitmi osprostený Slovák“ a „otroci otrokov“ našli miesto v bulharskej literatúre (tamže, s. 70-71), ako ešte aj v súčasnosti pretrvávajúceho zamietania Slovákov s Čechmi, môžeme konštatovať, že sme neregistrovali žiadny bulharský jazykový stereotyp Slovákov.

Pokiaľ ide o slovenské predstavy o Bulharoch, pozorujeme istú metamorfózu vnímania. V štatistike A. Fényesa z 19. stor. sa Bulhari uvádzajú ako zámožní a pracovití ľudia (1843, s. 83). Táto pozitívna predstava spojená najmä s obrazom usilovných a pracovitých záhradníkov, ktorí prichádzali na Slovensko v rozličných migračných vlnách, pretrvávala až do polovice minulého storočia, o čom svedčí v minulosti frekventované prirovnanie *pracuje* al. *robí ako Bulhar*. S rozmachom cestovného ruchu a neprijemnými zážitkami Slovákov v samej krajine i na bulharských hraniciach sa začína objavovať čiastočne pozmenený obraz Bulhara, ktorý našiel odraz v masmédiách často opakovanom výraze *bal-kánsky syndróm* vo význame „neporiadok, chaos“. Posttotalitárne predstavy už disponujú ironickým výrazom *bulharská konštanta* vo význame „fiktívne číslo“. O tom, ako sa zo dňa na deň môže utvoriť a s prispáním masmédií naďalej udržiavať a ušľachťovať negatívny obraz etnika, svedčí pejoratívna fráza *bulharský meter*, ktorá je zároveň výrazom odrhnutia a dištancovania sa od „spoločných budovateľských čias“. Výraz sa bleskurýchlo rozšíril a utkvел v kolektívnej pamäti spoločenstva po istom televíznom vysielaní humornej relácie, kde boli pisoáre „namontované podľa bulharského metra“ (televízna relácia *Skrytá kamera*). Uvedený prípad dokumentuje silný vplyv médií a ich manipuláciu s verejnou mienkou.

Reflexia predpokladá i sebareflexiu. Náš výskum však ukazuje, že tá sa pri frazeologických jednotkách neprejavuje výrazným spôsobom. Hodnotenie životných pocitov sprevádzajúcich autoreflexiu obidvoch národov odzrkadlenú vo frazeológii sťažuje ojedinelý počet frázem, ktoré nachádzame v obidvoch jazykoch. Oproti skeptickej bulharskej autoreflexii, prezentovanej pochybujúcim výrazom *българска пабона!* vyjadrujúcim nedôveru ku všetkému, čo je spojené s Bulharskom alebo pochádza z Bulharska, slovenská frazeológia sa prezentuje pozitívnym sebavnímaním v starších výrazoch *Slovák ako repa*, *Slovák od koreňa* a v novších sebareflexiách trpezlivosti a prispôsobivosti slovenského etnika vyjadrených spojeniami *holubičí národ*, *holubičia nátura*.

C) Etnické koncepty v parémiách

Popri frazeologických prirovnaniach s etnickým komponentom patria príslovia a porekadlá medzi tie jazykové útvary, ktoré jednoznačne a priamočiaro odzrkadľujú predstavy o iných národoch a etnických skupinách. Ucelený pohľad na paremiologický materiál v obidvoch jazykoch nám môžu poskytnúť najstaršie a najkompletnejšie zbierky ľudovej príslovej tradície Gerova, Slavejkova, Zátureckého, ako aj ich novšie výberové publikácie. Keďže veľká časť materiálu týchto zbierok reflektuje interetnické vzťahy spred vyše jedného až dvoch storočí, závery o paremiologických etnostereotypoch nemožno absolutizovať z dnešného hľadiska, hoci do istej miery odrážajú i súčasný stav postojov a hodnotenia. Môžeme vychádzať i z konštatácie židovského rabína B. Myersa fascinovaného tým, ako málo sa za stáročia zmenil pohľad na židov – „problém je rovnako starý ako naše vyhnanstvo: aj keď sme rozptýlení medzi inými, ostávame odlišní“ (2006, s. 8).

Na druhej strane možno príslovnú ľudovú tvorbu v obidvoch jazykoch pokladať za relatívne uzavretý fond, hoci aj dnes v rozličných sociálnych zoskupeniach vznikajú nové úslovia, ktoré sú však z celonárodného hľadiska irelevantné.

Keďže mentálne obrazy niektorých etníc nám ponúka najmä slovenský etnologický výskum, kde popri piesňach a ľudovej próze je čiastočne analyzovaný aj paremiologický materiál (Droppová, 1997; Krekovičová, 1999), sústredíme sa najmä na komparatívny aspekt bulharských a slovenských paremiologických etnostereotypov. V paremiológii rovnako ako vo frazeológii obidvoch jazykov prevažujú negatívne charakteristiky iných. Príčiny negácie či odmietania, ktoré treba hľadať v odlišných

sociálnych a kultúrnych podmienkach a spôsobe života, sú rovnako prejavom medzietnickej komunikácie a interakcie, ako aj výsledkom pozorovania a objektívneho či subjektívneho poznania susedných i územne vzdialenejších národov. Podľa najnovších sociologických výskumov dichotómia *my – oni*, vedúca k napätiu, je obsiahnutá v každej skupine a je na nej založený každý skupinový vzťah. Otázky sociálno-psychologického charakteru, prečo a ako si dané spoločenstvo utvára predstavy, ponecháme stranou. Nás zaujíma, aké obrazy si dané spoločenstvo utvorilo.

Prvenstvo v rebríčku negatívneho hodnotenia Bulharov i Slovákov tradične patrí Rómom. Zhodné vnímanie ich fyzického vzhľadu, mentality a prejavov však Bulhari a Slováci premietli do odlišných jazykových konštrukcií. Reflexie ich dominantných atribútov, ako sú faloš, luhanie, zlodejstvo, lenivosť a pod. nachádzame v obrazne rôznorodých paralelách (*Кълне се като циганин, кога иска да излъже; Циганска торба дълно няма; Циганинът и цар да стане, пак си занаята не забравя; Дорде има циганинът клеши, не си гори ръцете; Циган iba vtedy pravdu povie, keď sa pomýli; Циганови ani pravdu neveria; Цигана netreba učiť kradnúť; Циган a zlodej všetko jedno; Nezvykne si Циган на орачку a pod.*).

Druhé miesto v slovenskej etnickej paremiológii patrí prevažne negatívne mu obrazu Židov, ktorý tvoria atribúty skúposti, ziskuchtivosti, bezcitnosti, ako aj miesto v opozícii žid – kresťan (*Žid všetko predá, aj dušu; Za to, čo nie je isté, ani Žid nič nedá; Kde kresťan kostol vystaví, tam čert so Židom krčmu pristavuje; Takú lásku i u Žida nájdem a pod.*). Hoci paralely o Židoch nechýbajú ani v bulharskej paremiológii (*На евреин да не задлъжняваш, ако щеш сладко да ядеш; Еврейската: не съм видял, не зная, не съм земал, не давам a pod.*), pozornosť Bulharov sa upriamila skôr na susedných Grékov a Turkov (*Дето стъпи грък, трева не никне; Гърците са минали още и през кучето през червата; Турчин и куче все едно е; Турците са куча вяра a pod.*), pričom Gréci sú paradoxne, napriek prekonanému silnejšiemu tureckému útlaku, vykreslení v najhoršom svetle (*По-харно е да си от турчин измучен, а не от гръка изучен; У чафутин пий вино, не спи, у ерменец пий, не яж, у турчина пий кафе и чубук, вино не пий, у арнаутина пий и яж, на път с него не ходи, а у грък, нищо не прави a pod.*). Uvedený exemplifikát, v ktorom sú odstupňované charakteristiky niekoľkých národov, je ukážkou konfrontácie viacerých etník, ktoré nie sú v paremiológii obidvoch jazykov zriedkavosťou (*Грък циганин надлъзва; Един грък лъже за десет цигани; Valach a Циган všetko jedno; Medzi Židov a Циганов sa nemešaj; Uhorský most, nemecký pôst a poľská modlitba – to málo stojí a pod.*).

Obrazy iných národov a národností odrážajú i vnútorné názorové rozvrstvenie spoločnosti v danej dobe a v konkrétnom čase. Prejavuje sa to vo viacdimenzionálnosti obrazu či rozporuplnosti jednotlivých atribútov určitých etník, kde vedľa negatívneho hodnotenia je fixované i pozitívne vnímanie (napr. *Žid Žida zastane; Horší je biely Циган ako čierny; Циганке je jej diet'a nakrajšie a pod.*). Kým bulharské etnostereotypné parémie sú zväčša odmietavé, v slovenských nachádzame istú toleranciu či kladný vzťah k iným (napr. *Maďar brat, Nemec švager, Циган kmotor, Žid sused a pod.*)⁴.

Špecifický národný charakter prísloví a porekadiel s etnickým konceptom v bulharčine a slovenčine sa odzrkadľuje jednak v odlišných obrazoch tých istých etník, jednak v odlišných objektoch stvárnenia. Zriedkavé sú prípady sémanticky i formálne identických alebo blízkych jednotiek (napr. *Всеки циганин своя кон хвали – Každý Циган svojho koňa chváli; Паднало се циганину царство, той най-напред обесиц баща си – Spravili Цигана kráľom, a on najprv otca obesil; Няма по-лош от потурчен и погръчен – Poturčenec horší od Turka a pod.*). Kým pozornosť Bulharov je upriamená na Turkov, Grékov, Židov, Arménov a iných, slovenské parémie reflektujú najmä Židov, Nemcov, Maďarov, Poliakov a iných, pričom uvedená škála nezahŕňa niektoré susedné národy. Napríklad okrem

⁴ Zaujímavé výsledky by priniesol výskum spätného pohľadu iných na nás. Pre zaujímavosť uvedieme skutočnosť, že zo 74 maďarských prísloví o Slovákoch v Margalicovom Magyar közmondások (Budapešť, 1893) nie je jediné s pozitívnym hodnotením. Podľa uvedených prísloví je Slovak „najbiednejší ľudský tvor, ktorý nosí meno človek,“ Slovak vlastne „nie je človek,“ v najlepšom prípade je „polčlovek,“ „hlúpy, pažravý, nevedomý, neobratný, abnormálny“ a pod. (Ormis, 1940, s. 517–519).

prevzatého výrazu *Čo Čech, to muzikant* nezaznamenávame konkrétne stereotypy o českých susedoch. Podobne v Zátureckého zbierke absentuje ich obraz. Analogický jav registrujeme v Gerovovom slovníku, kde podľa M. Čoroleevovej sú prezentovaní predovšetkým južní susedia, kým obrazy Srbov nie sú uvedené (1996, s. 72). Analyzovaný paremiologický materiál nevykazuje ani vzájomné bulharsko-slovenské reflexie.

Opozícia *my – oni* je reflektovaná i menším počtom sebahodnotiacich prísloví Bulharov a Slovákov, často i v konfrontácii s inými národmi. Národné autoreflexie sú rôznorodé a protirečivé, smerujú od pozitívneho sebahodnotenia po sebaironický postoj (napr. *У българини инат, у грък салтанат, у френз мурафет; Пазу се от стар турчин и от млад българин; Чо Словак, то чхлар; Словак же на všetko súci; Zo Slováka všetko vystane* a pod.).

Záver. V príspevku sme sa pokúsili poukázať na osobitosti bulharského a slovenského etnocentrizmu a jeho reflexií v jazyku. Doložený konkrétny materiál ukazuje, ako sa utvorené etnostereotypy odzrkadlili v danom jazyku a akým spôsobom sa podieľajú na vzniku rozmanitých jazykových prvkov. Výskum odhaľuje pestrú škálu jazykových etnostereotypov a svedčí o tom, že každý z porovnávaných jazykov na základe rôznych historických, sociálnych a kultúrnych skúseností svojich nositeľov prezentuje odlišnú jazykovú kreativitu pri tvorbe jazykových prostriedkov odzrkadľujúcich interetnické vzťahy.

Literatúra

- АРМЯНОВ, Г.: Екtonими-прозвища в българския език. In: Български език, 1992, кн. 1.
- АРХИМ. СТЕФАНОВ, П.: Антисемитизмът в България – минало и настояще. In: Любословие. Шумен 2003.
- БАЛКАНСКИ, Т.: Етнонимите като лексикографски проблем в тълковния речник. In: Съвременен български език. Доклади. Втори международен конгрес по българистика. БАН, София 1987.
- BLANAR, V.: Apelatívna a propriálna sémantika. In: Jazykovedný časopis, roč. 31, 1980, č. 3.
- ЧОПОЛЕЕВА, М.: За „Речникъ на българскый языкъ“ от Найдена Герова, отразяващ богатството на народния дух. In: Списание на БАН, 1996, кн. 3.
- DROPOVÁ, L.: Etnické obrazy a stereotypy v slovenských prísloviach zo zbierky A. P. Zátureckého. In: Studia Academica Slovaca. 26. Ed. Jozef Mlacek. Bratislava : STIMUL 1997.
- DVONČ, L.: Apelativa propriálneho pôvodu v spisovnej slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. 11. Ed. Jozef Mistrik. Bratislava : ALFA 1982.
- FÉNYES, A.: Statistik des Königreichs Ungern. Pesth : Trantner I. Theil. 1843.
- HABOVŠTIAK, A.: Názvy pohánky (Fagopyrum) v slovenčine a v slovenských jazykoch. In: Slavica Slovaca 19, 1984, č. 3.
- IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.: Apelativizácia vlastných mien ako lexikálno-sémantický proces. In: IV. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 1973.
- КАНЕТИ, Е.: Спасеният език. София : Народна култура 1981.
- KRÁLIK, E.: O význame etnonyma Tatár a jeho derivátov v slovenčine. In: VARIA. VII. Zborník materiálov zo VII. kolokvia mladých jazykovedcov. Bratislava 1998.
- KRÁLIK, E.: Slovenské názvy zamestnaní deontonymického pôvodu. In: 13. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 1998.
- KREKOVICHOVÁ, E.: Medzi toleranciou a bariérami. Obraz Rómov a Židov v slovenskom folklóre. Bratislava : Academic Electronic Press 1999.
- LICHTENBERG, J.: Fremdenbilder und Sprache. In: Sprache und Politik: Die Balkansprachen in Vergangenheit und Gegenwart. München 1996.
- MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha 1997.
- МИХАЙЛОВА, К.: Етническият стереотип за българина сред поляците, живеещи в България. In: Български фолклор, кн. 1–2, 1999.
- MYERS, B.: Bez ohľadu na podmienky musíme zostať jedným národom. In: Delet, židovské noviny, roč. 4, 2006, č. 3.
- OPĚLOVÁ-KÁROLYIOVÁ, M.: Etnonymum a obyvateľské meno. In: Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien (11. slovenská onomastická konferencia. Nitra 19.-20. mája 1994). Bratislava – Nitra 1994.
- ORMIS, J.: Slováci v maďarských prísloviach. In: Slovenské pohľady, 56, 1940.
- POKORNÁ, E.: Apelativizovaná jména v české slovní zásobě. In: Slovo a slovesnost, roč. 39, 1978, č. 2.
- SKLADANÁ, J.: Španielska dedina. In: História, roč. 5, 2002, č. 2.
- Slovník spoločenských vied. Bratislava : SPN 1997.
- СТАНОВЕВ, С.: Чуждият свой. In: Български фолклор, кн. 1–2, 1999.
- СУПЕРАНСКАЯ, А. В.: Общая теория имени собственного. Москва : Наука 1973.

ŠOLTĚS, P.: Stereotypy o uhorských Slovanoch v uhorských a nemeckých cestopisoch a tzv. štatistikách na konci 18. a v prvej polovici 19. stor. In: Slovanství ve středoevropském prostoru. Iluze, deziluze a realita. Ed. Domik Hrodek et al. Praha : Libri, STRED – Středoevropský dialog 2005.

ТОДОРОВ, В.: И свой своя (не)позна... Етюди по славянска имажинистика, част I–III. УИ „Св. Кл. Охридски.“ Бохемия клуб. София 1996–1998.

Pramene

Български етимологичен речник. т. 1–6. Ed. V. Georgiev, I. Duridanov. Sofia 1971-2002.

ГЕРОВ, Н.: Речник на българския език. т. 1–6. Български писател, 1975.

HANIGOVSÝ, Š.: Slovenské príslovia. Košice 1938.

Historický slovník slovenského jazyka. I – V. Ed. Milan Majtán. Bratislava : VEDA 1991-2005.

HOCHÉL, B.: Slovník slovenského slangu. Bratislava 1993.

Речник на българския език. Т. 1–11. БАН 1977-2002.

Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век. Под ред. на Ст. Илчев. София : БАН 1974.

Slovník slovenského jazyka. I–VI. Ed. Štefan Peciar. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1959-1968.

ZÁTURECKÝ, A. P.: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. Bratislava : Tatran 1975.

Ethnic Concepts in Language (Based on Bulgarian and Slovak Linguistic Sources)

Mária Košková

Ethnic concepts represent an indispensable part of the linguistic view of the world which is a typical feature of each language reflecting the cognitive, evaluative, and interpretative treatment of the extralingual reality from the point of view of the national culture. The essay highlights the peculiarities of the Bulgarian and Slovak ethocentrism and their reflections in language. It offers a broad survey of the linguistic representations of the interethnic relationships between Bulgarians and Slovaks. The gathered lexical, phraseological and paremiological material reveals how ethno-stereotypes become manifested in both languages and how they participate in the formation of various linguistic elements. In ethnonyms and their derivatives, the author identifies implicit vehicles of the stereotypical information. Phrasemes and paremies, on the other hand, represent its explicit vehicles.

The achieved findings attest to the fact that each language – due to its historical, social, and cultural experience – exhibits a peculiar form of creativity when describing interethnic relationships.

LENKA JUHÁSOVÁ*

Existenciálny význam slovies *byť* a *mať* v slovenčine a bulharčine**

JUHÁSOVÁ, L.: Existential meaning of verbs to be and to have in Slovak and Bulgarian languages, *Slavica Slovaca*, 41, No. 1, pp. 32-39 (Bratislava)

Through confrontation of lexical meanings of verbs to be and to have author obtains three main groups of their existential signification. In analyzed languages vary usage of named verbs and formal elements of other parts of sentence are different as well.

Linguistics. Comparative linguistics. Slovak language. Bulgarian language.

Zložitá sémantická štruktúra a mnohovýznamovosť slovies *mať* a *byť* ponúkajú široké možnosti ich skúmania. Konfrontačné štúdie založené na porovnávaní geneticky a typologicky rôznorodých či príbuzných jazykov konštatujú, že rozdiely v používaní týchto slovies, ktoré sú dané ich rozdielnymi významami v tom-ktorom jazyku, rozdeľujú skúmané jazyky na *mať jazyky* (to have languages) a *byť jazyky* (to be languages) (Isačenko 1974, s. 44). A. V. Isačenko zaraďuje slovenčinu do skupiny *byť jazykov* a bulharčinu medzi *mať jazyky*. Podobné delenie uplatňuje aj R. Mrázek, ktorý slovenčinu zaradil medzi jazyky, využívajúce obidve slovesá rovnomerne, a bulharčinu k jazykom preferujúcim sloveso *mať* (Mrázek 1973, s. 175). K tomuto záveru viedlo autorov používanie slovies *byť* a *mať* na vyjadrovanie existenciálneho a posesívneho významu.

Z prezentovaného delenia je zrejmé, že slovenčina i bulharčina na vyjadrenie sémanticky rovnakej situácie volia odlišné sloveso. V nasledujúcom článku sa zastavíme (ako už naznačil názov) pri vyjadrovaní významu existencie. Máme tu na mysli používanie slovies *byť* a *mať* s významom „existovať“ a „nachádzať sa niekde.“ Pri porovnávaní obsahovo zhodnej výpovede s významom „existovať“ a „nachádzať sa niekde“ v slovenčine a bulharčine získame obraz o tom, či porovnávané jazyky používajú formálne zhodnú konštrukciu v rovnakom, alebo odlišnom význame. Akcent na existenciálny význam sa javí ako najvhodnejší na ilustrovanie zhôd a rozdielov v distribúcii slovies *byť* a *mať* v skúmaných jazykoch.¹

Problematika existenciálnosti je veľmi zložitá a je predmetom viacerých štúdií. Mnoho pozornosti sa venovalo odlíšeniu sponovej funkcie slovies *byť* a *mať* od ich používania vo funkcii plnovýznamových slovies. V slovenskej jazykovede sa vďaka Ružičkovým a Peciarovým štúdiám presne odlišuje používanie slovesa *byť* v plnovýznamovej a sponovej funkcii (pri opise existenciálnych vzťahov sa vychádza práve z tohto slovesa, ktoré primárne vyjadruje existenciu). Ako uvádza J. Ružička, sponové slovesá majú význam existencie, ale nie v tom zmysle ako plnovýznamové slovesá existencie (1957, s. 278). Tak napr. sloveso *byť* je plnovýznamové, ak sa ním vyjadruje existencia alebo neexistencia nejakej substancie. Napr.: *Pravda je. Stromy sú v záhrade*. V prípade, že je sloveso *byť* sponové, vyjadruje existenciu príznaku na niečom, napr. pri spojení s adjektívom *mladý* – *byť mladý*.

* Lenka Juhášová, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava

** Príspevok vznikol v rámci grantového projektu VEGA č. 2/4092/4.

¹ V súvislosti so slovesami *byť* a *mať* hovoria niektorí autori o medzijazykovej homonymii. Porovnaj napr. zmienku o slovesách *byť* a *mať* v štúdiu R. Horákovej o medzijazykovej homonymii slovenčiny, srbčiny a chorvátčiny (Horáková 2003, s. 19).

Štúdiu o autosémantických významoch slovesa *byť* v slovenčine vypracoval Š. Peciar. Zaoberal sa v nej syntagmatickými spojeniami s týmto slovesom a vydellil také významy slovesa *byť*, ktoré vyplývajú zo sémantiky celej konštrukcie. Jednotlivé významy slovesa *byť* možno nahradiť synonymami, vystihujúcimi významové ekvivalenty jednotlivých významových odtieňov slovesa *byť*.² S poznámky pod čiarov vidíme, že vyjadreniu nami skúmaných vzťahov zodpovedá prvý, tretí a štvrtý význam slovesa *byť*. V spojení s prvým významom Peciar na inom mieste poznamenáva, že existenciu môžeme chápať ako absolútnu existenciu „existovať“ a ako existenciu s určením miesta „byť naporúdzi“. Tretí a štvrtý význam hodnotí už ako polosponový (Peciar 1958).

Podobným spôsobom, teda nahradením slovesa *byť* a *mať* zodpovedajúcim synonymom podľa významu konštrukcie, postupovali aj autori štúdií, ktorí podrobili skúmané slovesá konfrontačnej analýze. Pri hľadaní ekvivalentov týchto slovies v češtine a ruštine uvádzal P. Adamec ich štyri významy. Ako sám uvádza, pri svojom delení vychádzal z delenia F. Kopečného a v súlade s ním uvádza sponový, zástupný význam, existenciálny a dispozičný význam slovesa *byť*. Pre nás je relevantný existenciálny a dispozičný význam. Autor rozdiely medzi týmito dvoma významami definuje nasledovne: „Vety s existenciálnym významom slovesa *byť* sa líšia od viet s dispozičným významom tým, že pri vetách s dispozičným významom ide o výskyt na určitom mieste, a pri vetách s existenciálnym významom ide o existenciu ako takú“ (Adamec 1960, s. 192, 204).

Podrobnú lexikálno-sémantickú analýzu plného významu slovesa *byť* vypracoval R. Zimek. Autor na základe českého a ruského materiálu hovorí o skutočnej existencii, kde zaraďuje existenciálne *byť* s významom „existovať“, druhým významom tohto slovesa je podľa neho výskytové *byť*, ďalej pozičné *byť* „byť prítomný, umiestený niekde“ a nakoniec *byť* s významom priebehu deja (Zimek 1963, s. 58). K predchádzajúcim deleniám pridáva aj výskytové *byť*, ktoré chápe ako ohraničenú existenciu, obmedzenú na istý počet predmetov s významom „vyskytovať sa“.

V bulharčine sa existenciálnemu významu obidvoch slovies venovala R. Nicolova, ktorá hovorí o „vetách vyjadrujúcich existenciu slovesom *mať* a *byť*“. V bulharčine vydelfuje vety vyjadrujúce všeobecnú existenciu s významom „existovať“ a vety, ktoré vyjadrujú konkrétnu, situačne viazanú existenciu. V tomto prípade majú slovesá *mať* a *byť* význam „nachádzať sa“, alebo význam „realizovať sa“ (Nicolova 1990, s. 237). Ako vidíme, Nicolova taktiež uvádza dichotómiu pri rozdelení existenciálneho významu týchto slovies.

Podobným spôsobom postupovala pri porovnávaní bulharského a srbochorvátskeho materiálu N. Ivanova, ktorá rozlišovala generickú existenciu (existencia jednotlivca alebo skupiny jednotlivcov) a lokálne determinovanú existenciu (existencia lokalizovaná v čase a priestore) (Ivanova 1981, s. 59).

Pri práci s excerptovaným materiálom sme prišli k záveru, že najvhodnejším delením je delenie na tri skupiny významov, a síce na absolútnu existenciu s významom „existovať“, dispozičnú existenciu „byť naporúdzi, byť k dispozícii“ a existenciu s určením miesta s významom „nachádzať sa niekde“.

V našom delení sa stotožňujeme s delením, ktoré uvádza R. Zimek, avšak za vhodnejšie pokladáme iné pomenovania, ktoré lepšie vystihujú skúmané vzťahy. Za absolútnu existenciu pokladáme v súlade s hore citovanými autormi existenciu nezávislú od miesta a času, teda existenciu ako takú, absolútnu. K dispozičnej existencii zaraďujeme také významy slovies *byť* a *mať*, ktoré vyjadrujú výskyt niečoho na istom mieste, ale bez spresnenia gramaticky vyjadreného

² Citovaná štúdia sa stala podkladom na vypracovanie hesla *byť* v Slovníku slovenského jazyka. Uvádza štyri okruhy používania slovesa *byť* (I. používanie v plnom význame; II. používanie vo funkcii modálneho pomocného slovesa; III. používanie vo funkcii spony; IV. používanie vo funkcii samostatnej morfémy). Keďže sa v našom článku venujeme plným významom slovesa *byť*, je vhodné uviesť jednotlivé významy slovesa *byť* ako plnovýznamového: 1. jestvovať, existovať, žiť, vyskytovať sa, byť k dispozícii, byť naporúdzi, 2. konať sa, uskutočňovať sa, diať sa, stávať sa, 3. zdržiavať sa, po-bývať, ocitať sa, byť prítomný niekde, zájsť niekam s nejakým cieľom, 4. stáť, ležať, byť položený, byť umiestený, mať miesto, nachodiť sa niekde, 5. pochádzať, 6. znamenať, značiť, mať význam, rovnať sa, byť totožný (Peciar, s. 33-34).

príslovkovým určením miesta. Je to význam „byť k dispozícii,“ a preto sme ho pomenovali dispozičná existencia. Ako existenciu s určením miesta hodnotíme tie významy slovíes *byť* a *mať*, ktoré vyjadrujú existenciu niečoho na konkrétnom mieste, ktoré je gramaticky vyjadrené príslovkovým určením miesta.³

Pri porovnávaní budeme vychádzať zo slovenčiny, postupne sa budeme venovať všetkým trom vydeleným skupinám existencie. Na získanie plnšieho obrazu používania týchto slovíes ich budeme sledovať pri afirmácii, negácii a tvorení otázky.⁴ Naším cieľom je zistiť, či negácia vety, tvorenie otázky a zmena slovosledu budú mať svoju formálnu koreláciu aj v použití slovesa *byť* a *mať* a či je relevantným faktorom pri výbere toho-ktorého slovesa životnosť, resp. neživotnosť podmetu.

Príklady čerpáme zo Slovníka slovenského jazyka (1959), zo Slovníka bulharského jazyka (Речник на съвременния български книжовен език 1958, Речник на български език 1990) a z Bulharsko-slovenského slovníka (2004). Keďže vychádzame zo slovenčiny, bulharské ekvivalenty sú aj naše vlastné preklady, ako aj príklady získané z elektronického archívu sekcie lexikografie Jazykovedného ústavu Ľ. Andrejčína BAV a z excerpcie v kartotéke bulharského jazyka toho istého ústavu.

Absolútna existencia

Ako absolútnu existenciu hodnotíme v tomto prípade existenciu ako takú, s významom „existovať“, „žiť“.

Boh je.
Boh nie je. // Boha nieto.
Je // existuje Boh?
Pravda je.
Pravda nie je // neexistuje.
Je // existuje pravda?

Има Бог.⁵
Бог няма. // Бог не съществува.
Има ли Бог?
Има истина.⁶
Няма истина.
Има ли истина?

Sloveso *byť* vyjadrujúce absolútnu existenciu má popri význame „existovať“ aj význam „žiť“. V slovenčine sa na vyjadrenie tohto významu využíva sloveso *byť* v tvare budúceho času, v bulharčine ho možno vyjadriť pomocou slovesa *mať* v spojení s krátkou formou osobného zvrätneho zámena 1. os. sg. tvarom *има ме*.

Keď tu (už) nebudem.

Когато мен няма да ме има (повече).

Podobne zaznamenáva neosobnú väzbu s *има* v spojení so zámenom v akuzatíve *има ме* vo význame „byť, existovať, jestvovať, žiť“ aj Bulharsko-slovenský slovník: *тогава вече няма да го има, то už nebude existovať alebo žiť; докато мен ме има, към будем жий*.

Do tejto skupiny možno zaradiť aj výraz „bol raz jeden,“ alebo „kde bolo tam bolo,“ ktoré sú v slovenčine aj bulharčine frazeologizmami. V bulharčine sa v tomto prípade používa prerozprávany

³ Práve tieto významy hodnotil Peciar ako polosponové. K takému hodnoteniu ho viedlo zistenie, že o plnom význame slovesa *byť* z hľadiska lexikálneho možno hovoriť v takých prípadoch, keď sa tvary slovesa *byť* dajú zameniť bez zmeny významu iným plnovýznamovým výrazom, t. j. nejakým synonymickým výrazom dejového významu. Táto zámena je síce možná v obidvoch uvedených prípadoch, ale použitie príslušných „plnovýznamových“ výrazov tu vyplýva z významu nasledujúceho príslovkového určenia a jeho vzťahu k subjektu deja. V takýchto prípadoch možno hovoriť o polosponových slovesách. Preto aj tvary slovesa *byť* použité v tejto funkcii pokladá za polosponové.

⁴ Zámerne nevolíme skúmanie slovíes v celej paradigme, keďže v slovenčine sloveso *byť* a v bulharčine okrem neho aj sloveso *mať* majú funkciu samostatnej morfémy pri tvorbe zložených slovesných tvarov minulého a budúceho času.

⁵ Používa sa ale aj tvar *Бог е*; za upozornenie a príklad ďakujem M. Koškovej. R. Nicolova takéto tvary vysvetľuje vzájomným vplyvom východných a západných bulharských nárečí v spisovnom bulharskom jazyku, a síce archaickým používaním slovesa *byť* a novším používaním slovesa *mať* (Nicolova, s. 238).

⁶ Vo vetách *Истина е, Това е истина* ide podľa nášho názoru o sponový význam slovesa *byť*. Porovnaj: *То је правда, Истина е. Nie је то правда. Това не е истина. Je то правда? Истина ли е това?* Sloveso *byť* tu nemožno zameniť plnovýznamovým slovesom „existovať“.

spôsob a minulé neurčitý čas slovesa *mať*: *Имало едно време...* V SSJ sa uvádza podobný príklad: *Bolo raz jedno choré dievčatko*, kde sloveso *byť* má význam „žiť“. Do bulharčiny ho prekladáme slovesom *mať*: *Имаше едно болно момиченце*.

Na rozhraní medzi dispozičnou a absolútnou existenciou sa nachádza ďalší príklad, ktorý by mohol *mať* okrem významu „existovať“, „žiť“ aj význam „vyskytovať sa“.

Sú ľudia, čo...

Nie sú /neexistujú ľudia, čo...

Sú takí ľudia?

Има хора които // Живеят хора които...

Няма хора които...

Има ли такива хора?

Ako sme už spomínali, tieto vety vyjadrujú absolútnu existenciu. Z uvedených príkladov vyplýva, že tá sa v slovenčine vyjadruje slovesom *byť* a v bulharčine prevažne slovesom *mať* v tvare neosobného slovesa *има*. V slovenčine možno sloveso *byť* nahradiť synonymným výrazom *existovať* alebo *žiť*, v bulharčine možno sloveso *mať* v tvare neosobného *има* zameniť synonymnými výrazmi *съществува* alebo *живее*.

Špecifickým znakom vyjadrovania absolútnej existencie pomocou slovesa *има* v bulharčine je to, že sa spája s menom, ktoré nie je bližšie určené určitým členom (porovnaj Nicolova, s. 238, Stojanov 1973, s. 195). Menná časť syntagmy, ktorá sa viaže so slovesom *има* a vyjadruje absolútnu existenciu, má buď člen neurčitý formálne vyjadrený neurčitým zámenom *един* (porovnaj: *Bolo raz jedno choré dievčatko*. // *Имаше едно болно момиченце*), alebo má nulový neurčitý člen (Sú ľudia, čo... // *Има хора които...*).

Skúmané príklady ukazujú, že kým na vyjadrenie absolútnej existencie sa v slovenčine používa sloveso *byť*, v bulharčine je to sloveso *mať*, ktoré sa spája s menom bez určitého člena.

Dispozičná existencia

Do druhej skupiny výrazov zaradíme také výrazy, ktoré hovoria o existencii na nejakom mieste bez jeho konkrétneho určenia gramaticky vyjadreného príslovkovým určením miesta. Vyjadrujú výskyt na nejakom mieste, a nie absolútnu existenciu. Keďže miesto výskytu nie je vyjadrené, nemožno ich zaradiť ani ku konštrukciám vyjadrujúcim existenciu s určením miesta. Slovesá *byť* a *mať* v týchto konštrukciách majú význam „disponovať niečím“, „располагам с нещо“:

Chleba jesto, mäsa jesto...

Chleba nieto, mäsa nieto...

Je (ešte) chlieb, mäso?

Víno je.

Máme víno.

Je (ešte) víno // Máme víno?

Víno nie je // Vína nieto.

Има хляб, има мляко...

Няма хляб, няма мляко...

Има ли (още) хляб, месо?

Има вино.

Има вино.

Има ли вино?

Няма вино (повече).

Skutočnosť, že nejde o vyjadrenie absolútnej existencie, je dobre viditeľná vo vetách *Chleba jesto*, *mäsa jesto*; *Chleba nieto*, *mäsa nieto*,⁷ kde sloveso *byť* nemožno nahradiť synonymom *existovať*: *Chlieb existuje*, *mäso existuje* // *Chlieb neexistuje*, *mäso neexistuje*, ale spojením *byť* *naporiadzi* alebo slovesom *prechovávať*. Keďže synonymom *prechovávať* sa vyjadruje jeden z plných významov slovesa *mať*, sa sloveso *byť* v tomto spojení najčastejšie nahrádza slovesom *mať*: *Chlieb máme*, *mäso máme* // *Chlieb nemáme*, *mäso nemáme*. Teda synonymom slovesa *byť* je v tomto prípade aj sloveso *mať*.

⁷ Klára Buzássyová pri kontrastívnom výskume slovenčiny a maďarčiny skúmala kategóriu určenosti v obidvoch jazykoch vo vetách vyjadrujúcich posesívnosť a partitívnosť. Podľa nej sa veta *Chleba je* pociťuje ako sémanticky neúplná a žiada sa doplniť mieru: *Chleba je málo*, *veľa*, *dost*... Nazdáva sa, že pri použití tvaru *jesto* sa neúplnosť vety natoľko nepociťuje, keďže tento tvar akoby implicitne obsahoval v sebe i poukazanie na dostatočné množstvo: *Chleba jesto* – *Chleba máme dost* (Buzássyová 1972, s. 13-24).

Nazdávame sa, že v bulharčine je toto prepojenie ešte tesnejšie, a to aj z toho dôvodu, že vety vyjadrujúce dispozičnú existenciu sú zvyčajne neosobné, a tak je ťažké formálne rozlíšiť, či ide o tvar neosobného existenciálneho slovesa *mat'*, alebo o posesívny význam slovesa *mat'* v 3. os. sg. Sloven-skému slovesu *mat'* s významom *nosiť* (ktorý je uvedený v SSJ ako tretí význam „držať, prechovávať, nosiť“) nezodpovedá bulharský ekvivalent so slovesom *mat'*, ale sloveso *byť*, častejšie však bulharský ekvivalent slovesa *nosiť*. Napr. *Mám víno. Нося вино // Виното е в мен.; Máš víno? Виното е теб ли е? // Носиш ли вино?*

V slovenčine sa v konštrukciách vyjadrujúcich dispozičnú existenciu používa prevažne sloveso *byť* s významom „prechovávať“, „byť napodobi“. Uplatňuje sa však aj sloveso *mat'*, ktoré však viac ako na existenciálne vzťahy poukazuje na posesívnosť. V bulharčine sa tieto spojenia vyjadrujú pomocou slovesa *mat'* v neosobnom tvare *има*, majú význam „разполагам с нещо“. Z formálnej stránky sú tieto spojenia zvyčajne bez určitého člena.

Existencia s určením miesta

Pripomíname, že do tejto skupiny zaraďujeme slovesá *mat'* a *byť* vtedy, ak sa viažu s príslovkovým určením miesta a vyjadrujú existenciu na konkrétne určenom mieste. Tento význam existencie možno v slovenčine, podobne ako aj v bulharčine, vyjadriť pomocou slovesa *byť* aj slovesa *mat'*, ktoré majú význam „nachádzať sa niekde“, „намирам се някъде“. Tento typ konštrukcií v prípade, že sa výpoveď vzťahuje na nejakú osobu, je v slovenčine navzájom zameniteľný. Porovnaj: *Mlieko je na stole // Mlieko máš na stole; Otec je doma // Otca mám doma*. V jazykovede existuje na tento jav viacero pohľadov.

Podľa R. Zimka sú slovesá *mat'* a *byť* úzko späté, keďže majú spoločný sémantický základ (existencia, stav), pričom *mat'* vyjadruje navyše posesívnosť, t. j. vťahuje celú predikáciu s *byť* do „sféry užšieho záujmu“. Konštrukcie so slovesom *mat'* sú podľa jeho názoru zvláštnymi transformáciami príslušných konštrukcií so slovesom *byť*; podmienkou transformácie je možnosť vztiahnutia obsahu vety s *byť* k nejakému záujemcovi, ktorý je vo vete obsiahnutý latentne, alebo vyplýva z kontextu (Zimek, s. 124).

Podrobnejšie sa tejto otázke venoval Ľ. Ďurovič, ktorý pri transpozícii slovesa *byť* k slovesu *mat'* hovorí o relatácii, vztiahnutí existenčnej predikácie na nejakú zainteresovanú osobu. Toto vztiahnutie sa podľa neho dosahuje „použitím slovesa *mat'*, ktoré má vo svojej valencii (Paulinyho intencia, pozn. Ľ. Ďurovič) o jeden argument viac než *byť*, a tento nový argument gramaticky vyjadrený ako subjekt slovesa *mat'*, je denotatívne tá osoba, ku ktorej sa vzťahuje obsah predikovanej existencie“ (Ďurovič 2004, s. 160). Vetu *Kniha je na stole*, ktorá sa nemusí viazať k nejakému subjektu, možno „relatovať na ty“ a získame vyjadrenia *Knihu máš na stole. Kniha ti je na stole. Tvoja kniha je na stole* (s. 161). Základné delenie „vztiahnutia existenciálnej predikácie“ je podľa Ďuroviča založené na tom, či sa využíva intencia predikátu. Ak áno, získavame vztiahnutím intencné *mat'*: *Knihu máš na stole*. V opačnom prípade použijeme neintenčné *byť*. Neintenčné vztiahnutie môže byť ďalej adnominálne: *Tá tvoja kniha je* alebo adverbálne *Kniha ti je* (tamtiež).

V slovenčine teda možno v istom prípade vety so slovesom *byť* transformovať na vety so slovesom *mat'*. Ako sa už spomínalo, v slovenčine sa to deje tzv. vztiahnutím či relatáciou, pod čím autori chápu možnosť adresovania výpovede subjektu, ktorý by mal byť prítomný vo vyjadrení aspoň latentne. V slovenčine je pre výber toho-ktorého slovesa dôležité to, či je možné výpoveď adresovať niekomu konkrétnemu, zosobniť ju. Ak áno, môžeme použiť sloveso *mat'* (Ďurovičovo intencné vztiahnutie), alebo môžeme subjekt, ku ktorému sa výpoveď vzťahuje, bližšie určiť zámenami, a to určením podmetu (Ďurovičovo adnominálne neintenčné vztiahnutie), alebo použitím posesívneho datívu (podľa Ďuroviča adverbálne neintenčné vztiahnutie).

V bulharčine sa existencia s určením miesta taktiež vyjadruje slovesom *byť* aj slovesom *mat'*. Ako upozorňujú viacerí autori, distribúcia *mat'* a *byť* v bulharčine nie paralelná, ale dopĺňa sa. Za najdôležitejší dištingtívny príznak pri distribúcii týchto slovies v bulharčine R. Nicolova pokladá to, že sloveso *има* sa spája s menom, ktoré má neurčitý člen a sloveso *съм* s menom s určitým členom (cit. Nicolova,

s. 238). S. Stojanov, ktorý sa zaoberal synonymnými výrazmi slovies *byť* a *mať* v bulharčine, sa nazdáva, že konštrukcie so slovesom *byť* a *mať* sú navzájom nezameniteľné, teda majú odlišný význam v prípade, ak je podmet určený určitým členom. To možno podľa jeho názoru vysvetliť odlišnou logickou štruktúrou viet s podmetom s určitým členom a viet s podmetom bez člena. V prípade, že podmet nemá určitý člen, je rémou výpovede *От двете страни имаше гора*. V opačnom prípade, teda ak je podmet určený určitým členom, je témou výpovede *Гората беше от двете страни*. Vychádza z toho, že v prípade, keď má sloveso *mať* existenciálny význam, je v prísudku v neosobnom tvare. Pri zámene slovesa *mať* za sloveso *byť* sa predmet slovesa *mať* stáva podmetom slovesa *byť* (Stojanov, s. 195).

Aktuálne členenie vety pokladal za relevantný faktor pre význam slovesa *byť* aj Š. Peciar a predpokladal, že zmena aktuálneho členenia vety vplyva aj na zmenu sémantiky slovies podľa toho, či je gramatický podmet témou výpovede. Poukazuje na to, že sloveso *byť* má vo vetách typu *Kniha je na stole* iný význam ako pri vetách s opačným významovým členením. Teda vo vete *Na stole je kniha* má sloveso *byť* plný význam „vyskytovať sa“, kým vo vete *Kniha je na stole* o význam existencie nejde. Tvar slovesa *byť* tu zastupuje plnovýznamové slovesá alebo výrazy *stáť*, *ležať*, *byť položený*, *byť umiestnený*, *mať miesto*, *nachodiť sa niekde*...⁸ (Peciar 1958, s. 24-25).

Ako vidíme, pre výber slovesa *byť* alebo *mať* v bulharčine nie je relevantné to, či chceme výpoveď adresovať nejakému subjektu, „relatovať“, ale to, či je podmet známy, určený určitým členom. V prípade všeobecnej výpovede, bez určenia určitým členom, je v prísudku neosobné sloveso *mať* a spolu s predmetom tvoria rému výpovede. Ak je rémou podmet, ten má určitý člen a spája sa so slovesom *byť*. Pri porovnaní tohto stavu so slovenčinou vidíme, že v prvom prípade, teda pri použití neosobného slovesa *mať* v bulharčine, Peciar hovorí o plnom význame slovesa *byť*. V druhom prípade, pri použití slovesa *byť* a podmete s určitým členom v bulharčine hovorí o polosponovom význame slovesa *byť*:

„vyskytovať sa:“

V skrini je kabát.

V skrini nie je kabát.

Čo je v skrini?

В гардероба има палто.

В гардероба няма палто// го няма палтото.

Какво има в гардероба?

„byť uložený:“

Kabát je v skrini.

Kabát nie je v skrini.

Kde je kabát?

Палтото е в гардероба.

Палтото не е в гардероба.// Палтото го няма в гардероба.

Къде е палтото?

Na bulharských ekvivalentoch vidíme, že v bulharčine má opačné významové členenie aj formálnu koreláciu pri použití slovesa. Pri význame „vyskytovať sa“ použijeme sloveso *mať* a pri význame „byť uložený“ sloveso *byť*. To, že prvý príklad poukazuje na existenciu a druhý na umiestnenie, vidno aj v tom, že v prvom prípade pri otázke použijeme opytovacie zámeno *čo* a v druhom prípade zámeno *kde*.

Pri negácii sa v bulharčine používa sloveso *mať* aj sloveso *byť*. Podľa Nicolovej sa pri negácii slovesom *byť* zamieťa predovšetkým lokalizácia a následne existencia, a sloveso *mať* neguje existenciu ako takú (cit. Nicolova, s. 239). Tento rozdiel je viditeľný aj v príkladoch: *V skrini nie je kabát. – В гардероба няма палто// го няма палтото.*; *Kabát nie je v skrini. – Палтото не е в гардероба. Палтото го няма в гардероба.* Pri negácii slovesom *mať* sa ako dôležitý formálny prostriedok javí zdvojený predmet. Bulharčina je analytický jazyk, a preto je dôležité formálne odlišiť, že to, čo sa javí

⁸ Peciar vyslovuje presvedčenie, že v tomto prípade ide o prechod k sponovému použitiu slovesa *byť*. Porovnaj poznámku č. 3.

ako podmet slovesa *mat'*, je v skutočnosti jeho predmetom. Je to potrebné najmä pri neosobných tvaroch slovesa *mat'*, ktoré môžu poukazovať na vlastníka alebo na existenciu, keďže eventuálny podmet *mat'* je vlastníkom, a predmetu slovesa *mat'* sa určuje existencia, príp. neexistencia. Tento problém je viac viditeľný pri živých substantívach ako pri neživých.

Otec je doma.	Татко е вкъщи.
Otec nie je doma.	Татко го няма вкъщи. // Татко не е в къщи.
Je otec doma?	Татко вкъщи ли е?
Kde je otec?	Къде е татко?
Otca mám doma.	Татко ми е вкъщи.
Otca nemám doma.	Татко ми не е вкъщи. Татко ми го няма в къщи.
Kde máš otca?	Къде е татко ти?

Použitie krátkeho zámena je nielen prostriedkom na určenie, resp. zdôraznenie subjektu, ale je nevyhnutné na rozlíšenie významu. Má nielen syntaktickú funkciu, ale je aj časťou sémantiky výpovede.

Význam „byť prítomný, nachádzať sa“ môžeme v bulharčine vyjadriť aj neosobnou väzbou s *mat'* v spojení s osobným zámenom v akuzatíve. Používa sa pri živých substantívach:

Има го в списъка.	Je na zozname
Няма да ме има на среща.	Nebudem na stretnutí

Zosobnenú „relatovanú“ otázku v slovenčine môžeme utvoriť pomocou slovesa *mat'*, alebo určením podmetu osobným zámenom:

Kde je (môj) kabát?	Къде ми е палтото?
Kde mám kabát?	Къде ми е палтото?
V skrini máš kabát.	Палтото ти е в гардероба.
Kabát máš v skrini.	Палтото ти е в гардероба.
Kabát nemáš v skrini.	Палтото ти не е в гардероба.
	Палтото ти го няма в гардероба
V skrini (ten) kabát nemáš.	В гардероба го няма палтото ти.

Ako vidíme, v bulharčine sa v tomto prípade využíva sloveso *byť* v spojení s datívom osobného zámena. V posledných dvoch prípadoch je negácia možná aj so slovesom *mat'*.

Záver. Existenciálnosť možno v slovenčine podobne ako v bulharčine vyjadriť pomocou slovesa *byť* aj slovesa *mat'*. Na základe excerptovaného materiálu možno určiť tri skupiny existenciálnych významov, a síce význam absolútnej existencie „existovať, žiť“, význam dispozičnej existencie „byť k dispozícii, prechovávať“ a význam existencie na určitom mieste „nachádzať sa niekde.“ V slovenčine sa na vyjadrenie absolútnej existencie používa sloveso *byť*, v bulharčine sloveso *mat'*. Na všeobecnosť tejto existencie poukazuje aj skutočnosť, že v bulharčine sa sloveso *mat'* nespája s určitým členom.

V slovenčine sloveso *byť* v spojení s osobnými zámenami, ako aj sloveso *mat'* vyjadruje existenciu, ktorá je „relatovaná“, teda výpoveď je adresovaná subjektu, ktorý je prítomný vo výpovedi. V bulharčine sa v takýchto prípadoch používa sloveso *byť* s krátkou formou osobného zámena v datíve. Pri výbere slovesa *byť* alebo *mat'* v bulharčine nie je relevantné to, či chceme výpoveď „relatovať“, ale to, či je alebo nie je podmet známy, určený určitým členom. Vo väčšine prípadov sa podmet určený určitým členom viaže so slovesom *byť*, pri slovese *mat'*, ktoré má existenciálny význam v neosobnom tvare, predmet nebýva určený určitým členom. Pri negácii slovesa *mat'* je dôležité použitie krátkej formy zámena na zdôraznenie predmetu, keďže poukazuje na to, že to, čo sa javí ako podmet slovesa *mat'*, je v skutočnosti jeho predmetom. Má teda nielen syntaktickú funkciu, ale je aj súčasťou sémantiky výpovede.

Literatúra

- ADAMEC, P.: K ekvivalenci sloves býti a míti v ruštině. In: Rusko-české studie. Jazyk a literatura II. Praha : Vysoká škola pedagogická 1960, s.191-213.
- KOŠKOVÁ, M. a kol.: Bulharsko-slovenský slovník. Bratislava : Slavistický kabinet SAV 2004.
- BUZASSYOVÁ, K.: Príspevok ku kontrastívnemu skúmaniu kategórie určenosti (maďarčina-slovenčina). In: Jazykovedný časopis, 1972, roč.23, č.1, s. 13-24.
- HORÁKOVÁ, R.: Interlingválne homonymá ako lexikografický problém. In: Slavica Slovaca, 2003, roč. 38, č. 1, s.13-21.
- ISAČENKO, A. V.: On „have“ and „be“ languages (A Typological Sketch). In: Slavic forum. Essays in Linguistics and Literature. Ed. Michael Flier. Paris : Mouton the Hague. 1974, s. 43-77.
- IVANOVA : ИВАНОВА, Н.: Особенности на екзистенциални изречения в български и сръбохърватски език. In: Съпоставително езикознание, 1981, год. 6, кн. 2, с. 58-62.
- Morfológia slovenského jazyka. Ed. Jozef Ružička. 1. vyd. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1966.
- MRÁZEK, R.: Funkcie slovesa *být* v spisovnej slovenčine. In: Slovenská reč, 1958, roč. 23, č. 1, s. 20–34.
- NICOLOVA : НИКОЛОВА, Р.: Екзистенциалните изречения с глаголите *esse* и *habere* в българския език в съпоставка с другите славянски езици. In: Съпоставително езикознание, 1990, год. 15, кн. 4-5, с. 236-242.
- PECIAR, Š.: Funkcie slovesa *být* v spisovnej slovenčine. In: Slovenská reč, 1958, roč. 23, č. 1, s. 20–34.
- Речник на българския език. Т. 1–11. БАН 1977-2002.
- Речник на съвременния български книжовен език Т. 1–3. БАН 1958.
- RUŽIČKA, J. : K problému pomocných slovíček. In: Slovenská reč, 1957, roč. 22, č. 5, s. 269-281.
- Slovník slovenského jazyka. 1-6. Ed. Štefan Peciar. 1. vyd. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1959.
- STOJANOV: СТОЯНОВ, С.: Синонимни изрази с глаголите съм и имам в българския език. In: Славистични изследвания, 1973, том 3, с. 191-199.
- ZIMEK, R.: Problematika spony v ruštině v porovnávání s češtinou. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Philologica IX. Praha : SPN 1963.

Existential meaning of verbs to be and to have in Slovak and Bulgarian languages

Lenka Juhásová

Comparing of lexical meaning of verbs to be and to have in Slovak and Bulgarian language is aim of present paper. Through confrontation of lexical meaning of phrases with this verbs in both languages author obtains three main groups of their lexical signification in analyzed languages; as absolute existence, dispositional existence and positional existence are.

In analyzed languages for expression of named meanings verbs to be and to have are used, but their signification is different and possibilities of their usage vary.

To expressing of absolute existence, which author undertake as existence that do not depend on any other element, in Slovak language corresponds verb to be and in Bulgarian it is impersonal verb to have.

To dispositional existence belongs existence on some place without declaring of this place grammatically. In this case in Slovak language both verbs are used. In Bulgarian language is possible to express this meaning by verb to be and verb to have as well, second one is not only in form of impersonal verb, it figurate also as personal one; in 1st person of plural. Existential denotation is in this case very close to possessive one.

The last group, positional existence, is existence that points to existence on particular place, as this place is declared also grammatically by adverb. In Slovak language is used verb to be, verb to have is enriched by addressing of action to some person. In Bulgarian language is used verb to be, even in case of addressing of action, as is followed by pronoun in dative.

SVORAD ZAVARSKÝ*

**Sloveso medzi latinčinou a slovenčinou v paralelných textoch
zo začiatku 18. storočia
(Náčrt analýzy)**

ZAVARSKÝ, S.: *The Verb Between Latin and Slovak in Parallel Texts from the Beginning of the Eighteenth Century. An Analytical Sketch*, *Slavica Slovaca*, 41, No. 1, pp. 40-49. (Bratislava)

The author deals with a Latin-Slovak bitem of Martinus Szent-Ivany from the beginning of the 18th century. Focusing on the verb and its grammatical categories, he has been able to demonstrate how both languages are often used in a similar way.

Latin-Vernacular Relationships, Neo-Latin, Parallel Texts, Historical Grammar of Slovak, Martinus Szent-Ivany SJ.

1. Súčasní poprední bádatelia v oblasti novolatinskej filológie už viackrát upozornili na dôležitosť skúmania vernakulárno-latinských vzťahov pre lepšie pochopenie novovekých latinských textov tak po stránke literárnej ako aj lingvistickej.¹ Aj spomedzi slovenských jazykovedcov viacerí zdôraznili význam latinského jazyka pre vývin spisovnej slovenčiny a v oblasti slovensko-latinských vzťahov sa už uskutočnil výskum.² Je zrejmé, že latinčina mala vo vývine moderných európskych jazykov významnú úlohu a latinská gramatika bola vzorom pre gramatické koncepcie vernakulárnych jazykov v tom zmysle, že gramatici sa usilovali opísať a systematizovať národný jazyk pomocou latinských gramatických kategórií. Napriek tomu sa vo výskume latinsko-vernakulárnych jazykových vzťahov vo všeobecnosti vykonalo zatiaľ len málo. Pokiaľ ide o latinsko-slovenský vzťah, môžeme sa síce oprieť o bohaté výsledky slovenskej a českej historickej jazykovedy, no v oblasti novolatinskej lingvistiky nemáme žiadne dielo, ktoré by poskytovalo ucelený pohľad na gramatiku novolatinského jazyka (čo ani pre krátku existenciu neolatinistiky ako osobitného odboru nemožno očakávať) či aspoň metodický návod na jej skúmanie.³ Sme preto odkázaní na dobové gramatické príručky a čiastkové štúdie súčasných filológov.

* Mgr. Svorad Zavorský, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava.

¹ Por. najnovšie HELANDER, H.: *Neo-Latin Studies: Significance and Prospects*. In: *Symbolae Osloenses*, 76, 2001, s. 55-56, 74, 86 (v zborníku je obsiahnutá aj diskusia ďalších odborníkov). Taktiež DE SMET, I. A. R.: *Not for Classicists? The State of Neo-Latin Studies*. In: *The Journal of Roman Studies*, 89, 1999, s. 207-208.

² Por. napr. DORULA, J.: *O jazyku administratívno-právnych písomností obdobia predberňolákovského*. In: *Slavica Slovaca*, 1968, 3, s. 333-352. A najnovšie DORULA, J.: *O slovensko-nemeckých jazykových vzťahoch v 17. storočí I*. In: *Slavica Slovaca*, 2005, 1, s. 125-132 a tam uvedenú literatúru. V ostatnej štúdii sa zaujímavo ukazuje, že vzťah slovenčiny k latinčine bol iný ako vzťah nemčiny k tomu istému jazyku.

³ Vyšlo už viacero monografických prác venovaných jednotlivým autorom, prípadne edície súborných diel, v ktorých sa analyzuje aj jazyk týchto autorov. Systematicky sa gramatickému skúmaniu neklasických (neskoroantických, stredovekých, novovekých) textov venoval napr. Bengt Löfstedt. Pozri jeho *Ausgewählte Aufsätze zur lateinischen Sprache und Philologie* (ed. Walter Berschin). Stuttgart : Anton Hiersemann Verlag 2000, s. 343-403. Prehľad o gramatickom myslení v období renesancie a baroka poskytuje knižná publikácia *Von Eleganz und Barbarei. Lateinische Grammatik und Stilistik in Renaissance und Barock* (ed. Wolfram Ax), Wiesbaden : Harrassowitz Verlag 2001. 288 s.

V tejto situácii majú pre nás veľkú výpovednú hodnotu paralelné texty. Na základe intenzívnej skúsenosti s nimi sme dospeli k presvedčeniu, že môžu významne prispieť k poznaniu vývinu a používania tak národného ako aj latinského jazyka na našom území. Práve pohľad na súvislosť medzi týmito dvoma jazykmi nám pomáha vnímať živosť a životaschopnosť latinčiny.

Paralelné texty môžeme skúmať na úrovni syntaktickej, lexikálnej a azda i morfolologickej.⁴ Je napríklad zaujímavé, že v nich nachádzame už ustálené lexikálne páry, ktoré zaznamenávajú aj dobové slovníky. Takisto v oblasti syntaxe môžeme pozorovať ustálené ekvivalenty, resp. prekladateľské stratégie. V tejto súvislosti si treba uvedomiť aj tú skutočnosť, že študenti získavali skúsenosť s prekladateľskými stratégiami už od najnižších gramatických tried. V jezuitskom školstve napríklad fungoval systém tzv. prelekcií (*praelectio*),⁵ ktorý zaväzoval učiteľa, aby vysvetlil a preložil každý text prv, než ho žiaci sami čítali a prekladali. Odporúčalo sa, aby preklad, ktorý učiteľ žiakom poskytol, bol na čo najvyššej úrovni.⁶ To pravdaže predpokladá kultivovanie národného jazyka.

V našej štúdii pracujeme s paralelným textom od Martina Sentivániho, ktorého latinská verzia vyšla v Trnave r. 1701 pod názvom *Quinquaginta rationes et motiva*⁷ (ďalej len Qr; my používame edíciu z r. 1729), a slovenský variant takisto v Trnave r. 1716 ako *Padesate príčin a pohnutelnosti* (ďalej len Pp).

Z jazykového hľadiska je text Pp český s mnohými slovenskými lexikálnymi a morfológickými prvkami,⁸ z hľadiska historického a kultúrneho ho môžeme označiť za slovenský. Aby sme sa vyhli nedorozumeniu, budeme ďalej hovoriť o vernakulárnom⁹ texte (pre vernakulárny budeme používať skratku vern., pre latinský lat.)

Zamerali sme sa na sloveso so zreteľom na jeho gramatické kategórie a na tie syntaktické vzťahy, ktoré sú pre nás zaujímavé z hľadiska latinsko-vernakulárneho vzťahu. Analyzovali sme takmer celý text okrem kapitol 35-39, 45 a záveru. Podľa nášho odhadu obsahuje analyzovaný text (lat. aj vern. osve) približne 11 000 slov.

2. Akuzatív s infinitívom a vedľajšie vety so spojkou *quod*

V novovekých latinských textoch sa bežne stretávame s neklasickým použitím vedľajšej vety so spojkou *quod* namiesto klasickej väzby akuzatívu s infinitívom (ďalej len AcI). Tento gramatický jav sa v latinskom jazyku rozšíril už v neskorej antike, a tak mohol zasiahnuť aj literárnu tvorbu mnohých významných spisovateľov, ktorí v novoveku patrili medzi uznávané autority (*auctores probati*) v oblasti literárneho štýlu.¹⁰ Aj dobové gramatické príručky považujú obidve väzby za také, ktoré možno navzájom zamieňať.¹¹ Spomínané gramatické konštrukcie v novovekých textoch nemôžeme posudzovať ako odchýlku od gramatickej normy.¹² Naopak, sú

⁴ Latinsko-vernakulárnymi vzťahmi na morfolologickej úrovni sme sa dosiaľ nezaoberali, preto nevieme odhadnúť, či by takýto výskum priniesol relevantné výsledky.

⁵ Por. *Ratio atque institutio studiorum Societatis Iesu*, časti o gramatických triedach, passim.

⁶ SCHWICKERATH, R.: Jesuit Education. Its History and Principles Viewed in the Light Modern Educational problems. Internetový zdroj: <http://www.slu.edu/colleges/AS/languages/classical/latin/tchmat/pedagogy/schw/schw1.html>

⁷ Plný názov: *Quinquaginta rationes et motiva, cur in tanta varietate religionum et confessionum fidei, in Christianitate moderno tempore vigentium, sola religio Romano-Catholica, sit eligenda, et omnibus aliis praeferenda.*

⁸ Za ochotnú konzultáciu jazykovej stránky textu *Padesát příčin a pohnutelnosti* ďakujem svojmu školiteľovi prof. J. Doruľovi, DrSc.

⁹ Termín vernakulárny (lat. vernaculus, vernacularis) používame vo význame „domáci, všeobecne zrozumiteľný na istom území.“

¹⁰ Por. KARLSEN, E.: The accusativus cum infinitivo and quod clauses in the Revelaciones of St. Bridget of Sweden. Uppsala University 1998, s. 3-8.

¹¹ Por. napr. *Principia, seu rudimenta grammatices, ex institutionibus Emmanuelis Alvari e SJ, Pars II.* Košice 1772, s. 31-32 (De omittenda conjunctione quod).

¹² Takáto gramatická norma v danej dobe ani neexistovala. Pozri BURKARD, Th.: Die lateinische Grammatik im 18. und frühen 19. Jahrhundert. Von einer Wortarten- zu einer Satzgliedgrammatik. Ellipsentheorie, Kasuslehre, Satzglieder. In: *Germania latina – Latinitas teutonica* (Hrsg. E. Kessler, H. C. Kuhn). München : Wilhelm Fink Verlag 2003. Band 2, s. 781.

úplne korektné. Je pritom zaujímavé, že väzby so spojkou *quod* sú blízke, resp. totožné s úzom vernakulárnych jazykov. Avšak so zreteľom na opísanú situáciu v latinskom jazyku nemôžeme výskyt vedľajšej vety so spojkou *quod* namiesto väzby AcI vnímať ako interferenciu vernakulárneho jazykového vedomia.

Na druhej strane, aj vo vernakulárnom texte môžeme nájsť väzbu AcI. V našom prípade je takáto väzba vždy ekvivalentom rovnakej latinskej konštrukcie (podľa našich skúseností to vždy nemusí byť tak). Jej výskyt je pomerne zriedkavý, a preto zaujímavý. Prečo sa autor (prekladateľ) nevyhol tejto konštrukcii v ojedinelých prípadoch, hoci väčšinou ako ekvivalent za latinský AcI uplatnil vedľajšiu vetu so spojkou *že*? Mohol vôbec čitateľ (poslucháč) porozumieť takejto konštrukcii bez toho, aby mal latinské gramatické vzdelanie? Musíme predpokladať, že mohol, inak by sme ťažko vysvetlili existenciu týchto textov. Môžeme azda povedať, že čitateľovi (poslucháčovi) bol tento jazyk so všetkými svojimi gramatickými zvláštnosťami známy najmä prostredníctvom biblických prekladov.¹³ Sme náchylní sa domnievať, že autor (prekladateľ) použil väzbu akuzatívu s infinitívom v tých prípadoch, keď bola ešte únosná pre vernakulárne jazykové vedomie.

Jazyk obidvoch textov, latinského aj vernakulárneho, sa mnohoroako prelína, čo budeme dokumentovať v nasledovných ukážkach.

2. 1. Akuzatív s infinitívom

V Qr sa väzba AcI nachádza 114-krát. Treba upozorniť na to, že ako AcI sme pre naše pozorovanie klasifikovali aj väzbu dvojitého akuzatívu, keďže tu väčšinou ide o zjavnú elipsu pomocného slovesa *esse*.

2. 1. 1. Vo väčšine prípadov má latinský AcI ako ekvivalent obsahovú vetu so spojkou *že*.

a) Najčastejšie sa vyskytuje indikatívna vedľajšia veta (69-krát). Na ilustráciu uvedieme niekoľko typických príkladov:

*constat + ak*¹⁴ + *sibi esse contrarias*
dicunt se debere vocari
indubium est + ak + salvandos fuisse
profiteantur + ak + posse salvari
responderunt se vixisse

*gisté gest, že + nom*¹⁵ + *sobě gsu protjwné*
prawy, že magj nazwánj býtj
nepochybné gest, že + nom + spasenj gsu
vznáwagj, že + nom + mohu spasenj býtj
odpowěděli, že žily

b) Inokedy sa namiesto AcI nachádza vedľajšia veta s kondicionálom. Pozorujeme tendenciu klásť kondicionál po zápore. (Tu uvádzame všetky prípady.)

neminem constat adeptum fuisse
neminem constat ad coelum pervenisse
nullam reperi conversam fuisse

o žádném nenj gistota, žeby byl dosáhl
žeby spasenj byli, o žádném známostj nenj
žádný... nenalezl sem, žeby se byl obrátil

c) Sem môžeme zaradiť aj vedľajšiu vetu s kondicionálom v otázke.

quomodo poteram credere illos missos

gakž sem... mohl wěřit, žeby oni poslanj byli

d) Vyskytne sa však aj obsahová veta s kondicionálom po kladnej hlavnej vete.

judicavi apud me illam... esse meliorem

sudjl sem sám v sebe, žeby ta... byla lepssy

¹³ Ide jednak o text Kralickej Biblie v evanjelickom prostredí, jednak o katolícke lekcionáre, ktoré už od konca 17. stor. vychádzali aj v trnavskej tlačiarňi.

¹⁴ priamy predmet v akuzatíve

¹⁵ podmet

2. 1. 2. Pravdaže, keď AcI v latinskom texte vystupuje po slovesách vôle, žiadania a pod., nahrádza ju v slovenskom texte účelová veta so spojkou *aby*.

nullatenus vult illud fieri

njkoliw nechce, aby se činjl hrjch

2. 1. 3. Zaujímavý je výskyt spojky *aby* v obsahovej vete, ktorá je ekvivalentom za latinský AcI.

Nunquam observaverim aliquem deficere *Nikdy sem neznamenal, aby kdo odstupil*

2. 1. 4. Zaznamenali sme 13 (zo 114) prípadov, v ktorých ako ekvivalent latinskej väzby AcI vystupuje vernakulárna väzba AcI.

*quam unicam esse sciebam
sicut optassem illam instituisse¹⁶*

*asserebant suam interpretationem esse veram
quorum utrumque judicavi esse absurdum
illos faciat sensisse*

*nemo se fatetur esse Luthero-Calvinistam
reperi eundem differre*

se profiteri dicunt

rationem adferri non viderem

quam dicunt esse impossibilem

quae inutilia esse judicant

ad quam ajunt sufficere, si ...

nullum vidi transire

kteru sem gedjnkú bytj wěděl

gakobych byl žádal vstanowenu býti

swědčily... swě wýkladánj sprawedliwé býti

co oboge sudjl sem bytj nespůsobne

těch činj smysleti

žádný se neuznáwa býti Lutheránským Kalwinem

nalezl sem ho býti oddáleným

se prawy držeti

sem newiděl přčinu předloženu býti

které vznáwagj býti nemožné

které vznáwagj býti nevěřitelné

ku kterému vznáwagj dosti býti, gestli...

newiděl sem žádného odcházeti

2. 1. 5. Vo zvyšných prípadoch sa latinská väzba AcI prekladá iným spôsobom. Najzaujímavejší je infinitívny ekvivalent za lat. gerundívum:

judicavi + ak + rejiciendam

judicavi + ak + esse rejiciendam

judicavi hanc rejiciendam

sudjl sem + ak + odwrhnutj

sudjl sem + ak + zapowrhnutj

sudjl sem ge odwrhnutj

2. 1. 6. V súvislosti s gramatickou konštrukciou akuzatívu s infinitívom si treba osobitne všimnúť prítomnosť, resp. neprítomnosť pomocného slovesa *esse/byť*. V prvom prípade vypúšťa pomocné sloveso lat. text, v ďalších dvoch je pomocné sloveso vynechané vo vern. texte.

*scito Romanam fidem Pauli autoritate
munitam*

has... diversas esse reperi

nemo eas diceret esse Augustanas

Confessiones

wěz, že... gest vpevňená

nalezl sem ge... rozličné

žádnýby gich nenazwal Wyznánjm

Augsspurským

2. 2. Vedľajšie vety so spojkou *quod*

2. 2. 1. Spojka *quod* sa v Qr uplatňuje v obsahových a príčinných vedľajších vetách, ktorých sloveso je u nášho autora pravidelne v konjunktíve a nezachováva sa v nich súslednosť časov (49 výskytov). Používanie konjunktívu, resp. indikatívu v takýchto syntaktických väzbách nie

¹⁶ Hoci tu nejde o lat. väzbu akuzatívu s infinitívom, prekladateľ ju za takú pokladal, ako vidieť z vern. ekvivalentu.

je v novovekých latinských textoch nijako ujednotené a u rôznych autorov môžeme nájsť jeden i druhý slovesný spôsob. V ekvivalentoch Pp za takéto konštrukcie nachádzame takmer výlučne indikatív:

2. 2. 2. V štyroch prípadoch má lat. väzba sloveso v indikatíve:

<i>ex eo, quod collaudabat</i>	<i>proto, že vychwaloval</i>
<i>ex eo, quod corripiebat</i>	<i>že kárhal</i>
<i>praedixit quod (neque) praevallebunt</i>	<i>predpoveděl, že nepremohu</i>
<i>accessit ... quod dabant</i>	<i>k tomu prináležj... že dávali</i>

2. 2. 3. Dvakrát je vo vern. ekvivalente použitý kondicionál. Raz azda môžeme jeho výskyt vysvetliť záporom v hlavnej vete, druhýkrát korešponduje so samostatným konjunktívom v lat. texte:

<i>certo non constat quod salvati sint</i>	<i>žeby... spasenij byli, o žádném známostj nenj</i>
<i>nec quod fuerit semper</i>	<i>ani žeby wždycky bywala</i>

3. Absolútny ablatív

Qr obsahuje 14 väzieb absolútneho ablatívu. Ako ich ekvivalent vystupuje v Pp väzba prechodníka s priamym predmetom alebo opisné vyjadrenie.

3. 1. Prechodník s priamym predmetom

1. <i>sepositis curis</i>	1. <i>starostj odložiw od sebe</i>
2. <i>his fundamentis praesuppositis</i>	2. <i>tyto grundy a základy magjc</i>
3. <i>haereticis damnatis</i>	3. <i>kacyruw zatracugjc</i>
4. <i>quibus intellectis</i>	4. <i>kterézto swědectwy srozuměgc</i>
5. <i>relictis ac spretis omnibus</i>	5. <i>zanechawsse a potupiwssse wssecko</i>
6. <i>deliciis spretis</i> ¹⁷	6. <i>potupice rozkoss</i>
7. <i>non obstantibus minis</i>	7. <i>nedbagjc na vkrutenstwi</i>
8. <i>qua comperta</i>	8. <i>kteru naleznuc</i>

3. 2. Parafráza

<i>his praemissis</i>	<i>po tomto predložení</i>
<i>nonnullis adjectis</i>	<i>s pridánjm některých</i>
<i>superadditis frustillis</i>	<i>s pridanymi kuskami</i>
<i>Domino cooperante et affirmante</i> ¹⁸	<i>Pán gim pomáhal a... potwrzował</i>

3. 3. Väzba absolútneho ablatívu, v ktorej vystupuje participium perfekta pasíva, vždy vyjadruje dokonavý dej. Všimli sme si však, že v Pp sa napriek tomu v niektorých ekvivalentoch vyskytuje prechodník nedokonavého slovesa. Preto nás zaujímalo, v akých pozíciách je vo vern. texte možné nájsť prechodník, a zistili sme, že vystupuje najmä ako ekvivalent za lat. ablatív gerundia (napr. *rozmluwagjc* – *discurrendo*; *podáwagjc* – *porrigendo* atď), príp. za lat. participium prézenta (napr. *obsahugjc* – *includens*; *odwrhugjc* – *excludens*). V oboch prípadoch ide o slovesné tvary vyjadrujúce priebeh. Môžeme teda povedať, že vern. text nám pomáha lepšie chápať

¹⁷ Por. ekvivalenty slovných spojení 5 a 6!

¹⁸ Mk 16, 20

lat. väzby, pretože, zdá sa, pre dobového používateľa latinského jazyka bolo v tomto prípade slovné spojenie *haereticis damnatis* synonymom väzby *haereticos damnando*.¹⁹

3. 4. Môžeme si všimnúť, že v Pp sa v týchto väzbách vyskytuje aj prítomný (-c[e]) aj minulý (-w[sse]) prechodník. Domnievame sa, že autor (prekladateľ) tieto dva tvary sémanticky nerozlišoval (por. aj pozn. 17), pretože sme v obidvoch paralelných textoch zaznamenali tieto pozoruhodné ekvivalenty:

*ego juvenis existens*²⁰
*illi profecti*²¹

gá bywssy mládeneček
oni gduce

3. 5. V Qr sme našli aj niekoľko ďalších spojení, ktoré môžeme pokladať za synonymné vyjadrenia absolútneho ablatívu (ide o známy typ *post Christum natum*). Tu vern. text vykazuje doslovné ekvivalenty:

post peccatum commissum
propter susceptam fidem

po hrjchu včineném
pro prigatu wjru

4. Gerundívum a slovesné substantívum

V súvislosti so spomenutým gerundiom (3. 3.) nemôžeme obísť ani gerundívne väzby (typu *in rebus eligendis*), veľmi hojné u nášho autora. V spojení s predložkami *ad* a *pro* sú synonymnými vyjadreniami účelového vzťahu (vety s *ut*). Vďaka ich frekventovanosti, pokladáme ich používanie za jeden z hlavných štýlotvorných znakov Sentivániho textov. Gerundívne väzby neustále alternujú so spojeniami slovesného substantíva s genitívom (napr. *in electione rerum*), pričom takáto variabilita je pre novoveké latinské texty typická. Keďže v texte Pp sa ako ekvivalent za obidve syntagmy konštantne vyskytuje spojenie slovesného substantíva s genitívom, stačí uviesť niekoľko príkladov.

in investiganda vera religione
in rebus... eligendis
in electione... rerum

w pohledáwanj prawého náboženstwj
ku wěcech... wýwolenj
w wýwolenj... wěcech

5. Pasívum, pasívne a neosobné väzby

Ako je známe, latinský jazyk hojne používa pasívne konštrukcie. Preto nás zaujímalo, ako sa takéto väzby odzrkadľujú vo vern. paralelnom texte. Zistili sme, že ekvivalentom lat. pasívnych slovesných tvarov sú v Pp jednak pasívne (zložené), jednak zvrtné slovesá. Zaujímavé je, že lat. pasívna konštrukcia (s vyjadrením vykonávateľa deja v ablatíve) sa väčšinou zachováva, iba v niekoľkých prípadoch sme zaznamenali zmenu pasívnej väzby na aktívnu. Sledovali sme konkurenciu pasívnych a zvrtných tvarov vo vern. texte a dospeli sme k nasledovným výsledkom:

5. 1. V indikative prézenta je ekvivalentom lat. pasívneho slovesa 11-krát pasívum (spojenie minulého prídavia trpného a pomocného slovesa *býwá*, *býwagj*) a 9-krát reflexívum (so zvrtným zámenom *se*). Pravdaže, z reflexív sme brali do úvahy len tie, ktoré by sa teoreticky mohli nahradiť pasívom, teda tie, ktoré môžu utvárať minulé prídavia. Uvedieme niekoľko príkladov:

¹⁹ Takúto interpretáciu podporuje aj kontext slovného spojenia: *Dubitabimus nos in ejus Ecclesiae condere gremio, quae ab Apostolica Sede per successiones Episcoporum, haereticis partim conciliorum gravitate, partim miraculorum majestate damnatis, culmen autoritatis obtinuit?*

²⁰ Aktívne participium prézenta má za ekvivalent minulý prechodník.

²¹ Ekvivalentom pasívneho participia perfekta je prítomný prechodník.

<i>illustratur</i>	<i>oswjcen býwá</i>
<i>..ak + retardari</i>	<i>(že) obmesskawánj býwagj</i>
<i>ab omnibus prudentibus admittuntur</i>	<i>odewssech mudrých býwagj vznane</i>
<i>salvatur</i>	<i>spasen býwa</i>
<i>remitter</i>	<i>býwa odpusštěne</i>
<i>remittertuntur</i>	<i>se odpusštěgj</i>
<i>si adducatur</i>	<i>gestli se priwede</i>
<i>ne circumferratur</i>	<i>aby se netočila</i>
<i>convertuntur</i>	<i>se obracugj</i>
<i>conclusi...eos Spiritu agi</i>	<i>sem... duwod učinil, že se Duchem rjdi</i>

5. 2. Pasívny infinitív sa vyskytol 24-krát, zvratný infinitív 14-krát.

<i>nec falli possit</i>	<i>oklamán býtj nemuže</i>
<i>vocari</i>	<i>nazwánj býtj</i>
<i>baptizari</i>	<i>býtj pokrstěn</i>
<i>quod sit rejicienda</i>	<i>že má býtj odvržená</i>
<i>quae possint observari a...</i>	<i>mohu býtj zachowané od...</i>
<i>dici</i>	<i>se nazýwatj</i>
<i>non potest deduci</i>	<i>nemuže se dokázat</i>
<i>coepit promulgari</i>	<i>počala se ohlassowati</i>
<i>quod nihil sit credendum</i>	<i>že nemá se wěrjti</i>
<i>servari non posse</i>	<i>(že) nemuže se zachowati</i>

5. 3. Spojenia pomocného slovesa byť (v prítomnom aj minulom čase) s minulým prídastím trpným majú v texte Pp takmer vždy perfektívno-rezultatívny význam,²² tak ako v latinskom pasívnom perfekte. Obidva jazyky majú v týchto tvaroch pomocné sloveso striedavo v prítomnom a minulom čase. Tento jav je v dobovom latinskom úze bežný.

<i>quod salvati sint</i>	<i>že spasenj gsu</i>
<i>quod salvati sint</i>	<i>že spasenj byli</i>
<i>...salvatos fuisse</i>	<i>že gsu spasenj</i>
<i>ostensum est</i>	<i>preukazano gest</i>
<i>conservata (est)</i>	<i>bylo zachowané</i>

5. 4. V ojedinelých prípadoch má uvedené spojenie význam prezéntného pasíva (ako v súčasnej slovenčine):

<i>quod habeatur</i>	<i>co gest položené</i>
<i>(neque) remittitur</i>	<i>neni odpusštěn</i>
<i>calumniae semper sunt conjunctae cum falsitatibus</i> ²³	<i>pohaněnj wždycky gest spogené s falssy</i>

²² O problematike týchto tvarov por. VINTR, J.: Grammatica Boēmica jesuity Jana Drachovského z roku 1660. In: Wiener Slavistisches Jahrbuch, 42, 1996, s. 179.

²³ Môžeme si všimnúť singulár namiesto plurálu vo vern. ekvivalente. Podobných prípadov je v texte viac. (Ide pravdepodobne o substantíva zakončené na *-ánj*, *-enj*.)

5. 5. Zaregistrovali sme aj zmenu pasívnej konštrukcie na aktívnu, príp. neosobnej väzby na osobnú:

*...praecepta a nobis impossibile sit
observari
illud non mandat fieri
dixit... argumentum a se fuisse
propositum
Ecclesia... impugnata fuit... a Tyrannis
an sit praeferenda
statuatur
quod Deus sit adorandus
sunt aperienda/manifestanda*

*prikazanj... gest nemožné od nás zachovať²⁴
neprikazuje činiti hrjch
rekl... že otázku on sám... byl predložil
proti Cyrkwi... bogowali... Tyranj
kterébych mohl vývolit²⁵
wezmem²⁶
že máme se klaněti...
máme se wyznati*

5. 6. O tom, že vo vedomí autora textu Pp boli pasívne, resp. neosobné väzby živé, svedčí ich použitie na miestach, kde neboli vôbec potrebné:

*observavi + ak + evasisse
legimus*

*znamenal sem, že + nom + gsu včineni
čte se*

6. Nepriame otázky

V klasickej latinskej gramatike sa v nepriamych otázkach vyskytuje konjunktív podľa súslednosti časov. Konjunktív je pravidlom aj v texte Qr, no súslednosť časov sa tu nie vždy zachováva (porovnaj 2. 2. 1.) Vo vern. ekvivalentoch sa v nepriamych otázkach uplatňuje tak indikatív ako aj kondicionál.

6. 1. Uvedieme najprv niekoľko príkladov na indikatívny ekvivalent:

*videamus, quatenus sint
admirabar, quomodo convolent
quaesivi, ob quam causam sint addicti*

*pohlednime, které gsu
sem se podivil, kterak... wcházegi
otázal sem se, pro gaku přičjnu gsu odsuděnj*

6. 2. Použitie kondicionálu v ekvivalentoch za lat. nepriame otázky:

*interrogate, quae sit
non est ratio, cur trahant
observabam, quinam censeretur esse*

*ptagte se, která by byla
neni přičjna, pročby měli přitahovat
znamenal sem, kdoby zdál se býti*

7. Podmieňovacie súvetia

V podmienkových vetách rozoznávame v slovenčine reálnu a nereálnu podmienku. Latinčina má vďaka konjunktívu viac výrazových možností, z ktorých sú pre naše pozorovanie zaujímavé tie prípady, v ktorých sa používa potenciálny konjunktív. V Qr sme zaznamenali 29 výskytov podmienkovej vety so spojkou *si* a 6 prípadov zápornej podmienkovej vety so spojkou *nisi*. Ak sa v latinskom texte spojka *si* resp. *nisi* spája s konj. impf., konj. plqmpf. alebo s fut. II (v dobo-

²⁴ Napriek zmene pasívneho infinitívu na aktívny zachováva ekvivalentná väzba predložku (vern. *a* → lat. *od*).

²⁵ V tomto prípade je zaujímavé pomocné sloveso *mohl*. Lat. gerundívum má totiž význam potreby, nie možnosti. Zmena modalít v paralelných textoch by si zaslúžila osobitnú štúdiu.

²⁶ Zmena neosobného vyjadrenia na osobné.

vom ponímaní konjunktív futúra), v texte Pp nasleduje za podmieňovacou spojkou takmer pravidelne kondicionál (spojka priberá príklonku *-by*). Kondicionál namiesto latinského konj. prez. sa nachádza iba v jednom prípade, ide však o biblický citát (1Kor 13,2). V ostatných prípadoch sa v Pp používa indikatív. V spomenutých kondicionálnych vetách sa vyskytujú spojky *kdyby*, *gestliby* a *gestližeby*, dovedna 15-krát, z toho *kdyby* až 11-krát. Vidíme teda tendenciu používať spojku *kdyby* v ireálnych podmienkových súvetiach. Vo vernakulárnych vetách s indikatívom sme zaznamenali spojky *gestli* (7), *gestliže* (6), *když* (1), *leč* (2, za lat. *nisi*) a príklonku *-li* (4).

7. 1. Vern. indikatív za lat. indikatív (vyberáme len niekoľko príkladov):

<i>si non volo</i>	<i>gestli nechcem</i>
<i>si est</i>	<i>když gest</i>
<i>si admittitur</i>	<i>gestli se vznáwa</i>

7. 2. Vern. indikatív za lat. prítomný potenciálny konjunktív a fut. II. Potenciálny konjunktív vyjadruje v latinskej podmienkovej vete možnosť (napr. *si quis credat* – ak by niekto veril).

<i>si quis non audierit</i> ²⁷	<i>gestliže kdo neposlechne</i>
<i>si quis credat</i>	<i>gestliže kdo věři</i>
<i>si quis quaerat</i>	<i>gestli se kdo zepá</i>
<i>si adducatur</i>	<i>gestli se přivede</i>
<i>si adducant</i>	<i>gestli přivedu</i>
<i>si dimiseritis</i>	<i>gestliže odpustjte</i>
<i>nisi det</i>	<i>leč dá</i>
<i>nisi egeritis</i>	<i>nebudeteli činiti</i>
<i>nisi restituatur</i>	<i>leč nawrácena bude</i>

7. 3. Vern. kondicionál za lat. konj. impf., konj. plqmf. a fut II.

<i>si affirmaret</i>	<i>kdyby prisvědčil</i>
<i>si sufficeret</i>	<i>kdyby dost na tom bylo</i>
<i>si habuero</i>	<i>kdybych měl</i>
<i>si antetulissem</i>	<i>kdybych wjce sobě wážil</i>
<i>si deberem</i>	<i>gestlibych měl</i>
<i>si vixero</i>	<i>gestlibych žiw byl</i>
<i>si me adiunxero</i>	<i>kdybych se pripogjl</i>
<i>si constaret</i>	<i>kdyby gistota byla</i>
<i>si non posset</i>	<i>gestliby nemohl</i>
<i>si rejicerem</i>	<i>gestližebych zapowrhl</i>
<i>si puniret</i>	<i>kdyby trestal</i>
<i>si praeordinaret</i>	<i>kdyby predzrdjl</i>
<i>nisi mihi occurrisset</i>	<i>kdyby mi nebylo prisslo na mysl</i>
<i>nisi apponeretur</i>	<i>kdyby nebyl predložený</i>

²⁷ Tu sa azda odzrkadľuje ambivalentnosť futúra II, ktoré sa môže raz vnímať ako indikatívny, inokedy ako konjunktívny tvar.

8. Venovali sme pozornosť slovesu a niektorým jeho väzbám v paralelnom texte Martina Sentivániho. Uvedené zistenia by si zasluhovali náležitú interpretáciu, čo však nebude možné skôr, ako zhromaždíme dostatočné množstvo dokladov. Opierajúc sa o naše doterajšie skúsenosti môžeme konštatovať, že latinský a vernakulárny literárny jazyk predstavujú prelínajúce sa a častokrát komplementárne systémy. Hovoriť o vplyve jedného jazyka na druhý je veľakrát zjednodušujúce. Radšej sa obmedzíme na zisťovanie rozdielov či podobností medzi obidvoma literárnymi jazykmi a môžeme sa pokúsiť o vypracovanie kontrastívnej gramatiky. To je pravdaže úloha do budúcnosti. Avšak predtým než by sme ju mohli uskutočniť, bude treba zozbierať existujúce paralelné texty a navrhnúť optimálnu metódu ich spracovania.

Treba si uvedomiť, že latinčina ako jazyk s dlhou a bohatou literárnou tradíciou disponuje veľkou škálou vyjadrovacích, resp. gramatických prostriedkov. Niektoré gramatické javy, ktoré boli v klasickom období okrajové, sa v neskoršom vývine uplatnili vo zvýšenej miere. Takéto prostriedky sú často blízke vyjadrovacím možnostiam moderných národných jazykov. Dôležitou otázkou podľa nášho názoru je, nakoľko vernakulárne jazykové vedomie mohlo ovplyvniť výber tej-ktorej gramatickej konštrukcie, t. j. otázka preferovaných foriem.

Malé množstvo dosiaľ zozbieraných údajov nám neumožňuje vyvodiť nejaké relevantné závery. Detailná práca s paralelnými textami však prispieva k zmapovaniu ťažísk latinsko-vernakulárneho jazykového vzťahu.

The Verb Between Latin and Slovak in Parallel Texts from the Beginning of the Eighteenth Century. An Analytical Sketch

Svorad Zavorský

The present essay is a partial survey of Latin-Vernacular relationships in a parallel text. In the vernacular language of the period, latin grammatical constructions are frequently applied. On the other hand, vernacular translations and parallel texts may become a rich source for the study of neo-latin grammar. The author has dealt with *accusativus cum infinitivo*, *ablativus absolutus*, the passive voice and impersonal constructions, the use of indicative/conditional in indirect questions and in conditional clauses.

IGOR HARAJ*

Antroponymická sústava u starých Grékov¹HARAJ, I.: System of anthroponymy of ancient Greeks, *Slavica Slovaca*, 41, No. 1, pp. 50-60. (Bratislava)

The author analyzes the system of the ancient Greek anthroponymy from the point of view of the modern Slovak onomastics. The basic functional element is represented by the first name, further potential elements being the patronymicum and the demoticum (the name reflecting one's domicile). Each of these functional elements possesses a different structure of onymic markers. In the process of onymization, every part of speech may become a noun, whereas the grammatical gender gives way to the natural one. Majority of Greek personal names consist of linguistic forms which have no counterpart in the appellative lexics.

Ancient Greek, anthroponymy, one-name anthroponymic system, first name, potential functional elements, patronymicum, demoticum

0. Úvod. Problematika vlastných mien má svoje pevné miesto v antických filologických štúdiách i v stredovekej špekulatívnej gramatike (modisti). Prvý vyčlenil vlastné mená ako samostatnú kategóriu stoik Chrysippos (280-206 pr. Kr.), ktorý tvrdil, že „reč sa skladá z piatich častí. Sú to: vlastné meno, všeobecné meno, sloveso, spojka a člen.“² Pomerne presnú definíciu vlastného mena podal významný predstaviteľ alexandrijskej filologickej školy Dionysos Thrax (170-90 pr. Kr.). Ten chápe vlastné meno ako označenie individuálnych podstat (čiže jedincov). Starí bádatelia sa často zameriavali najmä na etymológiu vlastných mien. Z logického hľadiska analyzujú vlastné mená stredovekí modisti. Viliam z Conches (1080-1154) tvrdil, že vlastné meno odkazuje na individuálnu podstatu bez toho, že by označovalo aj kvality pomenovaného jedinca. Tento názor je pomerne blízky Kripkeho poňatiu vlastného mena (bližšie o najstarších teóriách vlastného mena p. Haraj, 2005). Analýza vlastných mien má aj v rámci novovekej klasickej filológie pomerne dlhú tradíciu. Doterajšie výskumy (Pott, Fick, Schulze, Untermann a i.) boli orientované na opis lingvistického statusu vlastného mena (Kuryłowicz 1956), pričom sa aj tu vo zvýšenej miere hľadala etymológia apelatívnych základov vlastných mien, v čom sa však onomastická problematika úplne nevyčerpáva. V starších prácach sa podáva pomerne hlboká slovotvorná analýza gréckych, rímskych aj italických mien, ktorá smeruje k detailnejšej klasifikácii proprií z hľadiska ich slovotvorby. Už Pape (1911, s. VIII) si uvedomil, že pomocou analýzy vlastných mien sa prehĺbuje poznanie jazykových zákonitostí daného jazyka, preto propriálny materiál pokladá za nanajvýš vhodný a dôležitý pre filologické bádanie. Prehĺbené poznanie daného (klasického) jazyka podľa nášho názoru spočíva v tom, že sa uchopujú popri bežných slovotvorných postupoch najmä tzv. paralingvistické spôsoby slovotvorby, ktoré nemajú obdobu pri apelatívach, čím sa spredmetňujú inde nevyužitú (paradigmatické) kombinačné možnosti, ktoré ponúka jazykový systém (porov. Hjelmslev, 1971). Etymologická analýza nás zasa môže priviesť k prvotnej motivácii utvoreného mena, v ktorej sa osobitným spôsobom odrážajú názory, postoje či želania pomenovateľov, na základe ktorých si možno vytvoriť istú predstavu aj o mentalite daného etnika. U rôznych národov sa v každej epoche prejavuje vlastný postoj k výberu odvodzovacích základov proprií (Superanskaja,

* Mgr. Igor Haraj, Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK, Gondova 2, 818 01 Bratislava.

¹ Táto štúdia vznikla v rámci grantového projektu č. UK/62/2006 Vlastné meno ako predmet logiky a onomastiky.

² Porov. OKÁL, M.: Zlomky starých stoikov. Bratislava 1983, s. 167.

1969; Blanár, 1996). Napr. u starých Germánov sa typické významy základov osobných mien spájajú so sémantickými okruhmi „boj“, „víťazstvo“, „hrdina“, „moc“, „vernost“. Sem možno zaradiť aj názvy „bojovných“ zvierat – symbolov sily a vojenského úspechu používané ako osobné mená: *vlk*, *medveď*, *orol*, *vrana* (Friedrich zo staronem. *fridu* = ochranca, *-rich* = mocný; *Hilger* zo staronem. *hiltja* = boj, *-gêr* = oštep; *Siegmund* z nem. *Sieg* = víťazstvo, staronem. *-mund* = ochrana). Slovania dávali prednosť týmto významovým komponentom: „dobrý“, „svetlo“, „svet“, „sláva“, „tvoriť“, „rásť“, „mier“ (*Branimír*, *Dobromil*; *Gorazd* zo staroslov. *gorazdb* = skúsený, zdatný; *Mojmír*, *Radoslav*; *Slavomír*; *Vojtech* = tešiteľ voja). Gréci a Rimania sa pri tvorbe mien sústreďovali na človeka a jeho dobré a ušľachtilé vlastnosti: „mužnosť“, „statočnosť“, „vedenie boja“, „mier“, „zbožnosť“ (Ἀνδρείας = mužný; Εὐγένης = urodzený; Εὐσέβιος = zbožný; Κάλλων = pekný muž). U Židov a Arabov zasa prevládajú mená s náboženskou tematikou, vyjadrujúce vzťah k Bohu, úctu a bázeň pred Bohom, ako aj dôveru v Boha (יֹסֶפֶה [yôsêph], Jozef – „On (Boh) rozhojní“, הֹשֵׁעַ [hōšû‘ê], Jozue – „Boh je spása“, אֱלִיָּהוּ [‘ēlīyāhū], Eliáš – „môj Pán je Boh“).

V našom príspevku budeme analyzovať starogrécku antroponymickú sústavu z hľadiska modernej onomastiky. Vychádzame pritom z teórie vlastného mena, ktorú formuloval V. Blanár (slov. 1996, nem. 2001). Pravda, dôkladné onomastické štúdium antických mien by si vyžadovalo samostatné monografické spracovanie. V tejto stati len nakrátko charakterizujeme základné črty antroponymického systému u starých Grékov, načrtujeme obsahový model jeho jednotlivých funkčných členov a napokon vymedzíme triedy osobných mien podľa motivácie a slovotvorby. Pri starogréckych vlastných menách sa popri obsahovej stránke sústreďujeme na slovotvornú analýzu, kde ukážeme, ako obsahové prvky nachádzajú svoje jazykové vyjadrenie. Domnievame sa, že v obsahovom modeli sa najviac ukazuje novosť nášho prístupu k antickým menám, pretože len v ňom sa odrážajú špecificky onymické sémantické príznaky, ktorými sa propriálna lexika odlišuje od vrstvy apelatívnej, a tak sa lepšie postihne špecifikum a podstata vlastných mien. Len poznaním obsahovej stránky vlastného mena a špecifických onymických príznakov, ktoré sú spoločné pre celé triedy vlastných mien, sa dajú opísať a vysvetliť vývinové zmeny, ktorými prechádza celá onymia daného jazyka, ako zákonitý proces. Naše výklady sa pri slovotvorbe a etymológii opierajú o práce klasikov: A. Ficka (1894), W. Papeho (1911), W. Schulza (1904). Do úvahy berieme aj zistenia ruskej bádatelky A. Superanskej (1969, 1973). Propriálny materiál pre gréčtinu čerpáme najmä z Papeho slovníka *Wörterbuch der griechischen Eigennamen* (1911), ako aj z Paulyho *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (1893 n.).

1. Osobné mená v starom Grécku. Grécka antroponymická sústava bola jednomenná, t. j. na vzájomné odlišovanie osôb stačilo jedno meno.³ Pôvodne mali grécke osobné mená priehľadný lexikálny význam. Vznikali väčšinou z apelatív, pomocou ktorých sa vyjadrovali osobitné okolnosti pri narodení jedinca, jeho rodinné pomery či iné dôležité skutočnosti. Meno mohlo vyjadrovať aj želanie rodičov, aby ich dieťa malo šťastný a spokojný život, k čomu malo toto meno svojou (magickou) silou dopomôcť. Vidíme, že v myšliach starých Grékov pretrvávala vo včasných fázach ich histórie viera v reálnu moc a silu slov (porov. učenie herakleitovcov: poznať meno = poznať podstatu veci; o tom bližšie Haraj, 2005). Piateho dňa po narodení bolo dieťa rituálne nosené okolo domáceho oltára, čím sa dostalo pod ochranu domácich bohov a bolo prijímané do rodiny. Slávnostné pridelenie mena spojené s obetami bývalo zvyčajne 10. dňa po narodení dieťaťa, keď bolo meno dieťaťa zapísané aj do zoznamu rodovej frátrie (γραμματεῖον τῶν φρατῶρων). Tým sa dieťa stalo členom príbuzenstva a nadobudlo dedičské právo (ἀγχιστεία). Chlapec často dostával meno po svojom dedovi. Termín slávnostného úkonu pridelenia mena sa vysvetľuje tým, že okolo desiateho dňa sa už matka pokladala za rituálne očistenú, a preto sa mohla zúčastniť aktu pomenovania dieťaťa (p. Pauly, 1890). Osoba mohla neskôr dostať od svojich spoluobčanov aj prímene vzhľadom na svoje telesné vlastnosti alebo duševné osobitosti. Týmto prímenom sa potom osoba v spoločenskom styku prednostne pomenovávala napr.: Σκαίολός (hrubý) – meno pástiera, ktorému v Olympii postavili sochu (Pape, 1911, s. 1403). Ide tu

³ V tejto krátkej charakteristike gréckej antroponymickej sústavy sa sústreďujeme najmä na úzus, ktorý pri používaní mien prevládala v Aténach.

o tzv. živé mená, v ktorých sa odráža aktuálna pomenovacia situácia (porov. Blanár, 1978, 1983, 1996). Pri mnohých prípadoch však ostáva ich motivácia nejasná, preto sa takéto mená rozlične pretvárali a individuálne menili. No pri väčšine mien badáme isté zákonitosti tvorenia; niektoré apelatívne základy sa často využívajú, pravda, s mnohorakými obmenami. Výraznou zákonitosťou starogréckych mien z hľadiska ich jazykovej stavby je to, že zložené mená používali najmä slobodní občania, resp. vyššie spoločenské triedy (stará aristokracia), kým jednoduché mená patrili zväčša nižším spoločenským vrstvám a otrokom, ako napr.: Μεγακλῆς (Aténčan, šiesty z doživotných archontov; Pape, 1911, s. 876), Πρώτος (sicílsky kormidelník; c.d., s. 1269). Už samou jazykovou stavbou mena sa teda signalizuje spoločenské postavenie jeho nositeľa. Stavovský príznak sa ešte výraznejšie prejavuje pri menách otrokov. Keďže otrok sa v antike chápal ako tovar, pre určenie jeho ceny bola dôležitá aj jeho národnosť, ktorá sa vyjadrovala pomocou jeho mena (Δήλιος, Νάξιος, Σύρος). Možno povedať, že pôvodne sa mená otrokov chápali skôr ako apelatíva. Až neskôr dostávali otroci mená bez ohľadu na svoj etnický pôvod. Podobne sa v neskorších obdobiach stráca aj stavovský príznak zložených a jednoduchých mien (jednoduchým menom mohol byť pomenovaný aj slobodný občan z vyššej triedy).

Veľkú časť starogréckych osobných mien tvorili pseudoantroponymá (mená héroov a literárnych postáv) a teonymá: Ἡρακλῆς, Περσεύς, Ἡφαιστος atď. Mnohé teonymá predstavujú personifikácie prírodných síl (Ἥλιος, Δάφνη), iné zasa nie sú gréckeho pôvodu (Ἄδωνις, Ἄμμων, Κήβ). V starogréckej onymii nachádzame aj spisovateľmi umelo utvorené osobné mená, najmä v dielach antickej komédie: Παφλαγών, Εὐελπίδης (Aristofanove postavy). Pravda, aj mená bohov sa používali ako základy pre tvorbu osobných mien, hoci v obmedzenejšej miere, pričom platilo, že otroci a hetéry sa pomenúvali podľa nižších bohov.

Na rozdiel od rímskej antroponymickej sústavy pridávanie rodového označenia nebolo v Grécku obligatórne. Niekedy sa stretávame s rodovým menom vo forme genitívu pluralis: Ἀρχῖνος ὁ Ἀμπρακιώτης τῶν Κυπελιδῶν (A. syn Amprakiótov z rodu Kypselidónovcov). Viacčlenné pomenovania tohto druhu sú však zriedkavé. Ku „krstnému“ menu sa častejšie pridávalo otcovo meno v genitíve singularis (Σωκράτης ὁ Σωφρονίσκου) alebo od otcovho mena odvodené *patronymické adjektívum*, napr.: Ἀτρεΐδης, Βραγχίδης, Λικομέδης. Pri bežnej nápisovej a textovej praxi sa na jednoznačnejšiu identifikáciu jedinca používa popri patronymiku aj pomenovanie podľa miesta pôvodu: Εὐφρων ὁ Εὐχειρος Σικυώνιος (E. Sikyónsky; adj. proprium podľa mesta na Peloponéze; syn Eucheira). S narastajúcim počtom obyvateľstva sa potreba presnejšej identifikácie zvyšovala. Preto Kleisthenés (6. stor. pr. Kr.) pri svojej ústavnej reforme v Ateke (aj s ohľadom na obrovský počet novousadlíkov) zaviedol rozlišovanie osoby podľa obvodu (dému), kde jedinec býva. Keď mal mladík 18 rokov, bol zapísaný do zoznamu občanov dému (ληξιαρχικὸν γραμματεῖον), čím sa stal plnoletým občanom so všetkými právami a povinnosťami. Spoločenská potreba presnejšej identifikácie sa tak prejavuje vznikom nového druhu mena, tzv. δημοτικόν (sc. ὄνομα) ako poukazu na démos, odkiaľ pochádza nositeľ tohto mena: Εὐθύδημος Φυλάσιος (podľa atického dému Φυλή), Σίμος Αναγυράσιος (podľa atického dému Ἀνάγυρος). Od štvrtého storočia sa patronymikum i démotikon začínajú používať spolu najmä v oficiálnych listinách (p. napr. v Démostenovej reči 18, 181): Δημοσθένης Δημοσθένους Παιανιεύς (D. Paiániejský, syn Démostenov). Hoci sa na základe administratívnoprávnych krokov i neskoršej súdnej praxe v gréckej antroponymickej sústave postupne vyčlenili tri funkčné členy – („krstné“) meno, *patronymikum*, *démotikon*, jednako základným členom zostáva v gréckej antroponymii po celú antiku „krstné“ meno; používanie ďalších mien bolo fakultatívne a v spoločenskej komunikácii sa dôraz kládol na „krstné“ meno. Vidíme, že prechod od jednomennej sústavy k dvojmennej (či trojmennej) sa v starej gréčtine neuskutočnil, hoci počiatočné fázy tohto procesu sú badateľné. Jednotlivé funkčné členy gréckej antroponymickej sústavy možno znázorniť takto:

Κάλλιστος || Διοτίμου Κοθωκίδης

A || A + b + c⁴

⁴ Základným (určeným) funkčným členom je u Grékov „krstné“ meno, napr. Κάλλιστος (v schéme veľké tlačené A). Prvým určujúcim členom je *patronymikum* napr. Διοτίμου (v schéme malé tlačené b). Druhým určujúcim členom je *démotikon* napr. Κοθωκίδης (v schéme malé tlačené c). Grécka antroponymická sústava je jednomenná, pretože aj

2. Obsahový model a motivácia starogréckych osobných mien. Pri výklade o obsahovom modeli gréckych mien vychádzame z teórie V. Blanára (1996, 2001, 2006), ktorú aplikujeme pri obsahovej analýze starogréckeho propriálneho materiálu. Nakrátko uvedieme základné myšlienky tejto teórie, čo uľahčí pochopenie nami uvádzaných obsahových modelov. V jazyku fungujú vlastné mená ako tie prvky, ktorými pomenovávame jednotliviny v rámci istého druhu. Z tohto osobitného pomenovacieho cieľa v spoločenskej komunikácii vyplýva špecifické postavenie vlastných mien v rámci ostatných pomenovaní, ako aj ich špecifické sémantické vlastnosti. Obsahovú stránku vlastného mena tvorí 1) *presupozičná identifikácia* (nadindividuálne spoločensky fixované informácie o zaradení vlastného mena do danej triedy onymického podsystemu, ktoré majú zväčša pragmatický ráz – onymické príznaky) a 2) *referenčná identifikácia* (individuálne informácie encyklopedického charakteru, ktoré utvárajú vedenie o onymickom objekte). Presupozičná identifikácia má objektívny systémový charakter fungujúci aj vtedy, keď je referenčná identifikácia oslabená či takmer nulová. Pri kognitívnom spracúvaní onymických objektov (individuí) vystupujú na vyššej abstrakčnej úrovni onymicky dôležité vlastnosti referentov, ktoré majú nadindividuálnu povahu. Tieto špecifické vlastnosti referentov a postoje pomenovateľov k menu sa prehodnotili na špecificky onymické sémantické príznaky. Napr. pre štrukturáciu antroponymického systému má význam, či je pomenovaná osoba zosobášená alebo slobodná, či sa osoba pomenúva vo vzťahu na príbuzné osoby alebo nie. Pri toponymickom systéme je dôležité to, či sú alebo nie sú pomenované miesta obývané atď. Ďalej sú onymicky dôležité aj niektoré okolnosti z pomenovacej situácie týkajúce sa samého mena, napr. či meno bolo štandardizované alebo nie. Z týchto všeobecnejších vlastností referentov môžeme v propriálnom kontexte vyabstrahovať onymicky relevantné príznaky ako [+/-príbuzenský vzťah], [+/-individuálna charakteristika], [+/-sídlnosť], [+/-ustálenosť administratívno-právnym územím], [+/-ustálenosť užším spoločenským územím] atď. Týmto nadindividuálnymi, fixovanými, onymicky dištinktiívnymi príznakmi sa odlišujú jednotlivé onymické podsystemy (anojkonymá, ojkonymá, antroponymá, teonymá atď.) a v rámci nich aj jednotlivé triedy vlastných mien (krstné mená, priezviská, pseudonymy atď.). Obsahový model vlastného mena tvorí hierarchický súbor onymických príznakov. Na základe analýzy starogréckych osobných mien v propriálnom kontexte (systémové hľadisko) a s ohľadom na doterajšie výklady o používaní osobných mien v starom Grécku (pragmatické hľadisko) navrhujeme nasledovné obsahové modely jednotlivých funkčných členov:

„krstné“ meno (Περικλῆς, Πραξιās, Φρύξ)

antroponymické príznaky: [+ prirodzený rod]
 [+ osoba ako taká]
 [+ platnosť od prvých dní života (po 10. dni)]
 [+ ustálenosť administratívno-právnym územím]
 [+ obligátnosť]
 [– dedičnosť]
 [+/- expresívnosť]
 [-/+ poukaz na spoločenské postavenie]

patronymikum (Δημοσθένης ὁ Δημοσθένους, Ἀριστοτέλης ὁ Νικομάχου)

antroponymické príznaky: [+ prirodzený rod]
 [+ poukaz na otcovský príbuzenský vzťah]
 [+/- platnosť od prvých dní života]
 [+/- ustálenosť spoločenským územím]
 [– obligátnosť]
 [– dedičnosť]

démotikon (Ἵππεριδης Κλεάνδρου Σφήττικος, Μνησιθείδης Ἀντιφάνους Φρεάρριος)

antroponymické príznaky: [+ prirodzený rod]
 [+ poukaz na vlastný obvod (démós)]

samo „krstné“ meno bolo schopné plniť spoločensky podmienenú identifikáciu//diferenciáciu. Prejavovalo sa to tým, že „krstné“ meno vystupuje ako autonómny člen väčšinou samostatne, bez určujúcich členov (v schéme znázornenej ako Κάλλιστος | resp. Α |). Pridávanie ďalších funkčných členov bolo fakultatívne, hoci sa mohlo využívať napr. v administratívnych úkonoch.

- [+ platnosť od osemnástich rokov]
- [+/-ustálenosť administratívno-právnym územím]
- [-/+ obligatnosť]
- [- dedičnosť]
- [+ poukaz na spoločenské postavenie (slobodný občan)]⁵

Pri morfeumatickej motivácii⁶ sa zvyčajne pomocou apelatívneho základu vyjadruje nejaká charakteristika pomenovaného jedinca alebo rôznorodé okolnosti, ktoré s jedincom pomenovateľa spájajú. Tak nás motivácia privádza k okolnostiam prvého zavádzania mena do jazyka (tzv. krstenie). Proces onymickej nominácie možno priamo registrovať pri tzv. živých menách (napr. prezývky) tým, že sledujeme komunikačnú situáciu, v ktorej sa meno utvára a ušľachťuje v spoločenskom styku. Boli vypracované aj špeciálne onomastické dotazníky, ktorými sa získavajú údaje o motivácii od používateľov jazyka. U nás sa takto zhromaždilo vyše 2 miliónov živých mien najmä zo stredného Slovenska, pričom sa na tomto ojedinelom materiáli skúmali nielen obsahové modely, frekvenčná a areálová distribúcia, ale aj motivačné modely (bližšie o tom Blanár – Matejčík, 1978, 1983). Pri kontakte s komunikantmi sa výskum nemusí opierať len o jazykový materiál, ale do úvahy sa berú aj mimojazykové súvislosti, ktoré výraznou mierou môžu pomôcť pri osvetľovaní niektorých stránok vlastných mien. Pravda, takto nemožno postupovať pri tzv. mŕtvych jazykoch, keď neprichádzame do kontaktu s používateľmi jazyka, ale sme odkázaní len na nápisové a literárne pamiatky. Je zrejmé, že práve mimojazykové súvislosti motivácie starogréckych vlastných mien sa stratili v šere zabudnutia, a tak sme odkázaní len na jazykový materiál a vnútrojazykové vzťahy. Vieme teda napr. odhaliť apelatívny základ osobného mena Γρῦλλος (sviňa), ale ťažko vieme interpretovať, prečo sa tak volal konkrétny Grék, otec Xenofonta, ktorý patril medzi bohatých občanov (Pásoľ za mladú sviniu? Majiteľ veľkého stáda? Mäsiar? Obézny človek vzhľadom či správaním pripomínajúci toto domáce zviera...?). Geneticko-etymologická analýza sa pri mŕtvych jazykoch zastavuje pri apelatívnych základoch proprií. V onomastike však má svoje miesto analýza lexikálneho významu apelatívnych základov, ktoré sa zaraďujú do širších kognitívnych súvislostí. Tradičný etymologizujúci prístup k problematike gréckych proprií predstavujú napr. záslužné práce Papeho (1911) a Ficka (1894). Etymológiu súčasných osobných mien podávajú populárne príručky, napr. nemecké mená vysvetľuje Mackensen (1969), krstné mená v Česku spracúva Knappová (1978) a na Slovensku Majtán s Považajom (1983). Hoci je etymologická analýza dôležitá z hľadiska vzniku proprií, a aj keď široká verejnosť pokladá túto problematiku za atraktívnu (každého asi zaujíma, čo jeho meno „znamená“), onomastické výskumné problémy sa tým nevyčerpávajú. Je vhodné pripomenúť, že pri komunikácii sa stáva lexikálny význam irelevantný, pretože hlavnou sémantickou funkciou proprií je vyčlenenie jedinca v rámci daného druhu (identifikácia/diferenciácia). Z hľadiska onymického systému je dôležité zaradenie mena do príslušného menného subsystému na základe špecificky onymických príznakov; pozornosť sa zameriava tiež na mikroštruktúrne vzťahy vlastných mien (synonymia, homonymia, antonymia atď.) a slovotvornú stavbu proprií. V skratke povedané predmetom onomastiky je obsahová a formálna stránka onymického znaku a jeho spoločenské fungovanie (porov. Blanár, 1996). Etymológia proprií tvorí dôležitú, ale nie výlučnú oblasť onomastického bádania.

⁵ Onymické príznaky majú rozličnú mieru svojej realizácie. Pri obsahových modeloch v hranatých zátvorkách uvádzame onymické príznaky, pričom vyjadrujeme rôzne stupne realizácie týchto príznakov takto: [+ onymický príznak] = uplatnenie príznaku, [+/- onymický príznak] = vyššia možnosť realizácie príznaku, [-/+ onymický príznak] = nižšia možnosť realizácie príznaku, [- onymický príznak] = onymický príznak sa neuplatňuje.

⁶ V lingvistike sa motivácia chápe ako „súhrn všetkých faktorov, vďaka ktorým nie je štruktúra slova náhodná“ (ČERNÝ–HOLEŠ, 2004, s. 51). Poznáme tri druhy motivácie: zvukovú, keď slová napodobňujú zvuky mimojazykových objektov (onomatopoeje); morfeumatickú, keď slovo svojím koreňom pochádza od iného slova (ὄφθαλμός – ὄφθαλμία); sémantickú, kde vecná súvislosť spája starý význam slova s novým metaforicky alebo metonymicky (ὄφθαλμός ako zmyslový orgán – ὄφθαλμός ako púčik, očko). S motiváciou súvisí problém priezračnosti slov. Slová sú významovo priezračné vtedy, keď je používateľovi jazyka zrejme súvislosť odvodzovacieho základu s odvodenými pomenovaniami synchronnej lexiky (βλέπος – βλέπω). Nepriezračné slová sú tie, pri ktorých si túto súvislosť používateľ jazyka neuvedomuje. Sú to tzv. nemotivované slová (ὄφθαλμός – βλέπω).

Starogrécke osobné mená možno rozdeliť na základe lexikálneho významu ich apelatívnych báz na tieto triedy:

1. Mená podľa sviatočných dní a dňa narodenia: Ἀπατούριος (podľa sviatku Ἀπατούρια, ktorý oslavovali členovia bratní v Aténach a iónskych mestách); Λήναιος (podľa sviatku Λήναια na Dionýzovu počesť, keď sa popri iných kultových obradoch predvádzali aj komédie); Τρίτος (podľa ἡ τρίτη – tretí deň [v mesiaci] ako deň narodenia).

2. Teonymá a mená odvodené od mien bohov a héroov: Διόνυσος (Aténčan, p. Pape, 1911, s. 310); Ἑρμῆνιος (od Ἑρμης); Θειστοκλῆς (od Θέμις); Θεόδωρος.

3. Mená podľa slávnych historických osobností: Περικλῆς (Aténčan odlišný od Perikla – štátnika, p. Pape, 1911, s. 1174); Πλάτων (meno jedného žiaka, nie slávneho filozofa, c. d., s. 1208).

4. Mená odvodené od etnoným a miesta pôvodu. Mená tejto kategórie väčšinou neoznačovali ani etnikum nositeľa mena, ani miesto jeho pôvodu. Výnimku tvoria mená otrokov: Δέλφος; Θηβαῖος; Ἐπίδουρος.

5. Mená odvodené od názvov zvierat a rastlín: Ἀλώπεξ (liška); Γρύλλος (sviňa); Ἀμπελος (vínna réva).

6. Mená podľa ľudských zamestnaní. Tieto mená v niektorých prípadoch môžu poukazovať na skutočné zamestnanie svojho nositeľa alebo jeho príbuzných (najmä otca a starého otca): Ἀκέστωρ (felčiar); Βούτης (pastier); Δρομεύς (bežec).

7. Mená odvodené od názvov predmetov a abstraktá: Ἀστήρ (hviezda); Μύρις (škatuľka na masť); na tejto lexéme sa výrazne prejavuje všeobecná onomastická zákonitosť, a to taká, že v procese onymizácie sa uskutočňuje zmena gramatického rodu na rod prirodzený a tiež prestavba odvodzovacieho základu, ktorá je zrejmalá z genitívnej formy obidvoch lexém. Proprium a jeho apelatívny pendant sa líšia prízvukom (apelatívum: μύρις, ἰδος; ἦ; proprium: Μύρις, ἰος, ὀ). Potvrzuje sa tu, že obsahová stránka vlastných mien (resp. špecificky onymické priznaky) nachádza často svoje špecifické stvárnenie v osobitnom jazykovom vyjadrení: Σοφία (múdrosť); Ἐλπίς (nádej).

8. Mená podľa telesných a duševných vlastností: Αὐτομάθης (samouk); Βλαῖσος (krivonohý); Ἐπήβολος (schopný); Μέγας (veľký).

3. Grécke osobné mená z hľadiska slovotvorby. Pri slovotvorbe gréckych osobných mien sa využívajú jednak bežné slovotvorné postupy známe z apelatívnej lexiky, jednak postupy, ktoré nemajú paralelu pri všeobecných menách. Vo všeobecnosti možno povedať, že gréčtina (podobne ako iné jazyky) tvorí nové slová 1. odvodzovaním (πολεμικός – vojenský, πολεμιστής – vojak; obidve lexémy sú odvodené z πόλεμος – vojna), 2. skladaním (ἵπποτοξότης – lukostrelec na koni; z ἵππος – kôň a τοξότης – lukostrelec), 3. preberaním slov z iného jazyka (πάσχα z hebr. פֶּסַח [pesach]). Pre jednotlivé jazyky je charakteristické rozličné využívanie uvedených slovotvorných postupov. Z hľadiska slovotvorby grécke propriá možno rozdeliť na 1. jednoduché mená (1.1 pôvodne jednoduché mená, 1. 2. mená skrátené z kompozít) a 2. zložené mená (kompozitá).

3.1.1 Jednoduché mená. Pri jednoduchých menách sa veľmi zreteľne prejavuje fakt, že základom jazykovej formy propria sa môže stať takmer každý výraz jazyka, nie iba substantívum. Medzi jednoduchými menami nachádzame pôvodné apelatíva, ktoré vystupujú vo funkcii prezývky (Ἄγαθος, Κεφάλων porov. slov. Hlavatý), komparatívne a superlatívne tvary fungujúce ako vlastné mená (Βελτίων, Κάλλιστος), participiá (Ἀκουμένος, Φιλουμένος) i pôvodné slovesá (Χαιρέας, Νίκαιος). V procese onymizácie sa daný jazykový výraz substantivizuje, t. j. mení štruktúru svojich morfológických kategórií, čo sa často prejavuje aj na výrazovej stránke. V gréčtine je výrazným substantivizujúcim prostriedkom člen. „Člen spodstatňuje adjektíva, participiá, zámená, menné pády, číslovky, príslovky, predložkové spojenia, infinitívy i celé vety“ (Niederle, 1998, s. 187; porov. aj Risch, 1978, s. 165, Šír, 1852, s. 280). Pri premene apelatívneho výrazu na propriálny sa však slovo substantivizuje nielen pomocou člena, ale najmä pripojením rozličných sufixov. Pritom spojenie odvodzovací základ + sufix nie je vždy využité v apelatívnej slovotvorbe.⁷ Suffix sa totiž stáva dôležitým diferenciačným

⁷Risch (1978) podáva prehľad najdôležitejších typov sufixálneho odvodzovania. Tu uvádzame len sufixy používané pri odvodzovaní apelatívnych substantív, čo môže pomôcť pri konfrontácii s propriálnymi sufixami.

Substantíva odvodené od iných substantív alebo adjektív:

1. označenie ženských bytostí:

– ἰα:

– ἰς, ἰδος:

2. deminutíva:

– ἰς, ἰδος:

– ἰσκος; ἰσκη:

– ἰον (neutrum):

3. označenie povolania a stavu:

– τής:

– εὺς:

ψάλτρια – hudobníčka na strunovom nástroji

πολίτης – občianka

θυρίς – okno (vlastne malé dvierka)

νεανίσκος – mladíček

παιδίση – dievčatko

παιδίον – chlapček

ναύτης – plavec

χαλκεύς – kováč

prostriedkom pri menách s rovnakým odvodzovacím základom. Do popredia sa dostáva diferenciačná funkcia, ktorej sa prispôsobujú aj pravidlá slovotvorby. V rámci propriálnej slovotvorby sa teda vyskytujú aj také jazykové útvary, ktoré nemajú pendant v apelatívnej lexike. Na túto skutočnosť budeme pri uvádzaných príkladoch upozorňovať hviezdíčkom (*) a súhrnne poznámkou pod čiarou. Hoci aj zložené mená mohli byť rozširované sufixami (Σω|φρων|**ισκος**), jednako hlavnou oblasťou odvodzovania pomocou sufixov zostávajú nezložené mená, t. j. jednoduché a skrátene mená. V zásade možno pri sufixoch používaných v odvodených menách rozlišovať individualizujúce a deminutívne sufixy, no toto rozlíšenie je dosť relatívne. Najdôležitejšie sufixy využívané na tvorbu jednoduchých osobných mien sú tieto:

1. – **ας**: Ἰχθύας* (od ἰχθύς – ryba)
2. – **εας**: Αἰνέας* (od αἰνεσις – chvála)
3. – **ιας**: Ἰππίας (vozataj)
4. – **εύς, έως** (často využívaný sufix aj v apelatívnej lexike):
Δαιμονεύς* (od δαίμων – božská sila)
Ναυτεύς* (od ναύτης – námorník)
Φιλεύς* (od φίλος – milý)
5. – **ις, ιδος**:
maskulína: Δάφνης* (od δάφνη – vavrín)
Πόταμις* (od ποταμός – rieka)
feminína: Εἰρηνίς* (od εἰρήνη – mier)
Θαλασσίς* (od θάλασσα – more)
6. – **ιος** (typická adjektívna koncovka; propriá, ktoré sú odvodené od adjektívnych základov pomocou tohto sufixu, patria medzi najpočetnejšiu skupinu vlastných mien (Pape, 1911, s. XIX)):
Ἄγριος (divý)
Ἀπολλώνιος (od Ἀπόλλων; lexéma môže fungovať ako adjektívum apolónsky, ako názov mesiaca i osobné meno)
Δεινίος* (od δεινός – hrozný)
Παρθένιος (od παρθένος – panna)
Σόφιος* (od σοφός – múdry)
Τίμαιος (od τιμῶ, αἶν – cenit')
7. – **ϊνος**: Ἀγαθίνος* (od αγαθός – dobrý)
8. – **ης, ητος**: Λάχης* (od λάχος – údel)
9. – **σος**: Ἴππασος* (od ἵππος – kôň)
10. – **τος**: Ἀγόρατος* (od ἀγορά – námestie)
11. – **σθευς**: Ὁρεσθεύς* (od ὄρος – hora, porov. slov. horal)

4. abstraktá:	– της, τητος: – σύνη: – ιᾶ: – ειᾶ: – ος: – ική: – ὦν, ὦντος: – ειον:	νεότης – mladosť δικαιοσύνη – spravodlivosť ἐλευθερία – sloboda ἀλήθεια – pravda βάθος – základ σοφιστική – sofistika παρθενών – dievčenská miestnosť κοτρεῖον – holičstvo
5. označenie miesta:		
Substantíva odvodené od slovies:		
1. nomina agentis:	– τήρ, τήρος: – τωρ, τωρος: – της:	σωτήρ – spasiteľ, záchranca ρήτωρ – rečník κριτής – herec
2. nomina actionis:	– σις, σεως: – σμος: – μη: – ᾶ: – ιᾶ: – ειᾶ:	δόσις – dar δεσμός – puto γραμμή – čiara ἀγορά – trhoviisko ναυμαχία – námorná bitka παιδεία – výchova
3. nomina rei actae:	– μα, ματος – ος:	ποίημα – báseň γένος – rod
4. nomina instrumenti:	– τρον: – τήρ, τήρος:	ἄρατρον – pluh λαμπτήρ – svetidlo (upravené podľa Rischea, 1978, s. 309–312).

12. – **ιανός** (sufix sa objavuje v neskoršom období, keď sa pogrécťovali rímske mená):
Βασιλιανός* (od βασιλεύς – kráľ).

3.1.2 Mená skrátené z kompozit (hypokoristiká). V každodennom živote, najmä v dôvernom rodinnom styku, sa zložené mená pokladali za príliš oficiálne a dlhé, preto sa skracovali (porov. aj v slov. Vladimír → Vladko, Alexandra → Saša atď.). Skrátiť sa mohla prvá časť alebo druhá časť zloženého mena. Skrátením získalo meno dôverný, diminutívny charakter, preto sa tieto mená označujú ako hypokoristiká, napr.: Ἀμφιάρας → Ἀμφί, Μνασιδίκᾱ → Δίκα atď. (o tom bližšie Fick, 1894). Sprvoti sa hypokoristiká používali najmä v osloveniach. Pomenúvať jednu osobu jej (zloženým) menom a aj jeho hypokoristickou formou je bežným javom v indoeurópskych jazykoch (p. Pauly, 1890). Rozličné hypokoristické formy mena mohli vzniknúť z jedného zloženého mena alebo aj z viacerých kompozit, pričom sa často nedá jednoznačne priradiť skrátené meno k príslúchajúcemu kompozitu. Jestvuje totiž pomerne široký rozptyl možností, ako ukazuje nasledujúci príklad. Hypokoristické formy Τῆλων, Τηλέας, Τῆλος, Τῆλος mohli vzniknúť z kompozita Τηλέμαχος, ale aj z iných podobných kompozit, ako napr.: Τηλέσκοπος, Τηλεφάνης, Τηλοκλῆς, Τηλόκριτος, Τηλυκράτης. Gréčtina je bohatá na výskyt jednoduchých mien, ktoré vznikli skrátením z kompozit. Zriedka sa však počet kompozit zväčšoval pridávaním diminutívnych sufixov, ktoré sú príznačné pre hypokoristické formy mien. Za najdôležitejšie možno pokladať tieto diminutívne sufixy:

1. – **ων:** Σίμων* (od σιμός – tuponosý; dimin. „tuponosťka“)
Γλύκων (od γλυκός – sladký; dimin. „sladúšik“)
Ἀγάθων* (od ἀγαθός – dobrý; dimin. „dobručký“)
2. – **άκων:** Δεινάκων* (od δεινός – hrozný)
Εὐδαιμάκων* (od εὐδαίμων – šťastný, blažený)
Φιλάκων* (od φίλος – milý, vlastne „miláčik“)
3. – **ώ, οῦς** (diminutívna koncovka pre feminína):
Ἀγαθώ* (dimin. „dobrotka“)
Ξενώ* (od ξένων – hostiteľ; dimin. „malá hostiteľka“)
Παρθενώ* (od παρθενός – panna, dimin. „panenka“)
4. – **ισκος** (tento sufix sa využíva aj pri apelatívach; mnohé mená sú formou zhodné s apelatívami):
Μελίσκος (od μελισκον – medík);
5. – **ύλος, ύλλος** (dórsky sufix):
Κρατύλος* (od κράτος – silný)
6. – **ιον** (zvyčajná diminutívna koncovka pri apelatívach; slúži len na tvorenie ženských(!) osobných mien):
Ἐπιφάνιον, ῆ* (od ἐπιφάνεια – zjavenie)
7. – **ιχος:** Δείνιχος* (od δεινός – hrozný).⁸

3.2 Kompozitá. Grécke zložené mená tvoria veľmi početnú skupinu osobných mien. Spočiatku sa týmito menami pomenúvali len príslušníci vyšších vrstiev. Kompozitá teda zvyčajne vyjadrovali nejaké vynikajúce ľudské vlastnosti, ktoré sa týkajú života v mieri, zbožnosti, umenia viesť obec i vojny. Zložky kompozita teda mali kladný lexikálny význam, avšak význam mena ako celku bol často irelevantný. Niekedy je spojenie dvoch zložiek kompozita celkom neobvyklé (Δημολέων z δῆμος – ľud, λέων – lev). Z hľadiska slovtvorby rozoznávame tieto základné typy propriálnych kompozit:

1. kompozitá poukazujúce na dobrú vlastnosť:
Περικλῆς – „kto má veľkú slávu“
Ἡρακλῆς – „slávnejší než Héra“
2. determinatívne kompozitá (druhý člen je bližšie určený prvým členom):
Ἡρόδοτος – „darovaný od Héry“
Θεόδωρος – „boží dar“, porov. slov. Božidar
3. slovesné rekčné kompozitá (substantívum alebo príslovkové určenie závisí od slovesa ako druhého člena):
Ἀγέμαχος – „vykonaj boj“, porov. slovanské Borislav (bojuj o slávu)
4. kompozitá s obráteným poradím ich zložiek (zmenou poradia zložiek pôvodného kompozita sa utvára nový súbor mien):
Κρατίνικος : Νικοκράτης
Ἱππομένης : Μενέσιππος
Λεωφείδης : Φειδεσίλεως

⁸Priklady označené hviezdíčkou nemajú pendant v apelatívnej oblasti, sú prejavom špecificky propriálnej slovtvorby. Využívajú sa tzv. paralingvistické slovtvorné postupy (porov. slov. Živera, Vidovič: odvodzovací základ živ-, vid- + sufix -er/a, -ovič).

5. kompozitá nepoužívané v apelatívnej lexike:

Πολίτης – „mestské pole.“⁹

Počet lexém, ktoré tvoria zložené mená, je v porovnaní s jednoduchými menami obmedzenejší. Výber zložiek kompozit je ustálený, pretože súbor základov určených pre kompozitá tvorí vymedzenú triedu (komplexný prehľad slovných základov zložených osobných mien podáva Pape, 1911). Niektoré slová mohli stáť len v prvej časti (ἄστυρ – hviezda: Ἀστερόπη, Ἀστερόδεια), iné zasa len v druhej časti (μόρος – osud: Ἀγαθόμορος, Ἀρχέμορος). Pri väčšine základov však nezáležalo na poradí, v akom sa v kompozite spájajú. Tým sa zvyšuje kombinačná schopnosť základov (κράτος – sila, moc, vláda: Ξενοκράτης, Κρατησαγόρας). Niektoré slovné základy boli obmedzené prirodzeným rodom; napr. lexéma ἀγορά mohla byť súčasťou len mužských kompozit, kým slovo ἀρετή bolo v ženských zložených menách. Kompozitá sa skúmajú aj z hľadiska lexikálneho významu ich zložiek, pričom si všimame možnú spájatelnosť rozličných slovných základov. Možno zamerať pozornosť na prvú alebo druhú časť kompozita. Na ilustráciu uvedieme niektoré dôležitejšie slovné základy a ich slovotvorné rady. Výčerpávajúci prehľad skladby kompozit nájdeme v prácach Papeho (1911) a Ficka (1894).

Slovné základy prvej časti zložených mien

ἄρχω – byť prvý, byť pôvodom, vládnuť:

Ἀρχάγαθος* (2. časť: ἀγαθός – dobrý, urodzený; „ten, kto vládne nad dobrom“), Ἀρχαγόρας* (2. časť: ἀγορά – zhromaždenie, námestie, trh; „ten, čo vládne nad trhom“), Ἀρχανδρός* (2. časť od lexémy ἀνὴρ – muž; „ten, čo vládne nad mužom“), Ἀρχέβιος* (2. časť: βίος – život; prvá časť kompozita má tvar imperatívu praesentis (ἄρχε); lexikálny význam: „vládni nad životom“), Ἀρχέβουλος* (2. časť odvodená od lexémy βουλή – rada; „vládni pomocou rady“), Ἀρχέδημος* (2. časť: δῆμος – ľud; „vládni nad ľudom“; vlastne vládca, porov. slovan. *Ludivoj*), Ἀρχέλαος* (2. časť: λαός – ľud; „vládca ľudu“). Obidve lexémy sú synonymné, vyjadrujú rovnaký lexikálny význam, líšia sa však svojou jazykovou formou, na základe čoho môžu fungovať ako dve odlišné osobné mená. Vidno, že lexikálny význam po začlenení mena do jazyka ustupuje identifikačnej/diferenciačnej sématickej funkcii a stáva sa z hľadiska komunikácie irelevantný. Z hľadiska fungovania vlastného mena sa stáva rozhodujúce jeho začlenenie do daného menného subsystému na základe špecificky onymických príznakov.), Ἀρχέποις (ten, čo panuje mestu).

δῆμος – obvod, kraj, ľud:

Δημαρέτη* (2. časť: ἀρετή – schopnosť, cnosť; „česť kraja“, porov. slovan. *Vlastimila*), Δήμαρχος (predstavený obce/kraja), Δημοδίκη* (2. časť: δίκη – spravodlivosť, právo; „spravodlivosť ľudu“), Δημόκριτος* (2. časť odvodená od lexémy κριτής – sudca; „sudca ľudu“), Δημολέων* (2. časť: λέων – lev; „Eudolev.“ V snahe rozširovať mennú sústavu o nové jednotky, čo si vyžaduje narastajúci počet individuí, ktoré treba pomenovať, spájajú sa do kompozita aj lexémy, ktoré sú svojím významom vzdialené alebo ťažko zlučiteľné.), Δημοσθενής* (2. časť: σθενής – silný, mocný; „silný ľud“), Δημόφιλος (= φιλοδημός – ľudomil, porov. slovan. *Ludmila*, *Lidmila*).

θεός – boh:

Θεάγγελος (odvodené od lexémy θεαγγελεύς – zvestovateľ sviatkov), Θεάδελφος* (2. časť: ἀδελφός – brat; „boží brat“), Θεόβιος* (2. časť: βίος – život; „boží život“), Θεόδουλος* (2. časť: δοῦλος – otrok; „boží otrok“, porov. nem. *Gottschalk*, –schalk (staronem.) = Knecht – otrok), Θεόδωρος* (2. časť odvodená od lexémy δῶρον – dar; Božidar), Θεότιμος (poctený od bohov, porov. slovan. *Ctiboh*) Θεόφιλος (milovaný od bohov, porov. slovan. *Bohumil*).

κάλλιστος – najkrajší:

Καλλιστογένης* (2. časť odvodená od lexémy γίγνομαι – rodiť, vzniknúť; „zrodený ako najkrajší“), Καλλιστόμαχος* (2. časť odvodená od lexémy μάχη – boj, bitka; „ten, kto je najskvostnejší (najkrajší) v boji“, porov. slovan. *Slaviboj*, *Slavobor*), Καλλιστονίκη* (2. časť: νίκη – víťazstvo; „prekrásne víťazstvo“).

Slovné základy druhej časti zložených mien

ἀγορά – zhromaždenie, námestie, trhovisko:

Ἀναξαγόρας* (1. časť: ἀναξ – vládca; „vládca (ochranca) zhromaždenia“), Ἀνδραγόρας* (1. časť odvodená od lexémy ἀνὴρ – muž; „mužské zhromaždenie“), Ἀρισταγόρας* (1. časť: ἀριστός – najlepší; „zhromaždenie najlepších“), Βουλαγόρας* (1. časť: βουλή – rada; „poradné zhromaždenie“), Πρωταγόρας* (1. časť: πρῶτος – prvý; „ten, ktorý je prvý na zhromaždení ľudu“), Πυθαγόρας* (1. časť odvodená od lexémy πύθων – večer; „ten, čo veští na zhromaždení“), Χρυσαγόρας* (1. časť: χρυσός – zlato; „zlaté námestie“).

⁹ Podľa vzťahu prvého člena kompozita k druhému a podľa významu celého kompozita rozoznáva Risch (1978, s. 317-320) v gréčtine nasledujúce typy apelatívnych kompozit:

1. determinatívne kompozitá: ἀκρό-πολις (vyšehrad),
2. posesívne kompozitá: ῥοδο-δάκτυλος (ružovoprstá – o Zornici),
3. slovesné rečkové kompozitá: φερέ-οικος (kočovný, vlastne „nosiaci dom so sebou“),
4. predložkové väzbové kompozitá: παρά-δοξος (čudný, vlastne „čo je mimo mienky“).

βροτός – smrteľník:

Ἀριστομβροτός* (1. časť: ἀριστός – najlepší; „najlepší zo smrteľníkov“), Ἐχεμβροτός* (1. časť odvodená od lexémy ἔχω – mať; „maj smrteľníka“), Θεομβροτός* (1. časť: θεός – boh; „smrteľný boh.“ Aj v tomto kompozite sa spájajú nesúrodé, priam protirečivé lexikálne významy.), Καλλιμβροτός* (1. časť: καλός – pekný; „pekný smrteľník“), Φιλομβροτός (milý k smrteľníkom).

δημος – ľud:

Ἀγέδημος* (1. časť odvodená od lexémy ἄγω – hnať, viesť; „ten, čo poháňa ľud“, vlastne vládca), Ἀριστόδημος* (1. časť: ἀριστός – najlepší; „najlepší ľud“), Βλεψίδημος* (1. časť odvodená od lexémy βλέπω – divať sa; „ten, čo sa díva na ľud“), Ἐχέδημος* (1. časť odvodená od lexémy ἔχω – mať; „maj ľud“), Νικόδημος* (1. časť: νίκη – víťazstvo; „ten, čo je s víťazným ľudom“), Φιλόδημος (ľudmil; kompozitum má opačné poradie svojich prvkov, ako pri mene Δημόφιλος pričom lexikálny význam je v oboch prípadoch rovnaký. Využíva sa tu typický propriálny slovotvorný postup. Pravda, mená fungujú ako dva samostatné onymické znaky.).

μηδομαι – rozvažovať, vymýšľať, chystať:

Ἀριστομήδης* (1. časť: ἀριστός – najlepší; „ten, kto dáva najlepšie rady“), Ἀστυμήδης* (1. časť: ἄστυ – mesto; „mesto rozvažovania“, toto vlastné meno, hoci svojím lexikálnym významom poukazuje na mesto, nie je toponymum, ale plní funkciu osobného mena.), Εὐμήδης* (1. časť: εὖ – dobre; „ten, čo dobre rozvažuje“), Μεγαμήδης* (1. časť: μέγας – veľký; „veľký rozvahou“), Νικομήδης* (1. časť: νίκη – víťazstvo; „ten, čo chystá víťazstvo“).

Aj pri zložených osobných menách sa ako rozhodujúca ukazuje spoločensky podmienená identifikácia//diferenciačná sémantická funkcia; lexikálny význam kompozita i jeho zložiek sa stáva z komunikačného hľadiska irelevantný. To vysvetľuje fakt, že v starogréckej onymickej sústave (podobne ako v moderných jazykoch, porov. napr. priezviská typu Kvasihoj, Madaras, Pomajbo, Abramovič atď.) mohli fungovať aj mená s nezmyselným či nepriežračným lexikálno-sémantickým obsahom. Onymické príznaky nachádzajú svoje vyjadrenie tiež v špecifických slovotvorných postupoch, ktoré nemajú obdobu v apelatívnej lexike (Χαιρέδημος). Väčšina zložených osobných mien sa totiž z hľadiska slovotvorby javí ako odlišná od apelatívnych kompozít, pričom často ide o ojedinelé propriálne jazykové formy. Ako slovotvorný prostriedok sa pri tvorbe nových zložených mien používajú aj synonymné vzťahy medzi slovnými základmi kompozita (Ἀρχέδημος, Ἀρχέλαος).

4. Záver. V našom príspevku sme analyzovali starogrécku antroponymickú sústavu z hľadiska modernej onomastiky, pričom sme vychádzali z onomastickej teórie V. Blanára (1996, 2001). V slovenskej lingvistickej obci ide o prvý pokus, keď sa moderné onomastické postupy aplikujú na staroveký propriálny materiál. Pravda, používaná metóda musí zohľadňovať špecifiká tohto jazykového materiálu, čo môže viesť k prehĺbeniu teoretických východísk v onomastike. Naznačená bádateľská úloha by si však vyžadovala ďalšie dôkladnejšie štúdium. Starogrécka antroponymická sústava bola jednomenná. Základným funkčným členom tu bolo „krstné“ meno; fungovalo ako samostatný prvok mennej sústavy, ktorý po celú antiku stačil na identifikáciu jedincov. Ku „krstnému“ menu sa mohlo pridávať patronymikum, ktoré malo podobu genitívu singularis. Tretím funkčným členom bolo démotikon (meno podľa obvodu, v ktorom občan býval). Pre uvedené funkčné členy sme v príspevku uviedli obsahové modely, v ktorých sa ukazuje štruktúra onymických príznakov. Jednotlivé funkčné členy sa líšia touto štruktúrou. V príspevku sme ukázali, že obsahová stránka vlastných mien sa často vyjadruje špecifickými jazykovými formami. Aj v gréčtine platí, že lexikálny význam pri propriách ustupuje do úzadia; z komunikačného hľadiska sa totiž stáva irelevantným, lebo rozhodujúcou funkciou vlastného mena je identifikácia a s ňou spojená diferenciácia individua (porov. osobné mená typu Δημολέων). Táto identifikačná sémantická funkcia je najdôležitejším organizujúcim činiteľom štruktúry onymických príznakov. Pri onymizácii sa v gréčtine, podobne ako v moderných jazykoch, môže substantivizovať v zásade akýkoľvek slovný druh (Μέγας, Τρίτος, Χαιρέας, Ἐχέδημος). Ďalšou podstatnou onomastickou zákonitosťou, ktorá sa prejavuje aj v starej gréčtine, je to, že gramatický rod ustupuje rodu prirodzenému (Μύρις, ὁ, Πρωταγόρας, ὁ). Veľkú časť gréckych osobných mien tvoria také jazykové formy, ktoré nemajú pendant v apelatívnej lexike. Ide najmä o nezvyčajné spojenia odvodzovacieho základu a sufixu (Πόταμις, Δείνυχος), ako aj o špecifické spojenia zložiek kompozita (Βλεψίδημος, Καλλιστογένης). Naše doterajšie výklady naznačujú, že aj v starogréčtine sa uplatňujú špecifické onomastické zákonitosti, ktoré sa prejavujú v polarizácii apelatívnej a propriálnej lexiky, podobne, ako sa to zistilo pri moderných živých jazykoch.

Literatúra

- BLANÁR, V.: Teória vlastného mena. Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii. Bratislava 1996; nemecký variant: Theorie des Eigennamens. Hildsheim – Zürich – New York 2001.
- BLANÁR, V.: Súvzťažnosť obsahovej a formálnej stránky onymického znaku. In: Jazykovedný časopis 2006, č. 2.
- BLANÁR, V. – MATEJČÍK, J.: Živé mená na strednom Slovensku. I.1. Designácia osobného mena. Bratislava 1978. I. 2. Distribúcia obsahových modelov. Martin 1983.
- ČERNÝ, J. – HOLEŠ, J.: Sémiotika. Praha 2004.
- FICK, A.: Die griechischen Personennamen nach ihrer Bildung erklärt und systematisch geordnet. Göttingen 1894.
- HARAJ, I.: Obsahová stránka vlastného mena ako filozofický problém. Bratislava 2005 (rkp. – diplomová práca).
- HJELMSLEV, L.: Jazyk. Praha 1971.
- KNAPPOVÁ, M.: Jak se bude jmenovat? Praha 1978.
- KURYŁOWICZ, J.: La position linguistique de nom propre : In: Onomastica No. 2, 1956, s. 1-14.
- MACKENSEN, L.: 3876 Vornamen. München 1969.
- MAJTÁN, M. – POVAŽAJ, M.: Meno pre naše dieťa. Bratislava 1983.
- NIEDERLE, J. a kolektív: Mluvnice jazyka řeckého. Praha 1998.
- OKÁL, M.: Zlomky starých stoikov. Bratislava 1983.
- PAPE, W.: Wörterbuch der griechischen Eigennamen. Braunschweig 1911.
- PAULY – WISSOWA: Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Stuttgart 1893-1980.
- POTT, A. – F.: Die Personennamen. Leipzig 1853.
- RISCH, B.: Griechische Grammatik. Frankfurt am Main 1978.
- SCHULZE, W.: Zur Geschichte lateinischer Eigennamen. Berlin 1904.
- SUPERANSKAJA, A., V.: Struktura imeni sobstvennogo. Moskva 1969.
- SUPERANSKAJA, A., V.: Obščaja teorija imeni sobstvennogo. Moskva 1973.
- ŠÍR, F.: Mluvnice řecká. Praha 1852.
- UNTERMANN, J.: Die venetischen Personennamen. Wiesbaden 1961.
- UNTERMANN, J.: Die messapischen Personennamen. In: Krahe, H.: Die Sprache der Illyrier, II. Wiesbaden 1964.

Das altgriechische anthroponymische System

Igor Haraj

Autor analysiert das altgriechische anthroponymische System unter dem Aspekt der modernen (slowakischen) Onomastik. Das Grundglied des altgriechischen einnamigen Systems war der individuelle Rufname, potenzielle Funktionsglieder waren Patronymikum und Demotikon (Benennung nach dem Wohnort). Diese Funktionsglieder unterscheiden sich durch die onymische Struktur des Inhaltsmodells. Auch im Altgriechischen konnte jedwede Wortart onymisiert werden. Bei der Personenbenennung weicht das grammatische Geschlecht dem natürlichen Geschlecht zurück. Für die Anthroponymie sind solche Formen typisch, die in der appellativischen Nomination nicht auftreten.

JAROMÍR KRŠKO*

Vyjadrenie kvalitatívno-kvantitatívnych vzťahov v toponymii pomocou expresivity a metafory**

KRŠKO, J.: Formulation of Quality-Quantity Relationships in Toponymy by the Expressive Means and Metaphors, *Slavica Slovaca*, 41, No. 1, pp. 61 - 68(Bratislava)

The presented study deals with the usage of expressive words and metaphors in toponymy. Expressive words are used to denote poor-quality soil, too distant objects etc. and metaphors are used to denote resemblance between toponymy object and appellative in some kinds of toponyms.

Onomastic, toponyms, metaphor, expressive means, distance in toponymy

V našom príspevku chceme poukázať na metaforické vyjadrenie kvality a vzdialenosti v slovenskej toponymii. S aspektom kvality a vzdialenosti sa však často spája aj využívanie expresívnej lexiky, ktorá má v hovorovej podobe svoje miesto. Zároveň chceme poukázať na posun vo funkcii expresívnej lexiky v toponymii oproti využitiu tejto vrstvy slovnej zásoby v bežnej komunikácii.

Metafora ako jeden zo základných výrazových prostriedkov v komunikácii vzniká prenášaním významu jedného javu na druhý. Nevyskytuje sa len v poézii, ale je bežná aj v hovorovej reči. L. Haasová (2004) sa vo svojej štúdii zaoberala otázkami, prečo sa človek v bežnej, dokonca v odbornej komunikácii vyjadruje metaforicky. Preberá triedenie podľa Lakoffa a Johnsona a delí metafory na 1. orientačné, 2. ontologické, 3. štruktúrne a 4. aktuálne. „Prímo, nemetaforicky, prý rozumíme pouze pojmům prostorovým (nahore-dole, vpředu-vzadu, blízko-daleko...), neboť jsou důležité pro naše běžné tělesné fungování a zažíváme tak přímou fyzickou zkušenost. Ta pak dává základ orientačním metaforám“ (Haasová, 2004, s. 124). Orientácia človeka v teréne by teda (teoreticky) nemala obsahovať metaforické vyjadrenia. V našom prípade však ide o posun k orientačnému druhu metafor.

Vychádzať však len z definície metaforu ako prenášania významu z javu na jav na základe podobnosti nemožno, pretože úlohou metaforu je sprostredkovať ostatným naše skúsenosti, vnímanie sveta. Z tohto pohľadu môžeme o metafore uvažovať ako o ekonomizácii myslenia. Napríklad om chýbajú základné poznatky o existencii sveta, nechápú mnoho zákonitostí, preto nechápú metaforu ako jazykový prostriedok. Získaním životných skúseností však začínajú rozumieť aj metaforickému vyjadrovaniu.

Prenášanie významu sa teda prirodzene (a primárne) využíva aj na vyjadrenie vzdialenosti onymických objektov od pozorovateľa, označenie náročnosti terénu, ktorý môže byť pomenovaný metaforicky. V minulosti sa pomenovanie spájalo nielen s obrazným vyjadrením, ale často takéto pomenovanie malo aj magickú funkciu – takto vzniklo mnoho pomenovaní vrchov – *Vě-*

* Doc. Mgr. Jaromír Krško, PhD., Katedra slovenského jazyka a literatúry, Fakulta humanitných vied, Univerzita Mateja Bela, Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica, e-mail: krsko@fhv.umb.sk

** Príspevok predstavuje časť grantového projektu Grantovej vedeckej agentúry MŠ SR a SAV č. 1/0189/03 *Sociálny kontext onymie*.

por (od vepor – diviak), *Zobor* (od zubor), *Kozi hrb* (od koza) atď. Metaforou vyjadruje pomenúvateľ svoju predstavu o objekte, citovú zaujatosť, životnú skúsenosť...

Metafora sa tvorí prirodzenou, bežne používanou lexikou, ktorú tvoria aj expresívne slová. Ich miera expresivity je rozličná, ale v toponymách sa spravidla nevyskytuje najsilnejšia expresivita spojená s tabuizovanou lexikou. Doterajšie výskumy expresívnej lexiky sa sústredili predovšetkým na využívanie expresívnych slov v lexikografických dielach z diachrónneho hľadiska (Rajčanová, 1997), synchronne využitie tejto vrstvy slovnej zásoby analyzoval B. Hochel (1988) najmä svojím Slovníkom slovenského slangu (Hochel, 1993). Estetickú či estetizujúcu funkciu expresívnej lexiky v dielach slovenskej postmodernity si všimol V. Patráš (1997).

Postavenie expresívnej lexiky je veľmi špecifické. Ide o jednu z najstarších vrstiev slovnej zásoby, ktorá je prítomná v každom jazyku a využíva sa v bežnej komunikácii. V oficiálnej spoločenskej komunikácii je však potláčaná. Oficiálne lexikografické diela sa o nej zmieňujú veľmi málo, dokonca sa tieto slová neuvádzajú ani v nárečových slovníkoch,¹ napriek tomu, že ide o lexiku hovorových (neoficiálnych) prejavov a v nahrávkach sa preto vyskytujú.

V Krátkom slovníku slovenského jazyka (KSSJ) z roku 1987 sa v kapitole o normatívnom a štýlovom hodnotení lexikálnych prostriedkov hovorí, že v slovníku sú príslušným kvalifikátom označené aj lexémy „*hrubé* (skratka *hrub.*) a *vulgárne* (skratka *vulg.*), vyjadrujúce citový postoj ku skutočnosti spôsobom, ktorý sa hodnotí ako spoločensky neprimeraný, neslušný, napr. *dristať*, *panghart*, *sviňa* (nadávka) alebo pochádzajú z oblasti spoločenského tabu (*pajzel*); tieto výrazy stoja na okraji spisovného jazyka a často siahajú i zaň.“ (KSSJ, 1987, s. 24; KSSJ, 2003, s. 30)

Po politických a spoločenských zmenách v Česko-Slovensku roku 1989 sa vytvoril priestor aj na uverejnenie lexiky, ktorá, podľa KSSJ, „stojí na okraji spisovného jazyka a často siaha i zaň.“ Roku 1991 vyšiel Najkratší slovník slovenského jazyka (NSSJ), ktorý obsahuje vulgárnu a tabuizovanú lexiku nezahrnutú v dovtedajších lexikografických dielach. A. Rajčanová k tomuto slovníku píše, že „k jeho vydaniu – podľa našich zistení – lingvistická obec v oficiálnych jazykovedných periodikách žiadne stanovisko nezaujala, čo vlastne iba potvrdzuje určitú ‚tradíciu,‘ ktorá vo vzťahu k tejto časti slovnej zásoby u nás v poslednom období fungovala.“ (Rajčanová, 1997, s. 209)

Teoretickým otázkam expresívnej lexiky sa na konci osemdesiatych rokov venoval B. Hochel, ktorý v tomto období pripravoval vydanie Slovníka slovenského slangu (1993).² Vo svojej štúdii *Tabuizované slová v slovenčine* (Hochel, 1988) používa strešný termín *škaredé slová*, pričom si uvedomuje silný hodnotiaci aspekt tohto spojenia, ktorý dáva tušiť jeho školsko-pedagogickú provenienciu, a zároveň si uvedomuje jeho vágnosť a nepresnosť. Pod *škaredými slovami* rozumel nadávky, vulgarizmy, obscénne slová a tabuizmy, ktoré sa jasne črtali práve v prostredí slangu. Práve cez vulgarizmy sa najmä mládež usiluje poukázať na svoju existenciu, pretože podľa jej názoru dospelí môžu hovoriť „takto škaredo“ a predpokladá, že pri používaní tohto druhu lexiky bude dospelá. Vulgárnou lexikou sa mladí ľudia (mylne) snažia preklenúť hranicu medzi dospievajúcimi a dospelými. Hochelovým prínosom v tejto problematike je najmä odhalenie komunikačných kritérií pri zaradení týchto slov do slangu. V slovníku použil množstvo synonymných výrazov, ktoré sa v komunikácii využívajú – od jemnejších expresívnych slov až po veľmi hrubé vulgarizmy.

V. Patráš (1997) v súvislosti s obscénnosťou a jej sociolingvistickými parametrami v literatúre postmodernity hovorí o faktickej radosi z prekonávania tabu na princípe šoku (Patráš, 1997,

¹ Tabuizovaná lexika sa nevyskytuje v Slovníku slovenských nárečí, napriek tomu, že slovník predstavuje reprezentatívne dielo národného jazyka a to ani v prípade, že môžeme uvažovať o nárečovom termíne (napr. spôsob plákania bielizne na potoku), ak obsahuje tabuizovanú lexému. Čiastočne sa vyskytuje v Gemerskom nárečovom slovníku J. Orlovského, sporadicky aj v ďalších regionálnych slovníkoch.

² O pripravenosti Slovníka slovenského slangu písal B. Hochel v štúdii *Tabuizované slová v slovenčine* (s. 186) a avizoval, že slovník vyjde vo vydavateľstve Obzor r. 1989.

s. 129). Tento autor píše, že „do textu vstupujú ‚oslobodené‘ pomenovania, ktoré donedávna boli proklamatívne umiestnené na okrajových pozíciách národného jazyka. Marginálnosť sa temer výhradne obmedzovala na fungovanie len v tzv. suterénových sociálnych skupinách a komunikačných situáciách s výrazným parametrom ústnosti (hovorenosti).“ (Patráš, 1997, s. 129) Táto štúdia patrí doteraz k najsystematickejším štúdiám v oblasti klasifikácie vulgárnej lexiky. Teoretické východiská mu ponúkla monografia M. Grochowského *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów* (1995), v súlade s ktorou hovorí o skupine systémových vulgarizmov, kde tabu ovplyvňuje forma bez ohľadu na sémantické vlastnosti lexémy a kontext jej použitia. V tejto skupine sa prekonávajú „hlavne jazykové konvencie (aj v slovenčine sú to KO-, PI-, KU-, JE- elementy a ich deriváty, príznačné pre uzavretejšie sociéty)“ (Patráš, 1997, s. 131). Druhú skupinu tvoria referenčno-zvyklostné vulgarizmy, kde tabu vzniká v dôsledku obsahu. Tu sa prekonávajú predovšetkým kultúrne konvencie – „príznačnejšie pre otvorené sociéty, teoreticky prijateľnejšie aj v literárnom diele“ (Patráš, 1997, s. 131). Autor tejto štúdie sa snažil sledovať funkčnosť využívania obscénnej lexiky³ v súčasnej slovenskej literatúre, ktorá súvisí aj s posúvaním hraníc chápania tabu. V. Patráš toto posúvanie hraníc naznačil aj úvodným citátom od herca M. Kopeckého.

Využitie expresívnej lexiky je rozdielne v umeleckej literatúre a v bežnej komunikácii (teda aj v toponymii). V umeleckej literatúre sa dá pomocou tohto druhu lexiky charakterizovať literárna postava, prostredie, atmosféra, vypätosť deja, jeho gradácia. V toponymii, rovnako ako aj v bežnej komunikácii, ide o vyjadrenie vzdialenosti objektu, jeho veľkosti, takto môžeme označiť kvalitu (resp. nekvalitu) vody, výdatnosť prameňa a pod. Expresívna lexika je zároveň indikátorom intimity komunikačného prostredia (pri použití expresívnych slov sa v komunikačnej situácii ocitajú len najbližší, teda „naši“ a nie „tí druhí“). Expresivita v komunikácii zároveň pôsobí lascívne. Počas dialektologických výskumov sme sa stretli s takýmto využitím lexiky najmä vtedy, keď informátori nepokladajú exploátora za rušivý element, ale komunikujú spontánne a prirodzene. V lascivnosti sa dá vybadať aj ďalšia dôležitá funkcia expresívnej lexiky – ozvláštniť ťažký pracovný úkon, teda do určitej miery „spríjemniť“, „zľahčiť“ náročnú a namáhavú prácu. Expresívna lexika obsiahnutá v nárečiach (možno hovoriť o bežnej komunikácii) je obsiahnutá aj v pomenovaní okolitých geomorfologických objektov, s ktorými ľudia prišli alebo prichádzajú do styku.

Metaforicky sa v toponymii často vyjadruje vzdialenosť daného objektu od obce (objekt sa často nachádza na okraji chotára obce), zlá poloha objektu, resp. ťažko zdolatelná cesta k nemu, vysoká poloha objektu, do určitej miery aj dlhý tvar objektu, malá alebo naopak veľká rozloha pomenovaného útvaru. Expresívne vyjadrenie veľkej vzdialenosti sme zaznamenali v pomenovaní malej úzkej doliny na Horehroní – *V riti* (Weis., s. 62), podobne *V prdeli*, *V řiti* (Šind., s. 82). Motiváciou bolo apelatívum *riť* vo význame „zastrečené miesto“ (NSSJ, s. 52).⁴ Objekt nachádzajúci sa na okraji chotára obce môže byť preto pomenovaný názvami *Amerika*, *V Amerike*⁵ – ide teda o vyjadrenie extrémnej vzdialenosti (ako cesta do Ameriky), *Argentina*, *Austrálie*, *Balkán*, *Chorvátsko*, *Kamčatka*, *Kanada*, *Konec světa*, *Nový svět*, *Mexiko*, *Peking*, *Sarajevo*, *Vídeň* (Plesk., s. 190), *V Americe*, *V Rusku*, *Na Krymu*, (Šind., s. 82). J. Šindelářová uvádza aj iný druh motivácie pri metonymických názvoch – „motivace metonymii: pomístní jména odrážejí i válečné události, které se odehrávaly mimo naše území. Jména typu *Polsko* (Rad),

³ Obscénnou lexikou myslí V. Patráš tú istú lexiku, ktorú B. Hochel označuje termínom „škaradé slová.“

⁴ Za zmienku stojí aj motivácia apelatívom *riť* vo význame *vřšok*, ako to uvádza J. Malenínská pri ojkonyne *Řitka* – „místní jméno Řitka s přenosem podle části lidského nebo zvířecího těla nemusí souviset. Mohlo vzniknout iradiací zaniklého, jak ve staročeském materiálu, tak ve slovnících češtiny nezachyceného orografického termínu v deminutivní podobě – *Řitka*, vršek“ (Malenínská, 2001, s. 108-109).

⁵ Podobné príklady sa nachádzajú aj v českej toponymii – podľa mapy ide o distribúciu na celom území Čiech, najmä však v oblasti okresov Benešov a Tábor (Olivová-Nezbedová, L. – Malenínská, J. 2000, s. 67-71). Problematike motivácie terénnych názvov typu *Amerika* sa v českej onomastike venoval I. Honl (1964).

Mexiko (Str), *Bosna* (Chl) vznikala v dobe, kdy se o příslušné zemi psalo v novinách a mluvílo v rozhlase, nejčastěji v souvislosti s osvobozeneckým bojem a válkami“ (Šindelářová, 2005, s. 56) alebo názvy *Česko*, *Německo* – „pozemky, které byly pronajímány Čechům nebo Němcům apod.“ (Šindelářová, 2005, s. 60). Výskyt exonym v terénnych názvoch môže byť motivovaný aj nekvalitou pôdy – *Benátky* – podmosené miesto (Šind., s. 53),⁶ prípadne naopak – vysoké výnosy obilnín motivovali názov *Na Kubáni* (Šind., s. 81), *Jeruzalém* – bol motivovaný „podle rovných střech“ (Šind., s. 53). Metonymické pomenovanie *Kanada* z obce Poltár (Krš. 02, s. 36) nebolo motivované polohou, ale tým, že v tejto časti si stavali nové domy návratilci z Kanady, kam odišli za zárobkami. Zastavané časti v mestách (štvrte rodinných domov) mávajú často metaforické pomenovania – *Zbojnícky vršok* (Banská Bystrica) – ak ide o domy novozobohatlíkov postavené vyššie nad mestom, *Beverly Hills* – domy finančne lepšie situovanej skupiny obyvateľov, *Zadlžovice* (Revúca) – ak sa ľudia pre stavby zadlžili, *Otrokovice* (Revúca) – pretože ľudia po skončení práce si sami stavali svoje domy – pracovali na nich ako otroci. Časť obce nazvaná *Habeš* bola motivovaná tým, že tamojší obyvatelia pri stavbe rodinných domov brali (habali) stavebný materiál všade. Expresívne pomenovanie časti obce *Trhanová* (Han., s. 34) naopak vyjadruje, že tu bývajú chudobní ľudia.⁷

Vysoko položené pole môže byť vyjadrené metaforickými názvami *Pod nebom* (Hal., s. 52), *Do raja* (Lamp., s. 73), *Nebesa* (Šind., s. 54), ktoré priamo súvisia s polohou smerom hore (nebo, raj a podobne). Metonymické pomenovanie *Peklo* označuje strmý kopec s jediným úzkym chodníkom a podľa informátorov „vyjsť naň bolo peklo“ (Jurč., s. 39). Názov *Peklo* (Šind., s. 118) však môže byť motivovaný aj vysokou teplotou miesta (pole je exponované na juhozápad), podobne bolo motivované toponymum *Sahara* (Šind., s. 118). Expresívne vyjadrenie vysoko položeného poľa sme zistili v názve *Usrance* (Hal., s. 39) – podľa informátorov išlo o pole na vysokom kopci s ťažkým prístupom. Lexikálny základ pomenovania je sloveso *usrať sa* – ťažko sa nadrieť, vyvinúť veľkú námahu.

Veľká alebo malá rozloha objektu našla svoje metaforické pomenovania v názvoch *Dlhomíle* (Petr., s. 85) – išlo o pole, ktoré bolo také veľké, že podľa informátorov by človek potreboval milové čižmy na to, aby ho rýchlo prešiel. Naopak, malá lúka bola metaforicky pomenovaná podľa nárečového tvaru *prchút* – malý človek – *Prchútka* (Lamp., s. 61). Dlhá pretiahnutá dolina dostala názov *Lenivá dolina* (Hal., s. 17), pretože človek nemohol byť lenivý, ak ju chcel celú prejsť.

Metaforické vyjadrenie často obsahujú toponymá, ktoré pomenúvajú nekvalitnú pôdu, označujú nevhodnú (málo úrodnú) polohu a pod. *Všivavé vršky* (Hal., s. 24) a *Všaniny* (Jurč., s. 22) označujú polia, na ktorých bola veľmi slabá úroda. Nevhodnú polohu označuje názov *Chajlúky* (Krš. 01, s. 91) – ide o lúku (oficiálne pomenovanú *Medzi vodami*), ktorú často zaplavuje. Expresívny názov bol motivovaný apelatívom *chuj* – mužský pohlavný orgán, alebo *chujovina* – hlúpa vec (Hochel, 1993, s. 89), podoba prvej časti kompozita – *chaj* (namiesto *chuj*) zmierňuje expresívnosť pomenovania, zostáva však stále sémanticky priezračná, aby vyjadrila negatívnu vlastnosť objektu.⁸ Negatívnu polohu (pole orientované na severovýchodnú stranu) vyjadruje expresívny názov *Sráč* (Lamp., s. 65); podľa informátorov úrody tu bolo vždy málo a bola nízkej kvality. Nemetáforický, ale expresívny názov *Zasraná medza* (Lamp., s. 70) označoval jedinú medzu na poli, kde všetci vykonávali svoju potrebu.

⁶ Podobnú motiváciu má aj miestna časť Bydhošte – rieka Brda tečie tesne pri postavených domoch.

⁷ Názvy častí obcí s rodinnými domami veľmi často nedávajú jej sami obyvatelia, ale ich dostávajú od ostatných obyvateľov obce. Často ide o vyjadrenie opovrhnutia, ale i závidi.

⁸ J. Pleskalová (1987, s. 191) v príspevku o toponymii metaforického charakteru píše, že „pomístní jména lze považovat ze metafory jen v momentu tvůrčího aktu, kdy pojmenovatel volí jméno... Jakmile se metafora stane jménem konkrétního objektu, přestává být důležitý její apelativní význam, do popředí se dostává plnění onymických funkcí a jména metaforického původu se začínou chovat stejně jako ostatní pomístní jména.“ Súlhlasíme s týmto názorom, pretože pri zisťovaní motivácie musí informátor prehodnotiť proprium na apelatívum. Expresivita (a aj metafora) je viazaná na pôvodné apelatívum a nie proprium.

Expresívne a metaforické názvy sme často zaznamenali pri hydronymách najmä v súvislosti s charakterom a vlastnosťami toku – *Besná voda* (Krš. 03, s. 59) označuje dravý tok; *Darebák* (Krš. 03, s. 67) pomenúva tok spôsobujúci často záplavy. Expresivita môže vyjadrovať slabú výdatnosť prameňa, závadnú vodu (v minulosti alebo prítomnosti), môže sa ňou charakterizovať zápach alebo účinok vody – prameň *Smradľavá voda* (Krš. 03, s. 138) – obsahuje sírovodík, ktorý svojím zápachom pripomína pokazené vajcia; studnička *Kakajka* (Krš. 01, s. 117) – ide o nezávadnú vodu, ktorá má pravdepodobne mierne laxatívne účinky; studnička *Prdlička* (Krš. 01, s. 145) – motivácia spočíva v tom, že voda spôsobuje plynatosť čriev; studnička *Žobrčka* (Krš. 01, s. 112) – názov označuje málo výdatný prameň.⁹ *Chorá voda* nepomenúva závadnú vodu v studničke. Podľa informátorov ide o veľmi kvalitnú pitnú vodu. Pomenovanie mohlo byť motivované (dočasnou) závadnosťou vody v minulosti. Podobnú motiváciu zaznamenala v toponymii oblasti Loun J. Šindelářová v názve *Prdlavka* („motivace vodním tokem“ Šind., s. 56). Názov vodného prameňa môže byť motivovaný aj jeho okolím – prameň pomenovaný *Rit'* (Hal., s. 36) motivovali dva kamene, ktoré ho obkolesovali a tvarom pripomínali túto časť ľudského tela. Znečistený vodný tok môže byť pomenovaný názvami motivovanými slovesom *srať* – vypúšťať výkaly (KSSJ, 2003, s. 698) – *Serava* (Nemč., s. 129), *Zasraná* (Nemč., s. 157). V Revúcej sa po druhej svetovej vojne na potoku *Zdychava* nachádzala hať pomenovaná *Cicmoška* (Krš. 01, s. 130). Koreňová morféma *cic-* sémanticky poukazuje na oblasť prs (ľudia sa tu kúpali vyzlečení do pol pása, čo v tej dobe bolo porušením spoločenského tabu). Spoločenské odsúdenie sa prenieslo aj do hanlivosti názvu, o čom svedčí morféma *-oš-*, ktorou sa označujú osoby podľa typických vlastností (*hladoš*, *hraboš*, *kradoš*), v našom prípade *cicmoš* (Krško, 2001, s. 130).

Najväčšiu skupinu toponým pomenovaných metaforicky alebo expresívnym výrazom tvoria toponymá pripomínajúce svojím tvarom jednotlivé apelatíva.¹⁰ Niektoré z týchto názvov prešli do skupiny proprií jednoduchou proprializáciou (onymizáciou) – bubienok → *Bubienok*, iné boli utvorené proprializáciou s použitím sufixov – dukát → *Dukátka*. Medzi toponymá, ktoré boli utvorené proprializáciou bez použitia sufixov, môžeme zaradiť názvy: *Basa* (Hal., s. 42) – pole s nerovnoběžnými okrajmi pripomínajúce basu; *Bubienok* (Lamp., s. 40) – malá vyvýšenina, ktorá sa podobá na bubienok; *Čiapka* (Hal., s. 27) – skalný výtvor tvarom pripomínajúci čiapku, je súčasťou chráneného prírodného výtvoru *Lúčanské travertíny* v chotári obce Lúčky; *Mechy* (Hal., s. 32) – skalný pieskovcový útvar tvarom pripomínajúci roztvorené kovácke mechy; skaly tvarom pripomínajúce organové píšťaly boli pomenované ako *Organy* (Jurč., s. 67); dolina v tvare srdca dostala pomenovanie *Srdce* (Hal., s. 37); kopec pripomínajúci svojím tvarom malú pec nazvali *Piecka* (Jurč., s. 67), ak v ňom videli tvar kopyta, pomenovali ho *Kopyto* (Lamp., s. 50). Pole, ktorého konce sa rozchádzali a evokovali zvieraci paprčku, nazvali *Paprčok* (Han., s. 28). Prírodné útvary (dolina, les, pole...), ktoré sa rozchádzajú, pripomínajú nohavice, nožnice, otvorený zobák a pod. Takto motivované názvy sme zaznamenali v pomenovaní lesa *Nohavice* (Jurč., s. 18), doliny *Nohavičková* (Weis., s. 53), lesa *Nožnice* (Chleb., s. 46) (tu sa zlievajú dva potoky v hlbokých úžľabinách), *Na kalhotech*¹¹ (Šind., s. 81) *V neckách*, *V gatích* (Šind., s. 82).

Úzka dlhá dolina dostala pomenovanie *Štanga* (Sklad., s. 56), pole v tvare kľúča zase *Kľúč* (Sklad., s. 67), les s priehlbínami v tvare malých kotlov nazvali *Kotlíky* (Sklad., s. 69), les pripomínajúci veľkú nohu pomenovali *Hrubá noha* (Petr., s. 55). V minulosti dostávali oronymá často pomenovanie podľa tvarov zvierat, ktoré pripomínali, prípadne podľa častí tela zvierat – takéto

⁹ Pri takýchto pomenovaniach je zaujímavá tzv. ľudová etymológia – *Žobrčka* „je pomenovaná po žobrákovi, ktorý sa z nej napil.“

¹⁰ J. Pleskalová upozorňuje, že existuje skupina terénnych názvov, ktorá nie je utvorená metaforicky, ale metaforicky boli utvorené geografické termíny označujúce vo všeobecnosti určité geomorfologické útvary – brdo, homoľa, hrebeň, sedlo a pod. (Pleskalová, 1987, s. 188) a tieto termíny sa proprializovali v konkrétnej miestnej toponymii.

¹¹ Príklady predložkových toponým z lounskej oblasti preberáme pravopisne podľa autorky – *Na kalhotech*, *Na base*. Ich zápis by však mal byť *Na Kalhotech*, *Na Base...*, pretože existujú samostatné objekty *Kalhoty*, *Basa...* (ide teda o relačné objekty pre predložkové názvy) – pozri k tomu Krško, 1999).

metaforické pomenovanie sme zaznamenali v názve *Býk* (Hal., s. 46), pasienok v katastri Rakše nazvali *Vranie pysky* (Petr., s. 93), pretože leží v zákutí a je uzavretý do špica (pripomína vraní zobák), *Šaušvonc* – úzke pole (z nem. Sau = sviňa + Schwanz = chvost, Šind., s. 118), *Malý syslík*, *Veľký syslík*, *Kozí brada* (Šind., s. 55), *V chobotě*, *V rybičce* (Šind., s. 82).

Úzke dlhé polia, prípadne lúky viacerých majiteľov pripomínali zväzky povrazov, preto sa toto apelatívum (povraz) proprializovalo do názvov *Dlhoviny povrazy* (Juh., s. 33) a *Povrázky* (Krš. 01, s. 103), alebo sa onymizovalo apelatívum *opaštek* do názvu *Opašky* (Petr., s. 91) – pole s úzkymi roličkami pripomínajúce opasky. Ak šlo o terasovité polia, podobajúce sa na police, polia dostali názov *Police* (Hal., s. 21). Množstvo terénnych názvov motivovaných konkrétnym apelatívom z bežného života človeka (motivácia tvarom) získala J. Šindelárová z oblasti Loun – *Radlice*, *Sekyra*,¹² *Bota*, *Kolečka*, *Podkova*, *Smyčec*, *Pistolka*, *Rohlíčky*, *Boule*, *Břichotina*, (Šind., s. 53), *Malý klobouk*, *Veľký klobouk* (Šind., s. 55), *Na kobyle*, *Na klobouku*, *Na base*, *Na lopatě*, *Na sekýře* (Šind., s. 81), *V kolíbce*, *V base*, *V houslích*, *Na provazech*, *Na radlicích*, *Na hlavách*, *Na proutku*, *Na kolečkách*, *V dubáku* (Šind., s. 81-82).

Časť analyzovaných terénnych názvov sa utvorila proprializáciou s použitím sufixu (topoformantu) – lúka okrúhleho tvaru dostala názov *Dukátka* (Han., s. 19) podľa apelatíva *dukár*; pole *Mariáška* (Chleb., s. 71) údajne majiteľ vyhral v kartách; kopec a les nazvaný *Trtálka* (Chleb., s. 59) bol pravdepodobne motivovaný podobou s kuracím trtáčom (náreč. *trtol*); lúku, ktorá sa postupne rozširuje, čím pripomína konský chvost, nazvali *Chvostová* (Krš. 01, s. 116).

Niektoré metaforické názvy boli motivované ľudovými povestami a legendami – *Čertov vrch*, *Čertova brázda*, *Čertova svadba*, *Poludnice* atď. V analyzovaných prácach sme zaznamenali ďalšie názvy: *Šarkánica* – ide o horský chrbát v katastri Muráňa. Podľa ľudovej povesti v týchto skalách býval v minulosti šarkan. Hora patriaca obci Rakša nazvaná oficiálne *Krivý závoz* sa neoficiálne nazýva aj *Turecký závoz* (Petr., s. 76). Podľa povesti sa Mošovčania ukryli pred Turkami na kopci Hradište. Medzi nimi sa však našiel zradca, ktorý prezradil miesto úkrytu. Turci týmto závozom chceli Mošovčanov napadnúť a vypáliť. V závoze ich však zastihla veľká búrka a odplavila ich do údolia. Tak sa Mošovčania zachránili pred Turkami (Tatár, 1994, s. 12-13). Ide o ľudovú etymológiu, pretože oficiálny názov poukazuje na skutočný motivačný činiteľ – zahnutý tvar hory, ktorý pripomína typickú tureckú šabľu.

Metaforické a expresívne označenie kvality a vzdialenosti v slovenskej toponymii tvorí neoddeliteľnú súčasť lexiky národného jazyka. Analýza tejto časti lexikálneho systému môže pomôcť pri skúmaní bohatstva nášho jazyka.

Literatúra:

- CURÍN, F.: Metafora a toponymizace v toponomastické terminologii. In: I. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 5.-6. decembra 1967. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV a Slovenská onomastická komisia pri Vedeckom kolégiu jazykovedy SAV, 1968, s. 104-110.
- HAASOVÁ, L.: Metafory ve vyjadřování z několika pohledů. In: Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach. Zborník referátov z 5. medzinárodnej konferencie o komunikácii (Banská Bystrica, 3.-4. 9. 2003). Ed. Vladimír Patráš. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2004, s. 123-128.
- HOCHÉL, B.: Tabuizované slová v slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. 17. Ed. Jozef Mistrík. Bratislava : Alfa, 1988, s. 179-187.
- HOCHÉL, B.: Slovník slovenského slangu. Bratislava : HEVI, 1993. 186 s.
- HONL, I.: Amerika v našem pomístním názvosloví. In: Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, 5, 1964, s. 304-307.
- KAČALA, J. a kol.: Krátky slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava : Veda, 1987. 592 s.
- KAČALA, J. a kol.: Krátky slovník slovenského jazyka. 4. doplnené a upravené vydanie. Bratislava : VEDA, 2003. 985 s.
- KRŠKO, J.: Hranica medzi apelatívami a propriami a písanie predložkových terénnych názvov. In: Varia VIII. Zborník materiálov z 8. kolokvia mladých jazykovedcov konaného v Modre-Piesku 25.-27. 11. 1998. Bratislava : Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 1999, s. 302-308.

¹² V prípade názvov *Radlice*, *Sekyra* ide skôr o motiváciu spôsobom získavania a obhospodarovania pôdy a nie o motiváciu tvarom. Pozri k tomu Malenínská, 1999.

- KRŠKO, J.: Terénne názvy z Muránskej doliny. 1. vyd. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB Banská Bystrica, 2001. 232 s.
- KRŠKO, J.: Hydronymia povodia Turca. 1. vyd. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2003. 167 s.
- KRŠKO, J.: Hydronymia povodia Hrona. Banská Bystrica, 2005 (rukopis).
- MAJTÁN, M.: Z lexiky slovenskej toponymie. 1. vyd. Bratislava : Veda, 1996. 191 s.
- MALENÍNSKÁ, J.: K metaforickým prenosům v toponymii (Opyš a apelativa souznačná). In: Acta onomastica, roč. XXXVIII. Ed. Libuše Olivová-Nezbedová. Praha : Ústav pro jazyk český AV ČR, 1997, s. 28-31.
- MALENÍNSKÁ, J.: Úvaha o apelativu „sekera“ jako prostředku a výsledku mytební činnosti. In: Acta onomastica, roč. XL. Ed. Libuše Olivová-Nezbedová. Praha : Ústav pro jazyk český AV ČR, 1999, s. 130-133.
- MALENÍNSKÁ, J.: K úvahám o metaforických přenosech v toponymii – anatomické topolexémy *lice, *čelist, *kostrč, *řítka? In: Acta onomastica, roč. XLI – XLII. Ed. Libuše Olivová-Nezbedová. Praha : Ústav pro jazyk český AV ČR, 2001, s. 105-109.
- OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. – MALENÍNSKÁ, J.: Slovník pomístních jmen v Čechách. Úvodní svazek. 1. vyd. Praha : Academia, 2000. 169 s.
- PATRÁŠ, V.: Obscennost' a jej sociolingvistické parametre. (Na fragmentoch slovenskej prózy 90. rokov). In: Studia Academica Slovaca. 26. Ed. Jozef Mlacek. Bratislava : Stimul, 1997, s. 127-136.
- PLESKALOVÁ, J.: Pomístní jména metaforického původu. In: IX. slovenská onomastická konferencia, Nitra 26.-28. júna 1985. Zborník referátov. Ed. Milan Majtán. Bratislava : Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, 1987, s. 188-193.
- PLINTOVIČ, I. – GOMBALA, E.: Teória literatúry. 1. vyd. Bratislava : SPN, 1987. 156 s.
- RAJČANOVÁ, A.: Tabuizovaná lexika v lexikografickom spracovaní (diachrónny pohľad). In: Varia VI. Zborník materiálov zo 6. kolokvia mladých jazykovedcov konaného v Modre-Piesku 27.-29. 11. 1996. Bratislava : Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 1997, s. 208-217.
- ŠINDELÁŘOVÁ J.: Modelová analýza anoikonym na Lounsku. Ústí nad Labem : Universita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2005. 166 s.
- TATÁR, J.: Živý poklad. Povesti z Mošoviec. Mošovce : Obecný úrad, 1994. 63 s.
- TĚMA, B.: Expresivní zeměpisná jména na východním Těšínsku. In: Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, 20, 1979, s. 298-306.
- ZELENÝ, A. a kol.: Najkratší slovník slovenského jazyka. Bratislava : Archa, 1991. 78 s.

Pramene excerpovaných toponým:

- Čern. – ČERNICKÁ, E.: Mikrotoponymá Dobšinej. Rukopis diplomovej práce. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 1998. 69 s.
- Hal. – HALÍČKOVÁ, E.: Lexikálno-sémantický rozbor chotárných názvov obcí stredného Liptova. Rukopis diplomovej práce. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 1997. 83 s.
- Han. – HANESOVÁ, E.: Lexikálno-sémantický rozbor chotárných názvov obcí Lovinobaňa a Uhorské. Rukopis diplomovej práce. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 1998. 68 s.
- Chleb. – CHLEBANA, P.: Chotárne názvy obcí Horné Srnie a Nemšová. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 1999. 109 s.
- Juh. – JUHANIÁKOVÁ, J.: Lexikálno-sémantický rozbor chotárných názvov obcí Nižný a Vyšný Skálnik. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 1999. 59 s.
- Jurč. – JURČOVÁ, G.: Mikrotoponymia troch liptovských obcí v kontexte histórie a súčasnosti (Dovalovo, Hybe, Východná). Rukopis diplomovej práce. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 1998. 109 s.
- Krš. 01 – KRŠKO, J.: Terénne názvy z Muránskej doliny. 1. vyd. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB Banská Bystrica, 2001. 232 s.
- Krš. 02 – KRŠKO, J.: Chotárne názvy Poltára, Slanej Lehoty a Zeleného. In: Mesto Poltár. Regionálna monografia. Poltár : FOTO Badinka, s. r. o. Zvolen, 2002, s. 34-38.
- Krš. 03 – KRŠKO, J.: Hydronymia povodia Turca. 1. vyd. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2003. 167 s.
- Lamp. – LAMPEROVÁ, L.: Terénne názvy z Priečodu a Seliec. Rukopis diplomovej práce. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2002. 126 s.
- Nemč. – NEMČOKOVÁ, O.: Hydronymia povodia horného Hrona. Rukopis kandidátskej dizertačnej práce. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici, 1988. 219 s.
- Petr. – PETROVIČOVÁ, Z.: Terénne názvy obcí Mošovce a Rakša. Rukopis diplomovej práce. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2004. 118 s.
- Plesk. – PLESKALOVÁ, J.: Pomístní jména metaforického původu. In: IX. slovenská onomastická konferencia, Nitra 26.-28. júna 1985. Zborník referátov. Ed. Milan Majtán. Bratislava : Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, 1987, s. 188-193.
- Sklad. – SKLADANÁ, M.: Terénne názvy z Heľpy a Pohorelej. Rukopis diplomovej práce. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2002. 106 s.

- Šind. – ŠINDELÁŘOVÁ J.: Modelová analýza anoikoným na Lounsku. Ústí nad Labem : Universita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2005. 166 s.
- Weis. – WEISSOVÁ, H.: Terénne názvy z Hronca a Osrbliu. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2003. 97 s.

Formulation of Quality-Quantity Relationships in Toponymy by the Expressive Means and Metaphors

Jaromír Krško

The author of the study deals with the use of metaphor and metonymy in the formation of toponyms. The commonest use in proper nouns is that of resemblance with appellatives known to people from their everyday lives – *brdo* (harness), *hrebeň* (comb), *sedlo* (saddle), *nohavice* (trousers), *nožnice* (scissors)... Long distance of the object from the settlement was expressed by people metaphorically, using the names of distant countries and cities – *America*, *Canada*, *Kamchatka*, *Peking*, *Mexico*... In some toponyms expressive words are used to denote poor-quality soil, too distant objects etc.

ROZHLADY

VINCENT BLANÁR*

Suum cuique

BLANÁR, V.: Suum cuique, *Slavica Slovaca*, 41, No. 1, pp. 69-71. (Bratislava)

The author deals with the ethics of scholarly debate and refutes the manner of argumentation applied by Ľubomír Ďurovič in oral and written performance. In the discussion concerned with adaptation of foreign names, as e.g. in his article published in *Slovenská reč* (2005, vol. 5), arguments are displaced by half-truths and offensive statements exceeding the norms of any usual discussion. In this way, the necessary cooperative ambience is being disturbed.

Adaptation of foreign names in Slovak, word-formation, grammatical theory, handling half-truths in discussion, ethics of arguing

V Slovenskej reči (2005, č. 5, s. 284-287) publikoval Ľubomír Ďurovič podnetný návrh, aby si Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV vytýčil dlhodobú pracovnú úlohu „vydať úplný rad reedícií slovenských gramatických textov z rokov 1603-1850, opatrených slovenským prekladom latinských textov a potrebným kritickým aparátom.“ O podobné súborné vydanie latinských gramatík s bohatým poznámkovým aparátom sa zaslúžil v 2. pol. 19. stor. H. Keilius (1864). Veľkú pozornosť venuje staršiemu gramatickému mysleniu česká jazykoveda (napr. J. Vintr [1997], ktorý poukazuje aj na cenné prínosy i súvzťažnosti V. Benediktiho z Nedožier, a mnohí iní bádatelia); k tomu nateraz len pripomenka, že hlbší historický pohľad vedie ďalej ako k Donatovi. – Na túto závažnú úlohu treba pripraviť a sústrediť tím odborníkov, získať nemalé finančné prostriedky a – utvoriť vyrovnané a žičlivé pracovné ovzdušie. Pre vedecké napredovanie je prepotrebná výmena názorov. Ale keď sa pri vyslovovaní a obhajovaní názorov používajú prostriedky, ktoré vybočujú z rámca obvyklých noriem, treba sa nad tým pozastaviť a zamyslieť. Budem konkrétny.

Na interdisciplinárnom vedeckom seminári o problémoch adaptácie cudzích mien v slovenčine (október 2000) predniesol Ľ. Ďurovič príspevok *Pro domo sua?*, ktorý bol prijatý rozpačito. Všimnime si etickú stránku výmeny názorov v súvislosti s týmto referátom. (Pravda, aj vecná stránka by si zaslúžila pozornosť, lebo Ľ. Ď. pri inej príležitosti obhajoval názor, že vlastné mená ako otvorené súbory nepatria do slovnej zásoby daného jazyka.) Na seminári sa pripomenulo, že Slováci ako poslední z nástupníckych štátov monarchie sa vyrovnávajú s týmto aktuálnym problémom (Jozef Novák: pri písaní historických osobných mien všetky okolité národy vychádzajú z vlastnej ortografie). Ďurovičovej argumentácii venovala kritické pripomienky literárna historička Gizela Gáfríková. Konštatovala, že „vedeckej korektnosti [Ďurovičovho vystúpenia] dosť málo prospel spôsob argumentácie, v ktorej povážlivo miešal hrušky s jablkami, ba pomáhal si aj zjavne polopravdivými tvrdeniami;“ „do kategórie vedeckých argumentov nepatrí viacnásobná hrubo skresľujúca politická aktualizácia problematiky prepisu osobných mien z uhorského obdobia slovenských dejín, ktorú použil pán profesor Ďurovič“ (Gáfríková, 2002, s. 104). Ďurovičove výhrady sa vzťahovali na pravidlo o písaní historických osobných mien z uhorského obdo-

* Prof. PhDr. Vincent Blanár, DrSc., Grösslingova 67, 811 09 Bratislava.

bia slovenských dejín v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991, 1998, 2000 (ako je známe, PSP pripravila pravopisná komisia JÚ ĽS SAV; jej členmi, vedúcimi komisie a recenzentmi boli mnohí poprední slovenskí jazykovedci od J. Horeckého, J. Kačalu po S. Ondrejoviča). V diskusii, ktorá potvrdila neobyčajne širokú a zložitú problematiku adaptácie cudzích mien, Ľ. Ď. zhrnul odmietavé stanovisko k otázke do zovšeobecňujúceho výroku, že „najväčšia pliaga slovenskej jazykovedy sú Pravidlá slovenského pravopisu“ (sic). Podobný spôsob vyjadrovania nie je Ľ. Ďurovičovi cudzí ani v písaných prejavoch.

V štúdiu *Nový pohľad do autorskej dielne Antona Bernoláka* (SR, 2005, č. 3) vychádzam z poznatku, že po Keipertových výskumoch treba preskúmať nielen vzťah Schlögel – Bernolák, ale aj vzťah Bernoláka k dobovým gramatikám, najmä k P. Doležalovi a V. J. Rosovi. (Hovorím o dobovom poňatí gramatického opisu alebo o domácej tradícii.) A. Bernolák formuluje svoj text v ustavičnej implicitnej a explicitnej konfrontácii primárneho jazyka (kultúrna západoslovenčina južného typu) so sekundárnymi jazykmi (čeština na Slovensku, nemčina, latinčina, maďarčina). Moje porovnávanie ukázali, že je zjednodušujúci kritický postoj k Bernolákovej Gramatike, ktorý siaha až k J. Dobrovskému (1809: *Grammatica Slavica* „ist gröbsteils nach Doležal's böhm. Gramm. eingerichtet“). V druhom vydaní *Podrobnej gramatiky češtiny* (1819) Dobrovský iba konštatuje, že Bernolák pri deklinácii a konjugácii upravoval Doležalov systém. Ľ. Ďurovič (2004, s. 217) modifikoval Dobrovského stanovisko a od Dobrovského prevzal aj nepresný názov celkove pozoruhodného Doležalovho diela (*Grammatica Slavo-Bohemica*).

Vráťme sa k meritu veci, ktorá sa týka slovotvornej problematiky. Bernolákove výklady o morfematickej stavbe slova a spôsoboch rozvíjania slovnej zásoby deriváciou predstavujú slabšiu zložku Bernolákovej spisovnej kodifikácie. A. Bernolák chápe odvodzovanie slov ako premieňanie, zmenu zakončenia istého tvaru slova. Tu sa Bernolák najviac oprel a dobovú tradíciu. V. J. Rosa odvodzuje gramatický tvar i nové slovo od iného tvaru zmenou jeho koncovky na inú koncovku. P. Doležal odvodzuje čas a spôsoby od infinitívu, od infinitívu tvorí tiež substantíva, adjektíva a pod. Od tejto tradície sa celkom neodpútal ani J. Dobrovský. Podrobne vykladá, že imperatív sa tvorí od 1. os. sg. prítomného času, napr. pri tvaroch *hnu, possli, spjm* stojí v imperatíve „na mieste *u, i, jm* samohláska *i*: *hni, possli, spi...*“ (Dobrovský, 1809/1819, s. 556 n.). V spomenutej štúdiu uvádzam: „Bernolák sa tu vo svojich výkladoch dôsledne oprel o českú gramatickú tradíciu (Doležal, Rosa, sčasti aj iní). Doležal zaradil výklady o tvorení slov odvodzovaním a skladaním ako osobitnú kapitolu (Appendix) svojej skladby. Z Doležala a Rosu prevzal Bernolák dobové chápanie derivácie...“ (Blanár, 2005, s. 152). Uviedol som dlhší citát zo svojho príspevku, aby sa ukázal spôsob Ďurovičovej diskusie. V citovanom článku *Potrebuje reedíciu základných diel slovenskej gramatickej literatúry* Ľ. Ď. prešiel na inú koľaj. „Nepobadal,“ že v kontexte na str. 152 vôbec nejde o gramatickú teóriu, ale že sa hovorí o slovotvorbe a o tvorení tvarov. Spojenie „o českej gramatickej tradícii“ zmenil na spojenie „česká gramatická teória“ a dáva lekcii z chápania Doležalovej gramatickej teórie, ktorú okorenil – ako sme vyššie videli – pre neho typickými slovami „Vincent Blanár celkom absurdne tvrdí, že Bernolák prijal českú (sic!!) gramatickú teóriu medziiným tohto Pavla Doležala“ (Ďurovič, Slovenská reč, 2005, s. 285). K tomu netreba nič dodať, iba ak upriamiť pozornosť na citované slová G. Gáfríkovej.

Pri hodnotení významných osobností z našich kultúrnych dejín sa môžu uplatňovať aj individuálne postoje, ktoré z istého hľadiska neraz prinášajú nové podnety a pohľady. Môžeme uplatňovať aj osobnostné ideologické hľadiská. Napr. Ľ. Ďurovič neskrýva svoju „anamnézu:“ „... akokoľvek emociálne ťažko mi to prichodí povedať s mojou protestantskou, československou a liberálnou anamnézou“ (*O slovenčine a Slovensku*, 2004, s. 354). Nemožno však akceptovať, ak sa pri spôsobe diskusii a výmene názorov prekračujú obvyklé etické hranice, lebo tým sa ľudsky vyčleňujeme z veľkého kolektívu pracovníkov, ktorí venujú životné úsilie výskumu nášho národného jazyka. Nie je zanedbateľné, aké dedičstvo zanecháme my osemdesiatnici generáciám našich nástupcov, ktorým budú cudzie sebavedomé postoje prípadne poznačené rozličnými „anamnézami.“ Úlohy, ktoré ešte čakajú slovenskú jazykovedu, sú príliš rozsiahle a zodpo-

vedné, než aby sme aj nad touto stránkou našej práce zatvárali oči. Naše výskumy nepredstavujú poslednú etapu riešenia danej otázky. Vážme slová, aby sme neškodili „vede o slovách.“

Literatúra

- BLANÁR, V.: Ideovo-filozofické a metodologické základy jazykovedného diela Antona Bernoláka. In: *Slavica Slovaca*, 2000, roč. 35, č. 1, s. 5-25.
- BLANÁR, V.: Nový pohľad do európskej dielne Antona Bernoláka. In: *Slovenská reč*, 2005, roč. 70, č. 3, s. 142-153.
- DOBROVSKÝ, J.: Podrobná mluvnice jazyka českého v redakcích z roku 1809 a 1819. Praha 1940. 991 s.
- DOLEŽAL, P.: *Grammatica Slavico-Bohemica*. Skalica 1746.
- ĎUROVIČ, L.: Pro domo sua? In: *Problémy adaptácie cudzích mien v slovenčine. Vedecký seminár* (Bratislava 19.-20. október 2000). Ed. Ľubor Králik. Bratislava : Veda 2002, s. 23-26.
- ĎUROVIČ, L.: O Slovákoch a Čechoch – historicky. In: *O slovenčine a Slovensku*. Bratislava : Veda 2004, s. 345-359.
- ĎUROVIČ, L.: Potrebujeme reedíciu základných diel slovenskej gramatickej literatúry. In: *Slovenská reč*, 2005, roč. 70, č. 5, s. 284-287.
- GÁFRIKOVÁ, G.: Literárnohistorická glosa k problému prepisu osobných mien z uhorského obdobia slovenských dejín. In: *Problémy adaptácie cudzích mien v slovenčine. Vedecký seminár* (Bratislava 19.-20. október 2000). Ed. Ľubor Králik. Bratislava : Veda 2002, s. 102-107.
- KEILIIUS, H.: *Probi Donati servii qui feruntur De Arte Grammatica libri ... Henrici Keilii. Ex recensione Th. Mommseni*. Lipsiae, In aedibus B. G. Teubneri 1864.
- VINTR, J.: České gramatické myšlení v 17. století. In: *Wiener slavistisches Jahrbuch*. Band 43. 1997, s. 220-231.

ИРИНА БОГДАНОВА*

Юбилей выпуска первой группы русских словакистов МГУ

Богданова, И.: Anniversary of first Russian graduates of Slovak studies on State University of Moscow, No. 1, pp. 72 - 74. (Bratislava)

Author follows Slovak studies on State University of Moscow from very beginning. Despite Slavic studies exists as department on named University even from first years of 19th century, Slovak studies are in the same position not later than at half of the 20th century. This come to true due to prof. N. A. Kondrašov, that group 12 dedicated students of Slovak studies and grow them up not only to promoters of Slovak language and culture, but also to linguists, lexicographs and translators of Slovak literature. The paper enriches our knowledge about history of Slavic and Slovak studies.

Slavic studies. Slovak studies. Linguistics. Translatology. Literaturology.

В 1945 году впервые в истории Московского государственного университета им. М. В. Ломоносова была выпущена группа специалистов по словацкому языку, одиннадцать человек: Богданов Юрий, Васильева Лилия, Залесская Елена, Иванова Ирина, Кордэ (Тропольская) Наталья, Матвеева Галина, Олонова Эльвира, Смирнов Лев, Соколова Зоя, Сычева (Воронкина) Татьяна, Шухнина (Богданова) Ирина. Подготовил эту группу канд. филол. наук Кондрашов Н. А. В последствии не все выпускники посвятили свою деятельность словацкому языку и словацкой литературе. Так Т. Воронкина, параллельно изучая венгерский, стала одним из ведущих переводчиков художественной литературы с венгерского. Э. Олонова, уделяя особое внимание в аспирантуре творчеству Ф. Гечко и Д. Татарки, позже преподавала русскую литературу в Праге. Е. Залесская и З. Соколова были больше связаны с преподавательской и редакторской работой на русском языке. Остальные же семь человек, можно сказать, создали русскую словакистику.

Возвращаясь в прошлое, нельзя не сказать о том, что в Московском университете, начиная с XIX века, активно изучалась славистика, в русском обществе были сильны славянофильские настроения и интерес к судьбам и культуре зарубежных славян. Из стен университета вышло немало ученых, известных своими трудами в области славянских языков, славянской истории. В 1848 году К. Гавличек-Боровский, тогда гувернер в семье профессора С. Шевырева, присутствовавший на экзамене по чешскому языку во вновь отстроенном после пожара 1812 года Московском университете, был чрезвычайно тронут хорошими знаниями студентов. В ту пору в университете, имевшем статус самостоятельного учреждения, были достаточно демократические порядки; так, наряду с дворянами, в нем обучались дети священников и крепостных крестьян, которые, успешно закончив курс, получали личное дворянство, в том числе и крепостные (и, естественно, вольную), причем все нуждавшиеся студенты находились на полном обеспечении жильем, форменной одеждой и питанием, довольно сносном.

Славистика преподавалась в университете и в начале века, обучение здесь прошли хорошо известный в Словакии и в мире профессор Н. Г. Богатырев и прекрасный переводчик мировой художественной литературы, в том числе и словацкой, Д. А. Горбов, его коллега.

* И. Богданова, Институт славяноведения Российской академии наук, Ленинский проспект 32а, 119 334 Москва.

В двадцатые и тридцатые годы прошлого столетия изучение славянских языков, к сожалению, не велось, и порой русский читатель знакомился с произведениями, напр. Я. Гашека и К. Чапека в переводах с немецкого и английского.

Уже в ходе Второй мировой войны отношения со славянскими странами изменились к лучшему, появились периодические издания, освящавшие жизнь славянских соседей; в пору острого дефицита бумаги, когда школьники нередко писали упражнения на газетах между строк, выходили произведения славянских писателей, напр., вышли *Старинные чешские сказания* А. Ирасека. В 1943 году на филологическом факультете Московского университета открылось славянское отделение, на каждом курсе обучалось до тридцати студентов, преподавались польский, чешский, сербский, болгарский языки, а в 1949 был первый набор группы для изучения словацкого. Среди преподавателей кафедры были такие известные ученые, как С. Б. Бернштейн, Н. Г. Богатырев, Н. И. Толстой и др. Практическим словацким языком со студентами группы занимались обучавшиеся в университете словацкие студенты. Благодарную память о себе оставили Дарина Куклинкова, Владо Матула и многие другие. Чехословацкое землячество студентов знакомило москвичей с народными песнями и танцами Чехии, Моравии, Словакии. С его помощью на славянском отделении был организован и свой хор, исполнялись в основном польские, чешские и словацкие песни, хор в шутку называли „славяно-испанским“, т. к. музыкальное сопровождение на фортепьяно осуществлял студент-испанист, позже известный лингвист И. Мельчук.

За год до окончания университета, словацкая группа подготовила и перевела сборник *Словацкие повести и рассказы*, в который вошли произведения Я. Есенского, Я. Калинчяка, Тимравы, М. Кукучина, Й. Тайовского, С.-Г. Ваянского, П. Илемницкого; книга была издана в 1953 году.

В последующие годы Ю. и И. Богдановы, сотрудники Института славяноведения АН подготовили *Историю словацкой литературы* и значительное число статей как об отдельных словацких писателях, так и об общих проблемах литературы Словакии. Л. Смирнов, увы, уже ушедший из жизни, сотрудник этого же института, издал большое количество трудов по словацкой лингвистике, стал членом-корреспондентом АН. Л. Васильева в течение ряда лет преподавала словацкий в Московском университете (за последние 50 лет было несколько выпусков словакистов). Г. Матвеева работала в библиотеке иностранной литературы, участвовала в подготовке учебных пособий для словаков, изучающих русский язык. Все выпускники 1954 года постоянно принимали участие в издании художественной и научной словацкой литературы на русском языке – писали очерки об авторах, подбирали произведения писателей, переводили прозу, делали подстрочные переводы стихов, которые затем переводили поэты (среди них были такие известные имена, как Н. Асеев, Л. Мартынов, Л. Самойлов, В. Корнилов, Б. Окуджава, А. Ахматова, Б. Слуцкий, Е. Винокуров, Ю. Вронский и многие другие).

За эти годы практически была переведена на русский язык и издана вся словацкая классическая художественная литература, народная поэзия, сказки, все наиболее значительные произведения современных авторов. Этим занимались, главным образом, два ведущих государственных издательств – современную литературу систематически выпускала *Радуга*, классическую – *Художественная литература*. Время от времени словацкая литература выходила в изд. *Молодая гвардия*, а детская – в изд. *Детская литература*, а затем изданное этими издательствами перепечатывалось *Правдой* и выходило на языках народов союзных республик.

Если в XIX веке русский читатель, при всем его интересе к культуре братьев-славян, знакомился со словацкими и чешскими авторами по их отдельным произведениям, выходившим тогда в общих сборниках (напр. *Гей, славяне!* С. Томашика), стихам Я. Коллара, С. Халупки, С.-Г. Ваянского и др.; м. проч. *Тирольские элегии* К. Гавличека-Боровского

появились на русском в 1860 г., т. е. за год до публикации на чешском, и в течение десяти лет было пять разных переводов этой поэмы, то за послевоенные годы и русские читатели, и читатели союзных республик на своих языках познакомились с избранными произведениями словацких классиков и современных авторов, которые, уже помимо упомянутых выпускников-словакистов, много и успешно переводили Н. Аросева и Н. Шульгина. Словацкую литературу (а также чешскую, ведь, многие словакисты одновременно плодотворно занимались и богемистикой) в издательстве *Художественная литература* вела И. Богданова. Чтобы назвать все изданное здесь, пришлось бы перечислить всех словацких писателей, так что отметим лишь несколько изданий.

Это антология *Словацкая поэзия XIX и XX веков* (сост. И. Богданова и Э. Олонова), *Словацкая народная поэзия* (сост. Н. Богатырев), словацкие поэты эпохи барокко и XIX века представлялись также в многотомной библиотеке Всемирной литературы (сост. И. Иванова), далее *Чешские и словацкие народные сказки* (сост. И. Иванова), Библиотека литературы ЧССР, избранные произведения Я. Краля, Я. Коллара, Я. Есенского, П.-О. Гвездослава, М. Валека, Тимравы, Й.-Г. Тайовского и др., романы М. Кукучина, М. Фигули, Ф. Гечко, Я. Есенского, П. Илемницкого и др., многие из которых, несмотря на солидные тиражи, не залеживались на прилавках и постоянно переиздавались.

Примеры из художественной литературы особенно наглядны, но не стоит забывать, что переводилась и научная, научно-популярная, в том числе лингвистическая литература.

С конца пятидесятых годов и до последнего времени, благодаря тесному и плодотворному сотрудничеству между московскими издательствами (*Советская энциклопедия*, *Русский язык* и др.) и Словацким Педагогическим издательством, а позднее и издательством САН Вѣда, увидели свет самые разнообразные словацко-русские и русско-словацкие словари – от *Большого словацко-русского словаря* в 6-ти томах, через однотомные словацко-русские и русско-словацкие словари среднего типа, специальные переводные словари, школьные словари, вплоть до карманных, туристических словарей, редактирование которых велось совместно сотрудниками словацкого и русского издательств (с русской стороны это были Н. Тропольская и Л. Васильева), а авторами которых выступали высококвалифицированные специалисты-русисты Института Языкознания им. Л. Штура САН.

В 2003 году вышла на русском языке *История Словакии*, созданная коллективом авторов, сотрудников Института Истории САН, в переводе И. Богдановой и под научной редакцией канд. филол. наук Ю. Богданова. В переводе Г. Матвеевой вышел *Альпинарий*.

Словакисты постоянно активно участвовали в разнообразных чехословацких театральных и кинофестивалях, книжных выставках.

За этим сухим и весьма скромным перечнем сделанного стоят судьбы русских людей, связавших свою жизнь и работу с судьбой Словакии, ее культурой, переживших на этом пути творческие поиски, взлеты и неудачи; и вся эта деятельность была проникнута любовью и уважением к Словакии, ее чудной природе, проникновенным народным песням, - которые теперь так редко слышишь, - к ее прекрасным людям, ее культуре. Все это стало родным и близким, и это не просто слова, это так и есть.

SPRÁVY A RECENZIE

Docent Ferdinand Buffa osemdesiatročný

V januári tohto roku sa dožil doc. PhDr. Ferdinand Buffa, CSc., bývalý vedúci vedecký pracovník Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, osemdesiatich rokov svojho plodného života, zasväteného najmä slovenskej dialektológii, porovnávacej jazykovednej slavistike na báze slovensko-poľských vzťahov, ako vysokoškolský učiteľ aj príprave budúcich polonistov v oblasti prekladateľskej, tlmočnickej, vedeckej a pedagogickej. Pozoruhodné výsledky jeho bádateľskej, publikačnej a pedagogickej práce boli odmenené striebornou i zlatou Ľudovít Štúra SAV za zásluhy v spoločenských vedách a prezident Poľskej republiky A. Kwaśniewski mu udelil štátne vyznamenanie Krzyż oficerski orderu zasługi Rzeczypospolitej Polskiej.

Ferdinand Buffa sa narodil 22. januára 1926 v Dlhej Lúke - Bardejove. Gymnázium absolvoval v Bardejove. Na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave študoval slovenčinu a filozofiu. Už počas štúdií na popud prof. Eugena Paulinyho a Jozefa Štolca začal skúmať nárečie rodnej obce, čoho výsledkom bola publikovaná monografia *Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese* (1953). Na pôde vtedajšieho Ústavu slovenského jazyka SAV sa však popri dialektológii venuje aj slovenskému odbornému názvosloviu, a tak vznikla jeho kandidátska práca *Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry* (1972). Jeho hlbšie zameranie sa na otázky lexikografie a problémy tvorenia slov bolo dobrým predpokladom na úspešné zvládnutie autorského spracovania tretieho zväzku *Atlasu slovenského jazyka* (1978, 1981) i spoluautorstva na prvom zväzku *Atlasu slovenského jazyka. I. Vokalizmus a konsonantizmus* (1968). S týmito dielami sa spája aj jubilantovo spoluautorstvo a aktívna účasť na tvorbe koncepcie i na redigovaní prvého zväzku *Slovníka slovenských nárečí* (1994) a spoluautorstvo druhého zväzku tohto slovníka. Teoreticky priebojný a inšpirujúce sú jeho početné práce venované slovotvorným a lexikálnym problémom v slovenských nárečiach, ich slovotvornému bohatstvu (1978), frazeológii (1994), ich súčasnému vývinu (1986). Tu je presvedčený o dlhšom jestvovaní nárečia, hoc aj v zmenenej podobe. Podľa neho totiž dnešná „rozkolísanosť“ pôvodných nárečových systémov sa začala nie tak dávno, takže výsledky tohto pohybu i jeho rozsah sa ešte nečrtajú dosť výrazne a menia sa nielen nárečia, ale aj ich hodnotenie u samotných nositeľov nárečí, a to v prospech ich novšej podoby i v prospech spisovného jazyka.

Popri atlasovom spracovaní slovenských nárečí vrcholom vedeckej práce F. Buffu je knižka *Zo severošarišskej frazeológie* (1994), moderne koncipovaná súborná

monografia *Šarišské nárečia* (1995) a *Slovník šarišských nárečí* (2004).

Z početných štúdií a knižných prác o problematike poľsko-slovenských jazykových vzťahov si zaslúžia zmienku najmä tieto: *Z poľsko-slovenských lexikálnych vzťahov* (2001), *O poľskej a slovenskej frazeológii* (1993), *Poľsko-slovenský frazeologický slovník* (1998), *Z poľsko-slovenských jazykových vzťahov* (1998). O popularizáciu poľštiny v širšej kultúrnej verejnosti sa F. Buffa zaslúžil základnou konverzačnou príručkou poľštiny pre Slovákov (1957), učebnicou poľštiny pre samoukov (1968), tzv. vreckovým slovníkom (1963) a malým slovníkom (1975, 3. vyd. 1988). Vrcholom tejto vedeckej a pedagogickej činnosti F. Buffu bola vysokoškolská príručka gramatiky spisovnej poľštiny, I. Hláskoslovie a tvaroslovie (1964), II. Tvorenie slov, skladba a poľsko-slovenský slovník gramatických názvov (1967).

Napokon prichodí sa ešte zmieniť o útlej knižočke F. Buffu *Moja Dlhá Lúka* (Prešov 2004). Je to autorov pozdrav rodnej dedine, ku ktorej sa akoby na sklonku svojho života vracia z dlhej odlúčenosti (Bratislava), ale zato s väčšou synovskou láskou spomína na prírodné, dedinské a jazykové realie, statočný ľud, z ktorého kruhu vyšiel.

Obraz o živote a diele nášho jubilanta sa oveľa bližšie predstavuje v brožúrke *Bibliografický profil a bibliografický výber F. Buffu* (zostavovateľ Š. Lipták, Prešov 2000) a vo filmovom medailóne *Človek uprostred* (na námiet Š. Liptáka vypracovalo a odvysielalo Košické televízne štúdio).

V mene slovenskej slavistiky blahoželáme doc. Buffovi k jeho 80. narodeninám a želáme mu prežiť v kruhu najbližších pokojné a šťastné roky.

Ad multos annos!

Štefan Lipták

KRAJČOVIČ, R.: *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest.*

Bratislava : Literárne a informačné centrum 2005. 230 s.

V druhej polovici roku 2005 uzrela svetlo sveta ďalšia monografia univerzitného profesora Rudolfa Krajčoviča pod názvom *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest*. Ako už názov napovedá, autor v nej čitateľovi približuje etymológiu mnohých slovenských obcí, chotárných názvov, dnešných mestských častí atď. U R. Krajčoviča nejde o „krátkodobý“ výskumný záujem,

ale naopak. Ide o jedno z jeho celoživotných vedeckých zameraní. Historická onomastika, presnejšie ojkonomastika ho sprevádzala a sprevádza neustále. O mnohých svojich výkladoch diskutoval so svojimi kolegami, doktorandmi i študentami.

Autor, ako zanietený historik jazyka, usporiadal jednotlivé výklady chronologicky a podľa tohto princípu ich rozdelil do niekoľkých kapitol. V úvodnej časti sa môže čitateľ zoznámiť s výkladmi názvov, ktoré na našom území zanechali Kvádi a Rimania. Keďže ide o najstaršie dejiny nášho dnešného územia, vplyvy predslovanských etník sa podľa R. Krajčoviča dochovali v názvoch najväčších slovanských riek a pohorí. Jazyk germánskych Kvádov ovplyvnil dnešné pomenovania riek *Váh*, *Dudvák* a *Hron*. Autor sa pri výkladoch týchto hydroným priklonil na stranu viacerých autorov z minulosti (E. Schwarz, V. Šmilauer, B. Varsík...), hoci tieto názory popierajú slovansko-slovanský etymologický základ, ktorý prezentuje napr. Š. Ondruš. R. Krajčovič zároveň potvrdzuje slová B. Varsíka, že naši predkovia sa určite museli stretnúť s predchádzajúcim obyvateľstvom aj v oblastiach iných tokov, ako tomu bolo pri dolnom toku Hrona, a od týchto etník prevzali názvy riek. Pretože v blízkosti ústia Hronu sa vlievajú do Dunaja aj Ipel' a Váh a dolné toky slovanských riek „sú na prvý pohľad pre Slovanov nejasného pôvodu, kým názvy tých stredných a menších riek, ktoré Slovania už neprevzali od predslovanského obyvateľstva, sú zväčša jasného slovanského pôvodu.“ (Varsík: Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku..., s. 7).

Pobyt rímskych légii ovplyvnil podľa R. Krajčoviča pomenovania riek *Nitra*, *Ipel'*, *Rimava*, obcí *Sabinov*, *Nenince* i názvy pohorí – symbolov slovenskosti – *Tatra*, *Matra*, *Fatra*. Aj pri výklade týchto oroným autor polemizuje najmä s interpretáciou Š. Ondruša. Celá kapitola sa však začína výkladom názvu *Laugaritio* – rímskeho označenia neskoršieho Trenčína, dochovaného na trenčianskej skale. R. Krajčovič jednotlivé názvy neinterpretuje „sucho,“ len na základe jazykových dôkazov, ale argumentuje aj poznatkami archeológie, pokúša sa zachytiť atmosféru tej doby, zmyšľanie ľudí, ktorí svoje myšlienky pretavili do dochovaných názvov. Všetko toto svoje vnímanie podáva esejujúcim štýlom, v ktorom nezaprel aj málo známu stránku svojej osobnosti – básnika.

V súvislosti s interpretáciou názvu *Laugaritio* však možno polemizovať s autorovou poznámkou, že týmto názvom označovali Rimania cestu, ktorej „cieľom mohol byť aj vzdialenejší kúpeľný areál v okolí Turčianskych Teplíc so záznamom *Tepliv* v r. 1394...“ (s. 18). Tento „cieľ“ sa nám zdá príliš vzdialený od Trenčína. Do úvahy by prichádzali teplé kúpele (*teplice*) dnes označené ako Trenčianske Teplice, prípadne (predsa len bližšie) Rajecké Teplice.

Tematiku Veľkej Moravy približuje R. Krajčovič v ďalších kapitolách, v ktorých prechádza od historicky známych udalostí – vzniku Nitrianskeho a Moravského kniežatstva, ich zlučenia a vytvorenia Veľkomoravskej ríše, výbojov Svätopluka až po spravovanie tohto štátu. Tieto udalosti autor vysvetľuje prostredníctvom dochovaných osadných a terénnych názvov, medzi ktorými zaujímajú najmä názvy dokazujúce Svätoplukove výboje do Panónie (ojkonymá typu *Morave*, *Moravania*, *Moravany*, *Morava*), obranné sústavy, ktoré vybudoval Svätopluk najmä na

vtedajšej západnej a juhozápadnej hranici, a sústava hradov a pevností pomenovaných podľa mien slovanských veľmožov. R. Krajčovič tu spojil geografickú analýzu, historickú ojkonomastiku a archeológiu. Analýza desiatok hradov, hradísk a pevností dokladá pravidelné rozloženie strážnych (a samosprávnych) jednotiek, ktoré medzi sebou navzájom komunikovali. Ide o doklad vysokej prepracovanosti štátnej správy našich predkov, ktorí potom prevzali aj prichádzajúce maďarské kmene. Neskoršie maďarské prevzatia praslovanských názvov a prirodzené jazykové zmeny po 10. storočí zároveň nepriamo poukazujú na hustotu slovanského osídlenia – napr. osadný názov *Galanta* (z psl. *Goleta*) sa vyvíjal v maďarčine, pretože etnicky prevládalo maďarské obyvateľstvo, ale iné názvy, napriek obsadeniu staromaďarskými kmeňmi, si zachovali slovanský charakter a neskôr sa vyvíjali podľa zákonitostí slovenčiny. Rozloženie jednotlivých slovanských hradísk dopĺňa R. Krajčovič prehľadnými mapkami.

Analýza historickej toponymie typu *Moravce*, *Solár*, *Solišče*, *Sol'ka*, *Sol'nik*, *Morava* presvedčivo dokladá dôležitú obchodnú soľnú cestu vedúcu zo Sedmohradka na Veľkú Moravu, ktorej existenciu spochybňuje najmä maďarská historiografia. Krajčovičove doklady zároveň podporujú výklad hydronyma *Slaná*, ktorý prezentuje najmä B. Varsík, že názov bol motivovaný soľnou cestou a nie slanosťou vody (porovnaj staršie výklady). Ojkonymá typu *Moravce*, *Morava* na tejto obchodnej ceste dokazujú, že obranou tohto cenného nákladu boli poverení veľkomoravskí bojovníci, čo zase vyvracia motiváciu z maďarského apelatíva *sojó* (to z *só folyó*).

Hospodársku vyspelosť Veľkomoravskej ríše dokladajú početné názvy tzv. služobníckych osád, ktorými sa R. Krajčovič zaoberá niekoľko desaťročí. Prvotnou motiváciou týchto osadných názvov bolo apelatívne pomenovanie jednotlivých remesiel, resp. ich nositeľov – *grnčári*, *tesári*, *štitári*, *moňári*, *zlatníci*...

Predkresťanský pohanský kult tak isto poznačil viaceré slovenské pomenovania osád. V týchto názvoch analyzuje R. Krajčovič staré slovanské apelatíva *božec*, *deva*, *díva*, *kap*, *kapyňa*, *leles*, *leľ*, *modla*, *Sarkan*, *mogyla*, *vrakun* a ďalšie. Na eliminovanie pohanského kultu sa popri týchto (pohanských) miestach neskôr zakladali obce patriace cirkvi (napr. *Podunajské Biskupice*) alebo kláštory, kostoly a podobne. Autorove doklady opozitných pohansko-kresťanských názvov podporujú jeho závery o motivácii názvov osád pohanským kultom.

Dôležitou kapitolou Krajčovičovej „kroniky,“ ako svoju pútavú knižku miestami sám nazýva, sú svedectvá o bojoch prichádzajúcich maďarských kmeňov so slovanskými obrannými hradiskami. Aj pri tomto výklade postupuje autor systematicky – podľa smeru postupujúcich Maďarov – od Poipolia, cez podunajskú cestu až po dnešnú Bratislavu. Cenným vkladom do výkladov historickej ojkonymie je Krajčovičova interpretácia osadného názvu *Krtíš* – „podľa najstarších dokladov reálnejšie by bolo názvy vysvetliť z maďarského apelatíva *kurtos* s významom trubač, prípadne kto niečo signalizuje hlasom trúby a podobne“ (s. 126). Do úvahy by však prichádzala aj motivácia etnonymom *Kürt* – podľa pomenovania jedného zo staromaďarských kmeňov. Živé kroniky miestnych názvov pochádzajúcich z pomenovaní bojových maďarských kmeňov sú

svedectvom spôsobu boja – obkľúčiť a potom vojensky poraziť strategicky dôležité územie – podľa úvah R. Krajčoviča to bolo v oblasti dnešného Veľkého Krtíša (obkľúčenie dvorcov Trebost' a Budislav), v oblasti dolného Hrona, Nítry (obsadenie priestoru Branč), v oblasti brodov pri Šali a veľký obkľúk kmeňa Magyar pri hrade Braslav, pri ktorom napokon „podľa premyslenej vojenskej taktiky sa staromaďarské vyzbrojené posádky presunuli bližšie k Bratislavovmu hradu a obkolesili ho. Roku 907, ako je známe, svoju taktiku doviedli do konca víťazstvom nad bavorským vojskom v blízkosti Bratislavovho hradu“ (s. 130). Maďarské vojenské posádky na našom území v počiatočných zárovoň chránili novoprichádzajúce maďarské civilné obyvateľstvo.

Poslednú tretinu knihy R. Krajčoviča tvoria doklady a rozbor apelačnej lexiky súvisiacej s vtedajšou feudálnou štátnou správou. Autor približuje čitateľovi známu i menej známu lexiku našej minulosti a potom dokladá, kde je táto lexika dochovaná v názvoch osád, ich miestnych častí, v terénnych názvoch a podobne. Čitateľ sa dozvie, že (vtedajšie) bežné slová ako *kráľ*, *kňaz*, *princ*, *špán*, *kňaz*, *víťaz*, *zeman*, *duka*, *bán*, *beg*, *baš* ovplyvnili názvy niektorých osád, či ich častí. No môže sa dozvedieť aj to, prečo sa *Šaľa* volá *Šaľa* a jej časť *Veča*, ako súvisia názvy vojenských útvarov, obranných zariadení, zátarás a pozorovateľní s názvami obcí.

Veľmi zaujímavou časťou knihy sú doklady na tzv. služobnícke osady na Slovensku, ktoré svedčia o vyspelej remeselnej výrobe našich predkov, domyselnej špecializácii jednotlivých obcí, ktorá však zároveň súvisela s vyspelou organizáciou štátnej správy Veľkej Moravy. R. Krajčovič čitateľovi približuje osadné názvy typu *Voderady*, *Krškany*, *Vozokany*, *Dubokany*, *Brezolupy*, *Medovarce*, *Dvorníky*, *Brodníky*, *Tlmače*... Pomerne rozsiahlou časťou sú kapitoly o zamestnaniach ľudí, ktoré motivovali názvy osád – *bočiari*, *diežnici*, *kadári*, *dechťari*, *srhári*, *kolári*, *šindliari*, *kovári*, *povrazníci*, *lovci*, *prestavli*, *psiari*, *psolovci*, *rybári*, *bobrovníci*, *rudníci*, *jamníci*, *tovarníci*, *otroci*, slovná zásoba súvisiaca s výrobnou činnosťou – *súkar*, *návoj*, *bieliť*, *plachta*, *chrt*, *orol*, *sokol*, *jastrab*, *koža*, *kožuch*, *rak*, *rybník*, *baňa*, *ruda*, *zlato*, *železo*, *olovo*, *ortuť*, *cin*, *sklo*, *soľ*, *huta*, *hámor*, *trh*, *predaj*, *otroci*, *mýto*, *komnata*, *mesto*, *streda*, *štvrtok*, *sobota*, *lehota*, *dvor*, *selo*, *pole*, *úhor*, *pažiť*, *laz*, *seno*...

Niekoľkokrát tu zaznelo, že R. Krajčovič prináša vlastné interpretácie názvov osád, ich častí, chotárov. V niektorých výkladoch sa zhoduje s podobnými staršími názormi jazykovedcov a historikov, v iných sa rozchádza. Tu treba len pripomenúť, že niektoré presvedčivejšie analýzy boli publikované vo viacerých štúdiách, monografiách (najmä úzko krajovo zameraných). Osada *Sklené* pri Turčianskych Tepliciach nemá žiadnu súvislosť so sklom (napriek uvedenej pravde, že v stredoveku tu bola sklárska huta), ako to interpretuje R. Krajčovič, i keď uvádza aj to, že „názov Sklenár lehota (1383, 1405) bol asi preklad mena richtára Petra Glasera“ (s. 193). Osadu Sklené založil roku 1360 Peter Glaser syn Gerhardov, ktorý uzavrel zmluvu so zemanmi z Mútnej a zaviazal sa, že zaľudní územie Čemernej Lehoty (*Chamarna Lehota*) a že bude toto územie spravovať. Novoutvorená osada dostala názov podľa zakladateľa – *Glaserhai*, neskôr nachádzame aj poslovenčenú

podobu *Sclenner lhota* (1367), *Sceclenner* (1400). (Krško, Hydronymia povodia Turca, 2003, s. 25) Slovenský živel na juhu Turca bol taký silný, že v bežnom jazyku preložili Slováci aj osobné meno Petra Glasera na Petra Sklenára. Jediným svedectvom nemčiny v názvoch osád zostalo apelačívum *die Stube* (= izba s kozubom) v názvoch Dolná Štubňa a Horná Štubňa. Viac nemeckých apelačív sa dochovalo v miestnej toponymii.

„Otvorenou“ interpretáciou zostáva aj pôvod ojkonyma *Senohrad*, ktorého motiváciou podľa R. Krajčoviča bola „pevnejším plotom chránená trávnatá plocha na sušenie skosenej trávy, prípadne určenej na sklad sena“ (s. 216). Ak by sa takto vo všeobecnosti označovala chránená lúka, apelačívum by sa hojnejšie vyskytovalo v jazyku (a teda aj v nárečiach) a distribúcia prípadného propria (či už ako terénneho názvu alebo ojkonyma) by bola väčšia. Tento názov je však zaznamenaný len ako ojkonymum, preto sa zdá pravdepodobnejšia interpretácia M. Majtána (Toponymum *Senohrad* pochádza z osobného mena *Sémirad*? In: Slavica Slovaca, roč. 30, 1995, č. 2, s. 143–145), že názov pochádza z osobného mena *Sémirad* cestu k diskusií či polemike. Podobne ako Krajčovičove interpretácie ojkonym Sebeslavce, Sebedražie – s. 88).

Kniha R. Krajčoviča dopĺňa výklady mnohých pred-slovanských, slovenských i slovanských názvov na našom území, ktoré vedeckej i laickej komunite v minulosti ponúkli V. Šmilauer, J. Stanislav, B. Varsík, Š. Ondruš, M. Majtán a mnohí ďalší jazykovedci a historici. Mnoho Krajčovičových výkladov otvára cestu k diskusií či polemike. Ale toto je cesta k ďalším výskumom v oblasti onomastiky, histórie i jazykovedy. Verme, že táto zaujímavá kniha sa stane výbornou pomôckou pre jazykovedcov, historikov i pre mnohých nadšencov zaoberajúcich sa minulosťou vlastnej obce alebo rodného kraja.

Jaromír Krško

Nové slovo vo výskume hymnografických textov

MATEJKO, L.: Život stredovekého textu (O tzv. Metodovom kánone sv. Dimitrovi Solúnske-mu). Bratislava : Vyd. Q. M. 2004. 219 s.

Monografia Ľubora Matejku je venovaná komplexnej analýze jedného z kľúčových textov staroslovenských pamiatok spojených s kultúrnym dedičstvom Veľkej Moravy – kánonu sv. Dimitrovi Solúnske-mu. Takto orientovaný slavistický výskum je súčasťou širšieho kontextu záujmu o hymnografické texty, ktorý sa prejavuje najmä v posledných dvoch desaťročiach, a premietol sa aj do objavenia celého radu nových rukopisných pamiatok. Ako uvádza sám autor, za posledných dvadsať rokov sa podarilo identifikovať viac originálnych bohoslužobných hymnov cyrilometodovskej školy ako za dve storočia modernej slavistiky (s. 10). Viaceré z nich aj vďaka autorovi monografie. Vzhľadom na rôznorodosť názorov na autorstvo textu kánona, na jeho genézu a časovú následnosť dochovaných odpisov, ale aj na skutočnosť, že ide o text, ktorý patrí k najstaršej vrstve

pisomných pamiatok spojených so slovanským prostredím, robí z kánona sv. Dimitrovi priťažlivý objekt výskumu, pri ktorom sa stretávajú záujmy bádateľov takmer všetkých slovanských krajín.

Monografia si kladie za cieľ na základe sumarizácie výsledkov predchádzajúceho výskumu, a najmä analýzy starších i novoobjavených rukopisov poskytnúť komplexný obraz o problematike kánonu sv. Dimitrovi vrátane kritického porovnania dochovaných odpisov a rekonštrukcie optimálnej textovej podoby kánonu. Napriek netradičnému esejistickému vstupu, ktorý naznačuje už názov prvej kapitoly *O krokodíloch, staroslovienskej hymnografii a o tzv. Metodovom kánone sv. Dimitrovi Solúnskemu*, sú úvodné časti mapovaním výsledkov výskumu širšieho kontextu hymnografických bádanií (práce I. Jagića, R. Jakobsona, S. Kožucharova, G. Popova atď.) i prác zameraných špecificky na problematiku kánona sv. Dimitrovi (práce I. I. Maľševského, A. D. Voronova, D. Čyževského, B. Angelova, S. Kožucharova a ďalších). Prvé kapitoly teda poskytujú „dejiny“ objavovania rukopisných textov kánona, peripetií ich výskumu, omylov, nepresností a chýb pri ich identifikácii ako súčasti „života“ stredovekého textu. Dôležitou zložkou tejto časti práce je charakteristika dvadsiatich rukopisov kánona členených podľa pôvodu (východoslovanské a južnoslovanské), podľa typu zborníkov a miery ich textovej úplnosti. Autor venuje pozornosť aj zastúpeniu kánona v cirkevných zborníkoch rôzneho typu (liturgické mineje, zborníky hymnov), ktoré poukazujú na popularitu a rozšírenosť kánona v bohoslužobnej praxi 11.-14. storočia. Príčinu jeho postupného ústupu, „vyraďenia“ z liturgickej praxe v slovanskom kultúrnom priestore autor presvedčivo objasňuje zmenami v liturgickej praxi. Podrobnú textovú analýzu jednotlivých rukopisov autor završuje voľbou optimálneho základného textu edície kánona sv. Dimitrovi (odpis tzv. synodálnej mineje 12. stor.) a publikovaním textu s uvedením príznakových odchýlok skúmaných rukopisov pravopisného, morfológického, syntaktického a lexikálneho charakteru. Kritická edícia kánona sv. Dimitrovi Solúnskeho ako výsledok precíznej analýzy rukopisných textov je teda prvým syntetizujúcim výsledkom práce.

Ďalšiu časť práce predstavuje analýza a vyhodnotenie variantných podôb rukopisov. Okrem iného v nej autor zdôvodňuje svoju preferenciu južnoslovanských prekladov liturgických minejí pred východoslovanskými, ktorú podľa neho podporujú aj novšie výskumy, na rozdiel od starších záverov formulovaných už v prácach Jagića o väčšej blízkosti k pôvodnému zneniu kánona sv. Dimitra v staroruských odpisoch. S využitím prehľadných tabuliek Matejko poukazuje na spoločné črty viacerých variantných riešení v skupinách rukopisov, ktoré potvrdzujú názor Jagića o existencii dvoch redakcií textu kánona v rukopisoch 11.-14. storočia. V zhode s celkovou koncepciou o južnoslovanskej genéze a prioritnosti južnoslovanských väzieb v osudoch textu kánona sv. Dimitrovi, ktorá sa črtá v práci od prvých kapitol, autor usudzuje, že obidve redakcie existovali už na prelome 11.-12. storočia a boli výsledkom úprav uskutočnených na južnoslovanskej pôde. Dôležitým záverom týchto úvah je vyčlenenie skupiny odpisov, v ktorých sa zachovala viac alebo menej presne archaická redakcia textu kánona (Skopiansky, Solúnsky, dva srbské a jeden východoslovanský – tzv. Il'jina kniha) a skupiny textov

novšej redakcie (dva južnoslovanské a východoslovanské odpisy). Z rukopisov, ktoré zachovávajú archaickú podobu textu, považuje Matejko za najkvalitnejší rukopis tzv. Skopianskej mineje z 13. stor., ktorý sa potom preňho stáva východoslovanským textom rekonštrukcie optimálnej podoby kánona sv. Dimitrovi v závere práce. Súčasťou monografie je aj komplexná informácia o základnom korpuse textov 7.-10. storočia venovaných kultu sv. Dimitrovi Solúnskeho, ktoré potom rezonujú aj v textoch neskoršieho obdobia.

Koncepcia práce má svoju vnútornú logiku – ak prvá časť je akoby otváraním problémov s postupným „dotovaním“ informácií a svojím spôsobom ju završuje publikácia najstaršieho textu s relevantnými textovými variantami v ostatných rukopisoch, v ďalšej časti autor dopĺňa skúmanie rukopisov o nové aspekty (intertextualita, filologické aspekty textu, zložitý problém identifikácie hudobnej podoby kánona Dimitrovi a iné) a na základe všestranného pohľadu na celý korpus rukopisov formuluje svoje stanovisko k otázkam nastoleným už na začiatku, t. j. kto bol autorom kánona, kde a kedy kánon vznikol, či bol pôvodne napísaný v gréčtine alebo v slovanskom jazyku. Monografia L. Matejku teda mnohoaspektovosťou prezentácie problematiky smeruje k syntetickému spracovaniu témy a jej zámerom je osloviť aj širšiu odbornú verejnosť. Tým skôr, že ide o text, ktorý je spätý aj s našimi kultúrnymi dejinami. Nazdávam sa však, že s ohľadom na širšieho odborného adresáta by bolo užitočnejšie začleniť prehľad a charakteristiku súboru diel venovaných sv. Dimitrovi aj s biografickými údajmi o ňom pred publikáciou textu kánona. Ich znalosť nielen uľahčuje významovú interpretáciu kánona, ale pre niektoré pasáže textu je aj nepostrádateľná. Operatívnejšia by bola aj paralelná publikácia základného rukopisu kánona s jeho textovými variantmi a rekonštruovaného textu, ktorá by umožnila jednoduchšie identifikovať odlišnosti obidvoch textových podôb i motiváciu jeho úprav.

V záverečnej kapitole s príznačným názvom *Ako to bolo na počiatku* sa Matejko vracia k otázkam autorstva kánona, obdobia jeho vzniku a k problému, či kánon sv. Dimitrovi Solúnskeho bol pôvodne napísaný v staroslovienčine, alebo je prekladom z gréckeho jazyka. Pri stručnej sumarizácii výsledkov týchto úvah možno uviesť iba hypotetické, ale predsa len autorom preferované závery – autorom textu bol zrejme Kliment Ochridský, text by bolo najvhodnejšie datovať do obdobia po apríli r. 885, teda po smrti Metoda, buď vo väzení, alebo počas neľahkej cesty žiakov Konštantína a Metoda do Belehradu, zrejme ešte v tom istom roku, a pôvodný variant textu bol napísaný po grécky. Daný okruh problémov bol už neraz témou odborných úvah a protikladnosť záverov (autor textu Metod, vznik textu pred rokom 885, miesto vzniku Veľká Morava, pôvodný text napísaný v staroslovienčine), ku ktorým dospeli viacerí autori (R. Jakobson, J. Vašica, E. Pauliny a ďalší), napovedá, že základný okruh najmä vecných, faktografických argumentov, vyplývajúcich z logiky doby, textu a konkrétnej historickej situácie, nemožno interpretovať jednoznačne. Ako príklad možno uviesť často citovaný fragmet zo Života Metodovho o tom, že „oslávil pamiatku sv. Dimitra“, ktorý podľa Matejku „pri triezvom pohľade nemôže obstať“ (s. 166). Zmysel fragmentu možno interpretovať rozlične, ale nemožno ho celkom marginalizovať. Tým skôr, že argumenty L. Matejku v prospech autorstva

Klimenta Ochridského tiež nemajú váhu jednoznačného dôkazu, ako napr. konštatovanie, „nie je vylúčené, že (Kliment) pochádzal z okolia Solúna, resp. aspoň tu žil, takže základnú podmienku „kandidáta“ na autorstvo spĺňa.“ (s. 166). Spochybniť by sa dala aj dôkazová hodnota styčných bodov medzi textom kánona Dimitrovi a Klimentovu pochvalou svätcov, svedčiacia akoby v prospech Klimentovho autorstva. Kánon sv. Dimitrovi Kliment musel dobre poznať, aj keby nebol jeho autorom, a v takom prípade existencia styčných bodov medzi obidvoma textami má svoju logiku. Bez širšej bázy lingvistických argumentov nevyznieva dostatočne presvedčivo ani téza o prekladovom charaktere dochovaného textu.

Chcela by som zdôrazniť, že nie som zástankyňou Metodovho autorstva textu, a skeptický pohľad naň najmä v našom prostredí, ešte stále (alebo už opäť?) zaťaženom potrebou mýst rôzneho druhu, čo neraz poznamenáva aj odborné diskusie, je nesporne sympatickou črtou práce. Navyše dôležitým aspektom je aj skutočnosť, že Matejko formuluje svoje závery na základe kritickej analýzy širšieho okruhu odpisov, než mali k dispozícii autori starších prác, a spomínaného intenzívneho výskumu hymnografických textov v posledných dvoch desaťročiach. Komentár k uvedeným záverom práce smeruje iba ku konštatovaniu, že pri tomto type argumentov sa pohybujeme na dosť neistej pôde. Vzhľadom na špecifiku materiálu je takýto výskum skôr odhalením indicíí a ich interpretácia má nevyhnutne hypotetický charakter, čím samozrejme vyvoláva diskusie. Na záver by som chcela však podčiarknuť, že recenzovaná práca predstaviteľa strednej generácie slovenských slavistov L. Matejku je výsledkom dlhodobého koncentrovaného záujmu autora o výskum hymnografických textov a predstavuje cenný príspevok do diskusie o problematike kánona sv. Dimitrovi Solúnskemu v medzinárodnom kontexte, príspevok, ktorý pri ďalšom výskume na danú tému nebude možné obísť a nepochybne sa stretne s rezonanciou v odborných kruhoch nielen doma, ale i v zahraničí.

Oľga Kovačičová

KRŠKO, J.: Spracovanie hydronymie Slovenska: Metodické pokyny na spracúvanie projektov Hydronymia Slovaciae.
Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB 2005. 104 s.

„...mit chut' do práce; a tu je výhoda onomastiky, že ten, kto se do ní pořádně zahluubá, nerad se od ní odtrhuje; onomastika ho chytí...Nuže, ať nás to chytí a drží a doveđe k práci dobré a užitečné!“ Požičajúc si citát V. Šmilauer, ktorý Jaromír Krško použil v publikácii *Spracovanie hydronymie Slovenska (Metodické pokyny na spracúvanie projektov Hydronymia Slovaciae)* by sme azda mohli definovať aj úlohu tejto práce. Publikácia predstavuje podrobnú a precíznu metódu spracúvania aktuálneho projektu *Hydronymia Slovaciae* na pozadí medzinárodného projektu *Hydronymia Europaea*. J. Krško vychádza z potreby zjednotiť zásady a špecifiká predošlých monografií dotýkajú-

cich sa hydronymie Slovenska. Cieľom metodiky je nielen stanoviť jednotné zásady, metodické pravidlá a princípy práce slovenských onomastikov, ale vzhľadom na jej širokospektrálny záber môže byť nápomocná aj zahraničným hydronomistikom, najmä z okolitých krajín. Metodológia práce je postavená na heuristickom výskume archíválií a na priamom terénnom výskume.

J. Krško sa v publikácii opiera o doterajšie poznatky z oblasti hydronomastiky v zahraničí aj domácom prostredí. Priekopníckou prácou v tejto oblasti je *Hydronymia dorzecza Orawy* (Majtán – Rymut), ktorá stavia na základoch poľských hydronomastických monografií. J. Krško v publikácii podáva komplexný prehľad o štúdiách, monografiách a publikáciách v staršom historickom období i v súčasnosti. Nové monografie vznikali už na báze projektu *Hydronymia Europaea* (J. Krško, 1996; L. Sičáková, 1996; M. Majtán – P. Zigo, 1999; J. Hladký, 2004; rukopisné spracovanie – O. Nemčoková, 1988) a spracúvajú jednotlivé povodia. Vďaka zjednodušenej mape (zobrazuje stav k 31. 8. 2005) v závere publikácie si bádateľ môže utvoriť obraz o spracovaných a na spracovanie pripravovaných vodných tokov.

V rámci projektu *Hydronymia Slovaciae* sa na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici (grant VUGA) realizuje projekt *Multimediálna projekcia spracovania hydronymie povodia Hrona a Torysy*. Programové spracovanie vyhľadávania vodných tokov naznačuje ďalšie perspektívy slovenskej hydronymie.

Projekt *Hydronymia Slovaciae* sa zakladá na spracovaní súčasných i historických hydroným podľa jednotlivých povodí. J. Krško vo svojej metodike vychádza zo synchronných a diachronných metód. Pri synchronnej analýze zameriava pozornosť na lexikologické, genetické i lingvogeografické hľadisko. Z lexikologického aspektu venuje autor pomerne veľkú pozornosť onymickej homonymii, resp. polysémii. Varianty hydroným, ktoré tvoria polyonymický rad, autor odporúča vyznačovať indexmi, aby sa zamedzilo prípadným zámienam názvov. Pri stavbe hesla prihliada na všetky lexikálne a slovtvorné varianty hydronyma. Nárečové varianty získané priamo v teréne zapisuje J. Krško kurzívou a zjednodušenou fonetickou transkripciou. Cenný materiál z lexikologického hľadiska tvoria aj sociálne hydronymá, ktoré sú charakteristické len pre úzku societu.

Pri spracúvaní hydronymie autor upriamuje pozornosť bádateľov na viaceré primárne a sekundárne pramene heuristického výskumu. Vychádza z použitia kartografických, encyklopedických, vlastivedných, regionálnych a iných prameňov. Primárnym kartografickým zdrojom názvov vodných tokov je Vodohospodárska mapa ČSSR (ČSFR, SR) v mierke 1:50 000 (ostatné mapy tvoria sekundárne pramene). Vzhľadom na podrobné informácie a presnosť zaznačenia vodných tokov tvoria Vodohospodárske mapy spoľahlivý základ pre výskum hydroným. Autor odporúča využitie digitálne spracovanej obrysovej mapy. Na druhej strane sa polemicky stavia k používaniu ozalitových máp, ktoré sú zdrojom názvov chýbajúcich vo vodohospodárskych mapách. Upozorňuje na riziko umelo utvorených názvov, ktoré nie sú vhodné na štandardizáciu.

Sekundárne zdroje hydroným tvoria vlastivedné a regionálne monografie, monografie obcí, listiny, archívalie. Publikácie nekartografického charakteru sú dôležitým

zdrojom nielen pre získanie údajov o hydronyme, ale aj pre analýzu jeho motivácie, etymológie, prípadne ďalších dôležitých okolností, ktoré nemožno získať priamym terénnym výskumom. Snahu o dôkladnosť hydronomastickej práce možno badať v tej časti publikácie, kde sa autor zmieňuje o zápisoch získaných z falošných alebo sfaľovaných listín (archívnych prameňov). Zároveň koriguje spôsob zaznamenávania takto získaných údajov.

Pri práci s mapovým (i nemapovým) materiálom J. Krško detailne poukazuje na spôsob získavania a zapisovania hydroným. Táto časť publikácie je veľmi prínosná najmä pre začínajúcich bádateľov, ktorí na základe názorného podania získavajú komplexnú predstavu o spracúvaní projektu.

Autor sa špeciálne a podrobne venuje zápisu kanálov ako súčasť odvodňovacích sústav. Kanály patria k najproblematickejším miestam heuristického výskumu hydronomastiky, preto J. Krško uvádza jednotné a sprehľadňujúce značenie na určovanie spôsobu spájania sa jednotlivých kanálov.

Praktickou súčasťou metodiky sú konkrétne a názorné ukážky zápisu hesiel doplnených výkladom. Pri štruktúrovaní hlavného hesla, vyznačeného tučným typom písma, sa podávajú komplexné informácie o hydronyme aj onymickom objekte. Ak autor čerpá informácie z mapových materiálov, základnými údajmi tvoriacimi heslo budú: druh mapy, vročenie, názov a mierka. Bádateľ sústreďuje pozornosť na pravostrannosť alebo ľavostrannosť prítoku, dĺžku toku v km (pri stojatých vodách určujeme len vodnú plochu), miesto prameňa, resp. ústia, orientáciu toku podľa svetových strán, varianty hydronyma a dôležité údaje. Hydronymá, ktoré tvoria skupinu zaniknutých vodných tokov, označuje symbolom † a neštandardizované rekonštruované hydronymá sú označené symbolom *. Heslo v jeho konečnej podobe obsahuje podrobné hydrografické členenie, ktoré je zaznamenané v prehľadnej forme so zreteľom na smer toku. Pri skúmaní smeru toku vychádzame od ústia hlavného toku proti prúdu k najbližšiemu prítoku.

Do zoznamu dokladov sa chronologicky zaraďujú všetky relevantné doklady hydronyma vrátane všetkých zistených variantov. Do štruktúry hesla treba zaradiť aj všetky doklady etymologicky či vecne súvisiacich názvov (osadné a terénne názvy). V poslednej časti sa uvádza pod zhrnúcim názvom *Etymológia* lexikálno-sémantická, štruktúrne-typologická a motivačná stránka hydronyma a jeho variantov a s nimi súvisiacich vlastných mien. V závere je informácia o etymologickej literatúre, ktorá súvisí s analyzovaným hydronymom.

V ostatnej, no zároveň najcennejšej časti publikácie autor venuje pozornosť rozsiahlej bibliografii. J. Krško ako prvý podáva komplexný prehľad domácej a zahraničnej literatúry, ktorá súvisí s výskumom hydronymie. Bibliografiu systematicky rozdeľuje na tri základné kategórie: štúdie, články a onomastické práce z domáceho prostredia, hydronomastické práce zahraničných autorov a diplomové práce získané výskumom v slovenských a českých školách. Táto časť práce pomáha ľahšej orientácii v hydronomastickej literatúre nielen tým, ktorí sa s hydronymi stretávajú po prvýkrát, ale aj tým, ktorí s ňou už systematicky pracujú. Monografia J. Krška sa tak stáva neoceniteľnou pomôckou a neoddeliteľnou súčasťou výskumu a spracovania hydronymie Slovesna.

Mária Beláková

MALEC, M.: Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski.

Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN 2003. 290 s.

Poľsko je krajina s dlhou tradíciou etymologického výskumu, ktorý sa tu systematicky realizuje na viacerých lingvistických pracoviskách; jeho výsledky bývajú prezentované v čiastkových štúdiách, syntetických monografických prácach či slovníkových príručkách. Do tejto kategórie patrí aj *Etymologický slovník poľských zemepisných názvov* od prof. Marie Malecovej, dlhoročnej pracovníčky Ústavu poľského jazyka Poľskej akadémie vied v Krakove.

Zo žánrového hľadiska ide o dielo populárno-vedeckého charakteru, čo ovplyvnilo aj spôsob jeho spracovania. Čitateľom či používateľom z radov širšej verejnosti, ktorí nemusia mať prislúšné poznatky z oblasti jazykovedy, je určená úvodná kapitola (s. 13-22), prinášajúca prehľadnú klasifikáciu zemepisných názvov; autorka tu vyčleňuje a bližšie charakterizuje štyri základné skupiny: choronymá, toponymá, hydronymá a oronymá. V závere slovníka sa uvádza výklad „náročnejších termínov“ použitých v texte publikácie (*Objasnienie trudniejszych terminów*, s. 284-290); v približne 100 heslách sa vysvetľujú a exemplifikujú pojmy z oblasti onomastiky, resp. diachrónej lingvistiky.

Vlastný etymologický slovník (s. 32-283) obsahuje takmer 1 200 zemepisných názvov z územia celého Poľska. Už takéto kvantitatívne údaje napovedajú, že autorku čakala neľahká úloha uskutočniť reprezentatívny výber názvov, ktoré budú v slovníku spracované. Vzhľadom na populárno-vedecký charakter diela sa základným kritériom pre zaradenie do heslára stala dôležitosť prislúšných zemepisných názvov, resp. nimi označovaných geografických objektov v celopoľskom kontexte (dodajme, že slovník sa obmedzuje na názvy z územia Poľska v jeho súčasných hraniciach) a ich prítomnosť v povedomí kultúrnej verejnosti (porov. s. 8). Ako dodatočné kritérium autorka využila lingvistické charakteristiky jednotlivých názvov, na základe ktorých sa pokúsila prezentovať ich etymologickú, resp. motivačnú rôznorodosť: v heslári sú zastúpené tak predslovanské názvy (napr. starobylé hydronymá či oronymá), ako aj názvy svedčiace o jazykových kontaktoch Slovanov, resp. Poliakov s inými etnikami, o migráciách obyvateľstva či kolonizačných procesoch, názvy odrážajúce vplyvy rôznych kultúr (predkresťanskej i kresťanskej) a pod. – slovník takto zároveň poskytuje čitateľovi určitú predstavu o historických i prehistorických osudoch územia dnešného Poľska.

Heslové výrazy sa uvádzajú v podobe, ktorá zodpovedá norme súčasnej spisovnej poľštiny. Ďalej nasleduje charakteristika geografického objektu označovaného príslušným zemepisným názvom (mesto, dedina, rieka, jazero, vrch, oblasť atď.); ak ide o názov, ktorý sa na poľskom území vyskytuje viackrát, heslo obsahuje aj príslušné kvantitatívne údaje (napr. *Adamów* – v súčasnosti 36 sídel, *Aleksandrów* – 44 sídel a pod.). Ďalšiu časť hesla tvoria údaje o historickej dokumentácii príslušného názvu: okrem najstaršej písomnej fixácie (aj s chronologickým údajom) sa podľa potreby uvádzajú aj staršie doklady, ktoré môžu byť relevantné pre jeho etymologizáciu, tvoriacu vlastné jadro slovníkovej state. Informácie etymologického charakteru sú prezentované v prístupnej, čitateľsky príťažlivej forme; v problematických prípadoch au-

torka vhodne upozorňuje na rôzne možnosti výkladu, pričom odkazuje používateľa slovníka na ďalšiu odbornú literatúru, uvedenú na s. 23-28. Jej zoznam obsahuje popri monografických prácach aj početné drobné príspevky publikované v rôznych časopisoch a zborníkoch; takto spracovanú bibliografiu nepochybne ocenia aj sami jazykovedci pôsobiaci v rozličných sférach diachrónej lingvistiky (historická onomastika, etymológia a pod.).

Výklady o pôvode poľských zemepisných názvov môžu byť zaujímavé aj pre slovenského čitateľa, veď Poľsko je našim susedom. (O jeho dlhodobej prítomnosti v kultúrnom povedomí Slovákov svedčí napokon i fakt, že početné názvy geografických objektov z územia Poľska sa u nás zaužívali v zdomácnenej podobe, ako tzv. exonymá – v súčasnosti platné Pravidlá slovenského pravopisu z r. 2000 uvádzajú napr. vžitě názvy miest *Čenstochová*, *Gdansk*, *Katovice*, *Krakov*, *Łódź*, *Osvienčim*, *Poznań*, *Śletin*, *Tarnov*, *Varšava*, *Vielička*, *Wroclav*, *Zakopaně*, v minulosti sa však používali aj názvy *Bielostok*, *Bydhošť*, *Hnezdo*, *Lešno* a i.) Slovakistická dimenzia recenzovanej publikácie je nepochybne najvýraznejšia v prípade názvov označujúcich geografické objekty, ktoré sa nachádzajú na poľsko-slovenskej hranici, a teda patria – i keď azda v rôznej miere – do geografického priestoru oboch krajín: okrem hesiel *Beskidy*, *Tatry*, *Pieniny* či *Karpaty*, venovaných etymologizácii názvov príslušných pohorí, tu možno poukázať aj na heslá *Babia Góra* či *Rysy* (oronymá), *Orawa*, *Poprad*, *Dunajec* (hydronymá), *Spisz* (názov historického územia), resp. aj *Dukla* (východisko pre názov *Duklianský priesmyk*). V poľských zemepisných názvoch z oblasti slovensko-poľského pohraničia možno niekedy konštatovať slovenské jazykové vplyvy; okrem už zmieneného hydronymu *Poprad* autorka poukazuje v tejto súvislosti na názvy *Hruby Regiel* (štít v poľských Západných Tatrách) či *Zawrat* (priesmyk v poľských Vysokých Tatrách).

Slovenský jazykový materiál obsiahnutý v recenzovanej publikácii je vcelku nepočetný, čo vzhľadom na primárne polonistický charakter slovníka neprekvapuje; žiaľ, ani takéto príležitostné uvádzanie slovenských – a sčasti aj českých – foriem sa nezaobíšlo bez nepresností či chýb, porov. napr. „od przymiotnika *dravy* ‘szczyki, gwałtowny (również o wodzie)’ , poświadczonego w czeskim i słowackim“ (s. v. *Drawa*), „w polskim forma *Tatry*, w słowackim i czeskim *Tatry*“ (s. v. *Tatry*), „Nazwa *Zawrat* pochodzi od słowackiego wyrazu *zawrát*... od czasownika *zawrócić* ‘zawrócić’“ (s. v. *Zawrat*) či „słowackie *Spis*“ (s. v. *Spisz*). V rámci výkladu o názve *Spis/Spisz* by azda bolo možné uviesť aj hypotézu, ktorú tu predpokladá východiskové **sb-pich-jb*, resp. **iz-pich-jb* s pôvodným významom typu „miesto, kde sa vypichávajú, vysekávajú lesy,“ resp. „vysekaný, vyrúbávaný les, poruba, paseka“ (derivát od praslovanského **pichati* „pichať, sekať, rúbať, rezať,“ porov. Ondruš, Š.: Pôvod názvov slovenských vrchov, hrádov a stolíc. In: *Studia Academica Slovaca*. 9. Bratislava 1980, s. 280-283).

Tieto drobné pripomienky nič neuberajú na našom vysoko pozitívnom hodnotení diela. Autorka sa podarilo napísať rozsahovo koncíznu, avšak informačne bohatú príručku, ktorú okrem širokej kultúrnej verejnosti ako jej primárneho adresáta nepochybne uvítajú aj príslušníci lingvistickej obce, pôsobiaci v Poľsku i za jeho hranicami.

Lubor Králík

Siatkowski, J.: *Słowiańskie nazwy wykonawców zawodów w historii i dialektach*. Varšava : Uniwersytet Warszawski 2005. 378 s.

Do radu monografií, ktoré vznikli ako výsledok systematického bádania a kartografickej interpretácie lexikálnych javov z celého slovanského areálu v rámci medzinárodného projektu *Slovanský jazykový atlas* (poľ. *Ogólnosłowiański atlas językowy*) sa zaradila ďalšia knižná monografia popredného poľského jazykovedca J. Siatkowského *Słowiańskie nazwy wykonawców zawodów w historii i dialektach* (Varšava : Uniwersytet Warszawski 2005. 378 s.). Titul tvorí vzácné ohnisko rozsiahlej charakteristiky jednotlivých znakov všetkých slovanských jazykov synchronicko-diachronickou metódou (túto snahu vyslovili ešte na prvom slavistickom zjazde v Prahe v r. 1929 významní slavisti A. Meillet a L. Tesnière). Realizáciou systematického výskumu v projekte *Slovanský jazykový atlas* – vyplnením dotazníka, ktorý pozostáva z 3454 javov fonologickej, morfolologickej, syntaktickej a lexikálnej roviny i prozódie a tvorenia slov a vyplnený bol v 850 lokalitách poľských, slovenských, českých, lužickosrbských, ruských, bieloruských, ukrajinských, slovinských, chorvátskych, srbských, bulharských a macedónskych nárečí – sa získal vzácny nárečový materiál (chronológiu vydávania pozri v časopise *Slavica Slovaca*, 2005, roč. 40, č. 1, s. 86-87). Na základe vydania 8. zväzku *Slovanského jazykového atlasu* s tematikou *Povolania a spoločenský život*, ktorý vydala poľská národná komisia *Slovanského jazykového atlasu*, pripravil jeden z trojice hlavných redaktorov J. Siatkowski (okrem neho spomenutý 8. zväzok *Slovanského jazykového atlasu* redigoval aj J. Basara a A. Basarová) využitím rozsiahleho nárečového materiálu tohto zväzku významnú monografiu z oblasti slovanskej porovnávacej lexiky. Práca J. Siatkowského *Słowiańskie nazwy wykonawców zawodów w historii i dialektach* je štvrtým titulom v tomto rade (prvú dvojzväzkovú prácu pripravila B. Falińska – *Leksyka dotycząca hodowli na mapach Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego*. I. Substantiva. II. Verba i adiectiva. Białostockie Studia Językoznawcze. Białystok 2001. 219 s., tretím titulom bola monografia J. Siatkowského *Studia nad wpływami obcymi w ogólnosłowiańskim atlasie językowym*. Varšava : Uniwersytet Warszawski 2004. 178 s.)

Posudzovaná monografia J. Siatkowského je venovaná lexike s tematikou *Słowiańskie nazwy wykonawców zawodów w historii i dialektach* (v slovenskom preklade *Slovanské pomenovania remeselníkov z historického a dialektologického hľadiska*). Jadro práce tvorí základná charakteristika, areálová diferenciácia a výklad pôvodu množstva najrozšírejších zamestnaní a povolani. Prvou kapitolou je analýza lexiky z oblasti pastierstva: osobitne sa spracúvajú pomenovania pastierov a pastierok so špecifikáciou na ovčiarstvo, pasenie hovädzieho dobytku, ošpaných, koní a húsí. V ďalších samostatných kapitolách sa rozoberá distribúcia lexém a slovotvorných modelov pri pomenovaní povolani, ktoré sú zo slovanského nárečového kontextu najznámejšie ako *žnec*, *žnica*, *včelár*, *poľovník*, *rybár*, *príadka*, *tkáč* – *tkáčka*, *krajčír* – *krajčírka*, *obuvník*, *drevorubač*, *tesár*, *debnár*, *kolár*, *hrnčiar*, *peciar*, *murár*, *mlynár*, *kováč*, *kuchárka*, *lekár* – *lekárka*, *učiteľ* – *učiteľka*, *učeň* – *učnica*, *sudca*. Osobitne sa analyzujú aj pomeno-

vania rodinných príslušníkov – manželiek a synov kováča, krajčira, obuvníka, mlynára. Interpretácia rozsiahleho nárečového materiálu nadväzuje na predchádzajúcu autorovu monografiu, v ktorej sa autor zamerával na neslovanské vplyvy v tejto oblasti slovného zásoby (recenzia titulu pozri v časopise Slavica Slovaca, 2005, roč. 40, č. 1, s. 86-87). Kartografické spracovanie javov na mapách 8. zväzku *Slovanského jazykového atlasu* je pre J. Siatkowského podkladom syntetizujúcich záverov, v ktorých sa opiera o distribúciu pôvodných slovanských, ale aj prevzatých neslovanských názvov povolání typu *murár // muloš // muľer // murník* a v rovnakých súvislostiach si všima aj rozšírenie nárečových názvov *cimrmán // crmomán // srmomán, tišl(i)ar // tišler // tyšar, jáger // jagár // jeger // jaxt // jaxcaš // jajtarz // joxtar, štelmach // stalmax, felčiar // feršal // veršal, resp. padar // pader*. Popri remeselníckej terminológii sa v posudzovanej monografii spracúva aj množstvo javov z oblasti správy typu *rixtár // rixter // rychtarz*, rodinných vzťahov (manželka obuvníka: *šustarica // šusterka // šustrixa // šustrova* + subst., obuvníkov syn – *šustrik*). Na ilustráciu možno z posudzovanej monografie uviesť kapitolu *Ciešla* (s. 158-167), v ktorej ide o interpretáciu a vývin domácich východiskových podôb *tes-ar-b, tes-ač-b, tes-bl-j-a, tes-bl-j-ak-b, tes-bl-j-ar-b, plot-yn-ik-b, plot-yn-j-ak-b, dbrv-o-děl-j-a, dbrv-o-děl-bč-b, stol-j-ar-b, tvar-bč-b, stro-i-tel-b* oproti nedomácim podobám *marangon-0, dundžer-0, dundžer-in-0, cimperman, cimerman, dogramadž-i-j-a, majster-0, majstr-a, tišl-ar-0, tišler-0, bud-ov-yn-ik-b, bud-ov-yn-ič-j-b, jalč-b* (porov. Obščeslavianskij lingvističeskij atlas. Serija leksiko-slovoobrazovatel'naja. Vypusk 8, s. 33; Atlas slovenského jazyka, zv. 4, s. 339, Slovník slovenských nárečí, zv. 1, s. 211, 713, resp. Historický slovník slovenského jazyka, zv. 1, s. 512, zv. 6, s. 50). V jednotlivých kapitolách sa autor pri výkladoch etymológie odvoláva aj na vnútrojazykový vývin v konkrétnych nárečiach a ilustruje ho – napr. v prípadoch *tes-ar-b, tes-bl-j-ar-b / tišl-ar-0* – nenáležitými výpočikami (porov. s. 163), pretože vo východiskovom nedomácom jazyku sa pôvodným názvom označovalo iné, aj keď príbuzné povolanie (*Tischler* = *stolár*).

Distribúciu jednotlivých javov s postihnutím frekvencie ich výskytu na celom slovanskom areáli autor dokladá mapami. Ich čitateľnosť sprehľadňuje kombinácia interpretačných metód, pretože areál výskytov jednotlivých etymónov (rekonštruovaných praslovanských východiskových podôb) J. Siatkowski – s ohľadom na ich koncentráciu či rozptýl – ohraničuje izoglosami, popisom máp a v prípade nehomogénneho areálu symbolmi.

V porovnaní s jednotlivými národnými nárečovými atlasmi treba Siatkowského interpretáciu rozsiahleho materiálu vnímať ako vyčerpávajúcu charakteristiku základných slovotvorných postupov, ovplyvňovania pôvodného slovanského obyvateľstva rozvojom remesiel a pracovných postupov neslovanským prostredím a odlišným kultúrnym kontextom. Z vnútorného pohľadu na jednotlivé slovanské jazyky možno rozsiahly celoslovanský areál vnímať odlišným spôsobom aj preto, že bodová sieť Slovanského jazykového atlasu sa líši od podrobnej diferenciacie, aká sa využíva pri jednotlivých národných atlasoch. Na druhej strane však tieto opisy treba vnímať ako spoľahlivú metódu rekonštrukcie základných lexém do praslovanskej podoby a výklad špecifických hláskoslovných zmien na ná-

rečiach jednotlivých slovanských jazykov. Monografická práca J. Siatkowského *Słowiańskie nazwy wykonawców zawodów w historii i dialektach* má vďaka syntetizujúcej povahe slovanskej nárečovej lexiky vo vzťahu s ďalšími poznatkami o ostatných jazykových rovinách veľkú poznávaciu hodnotu. Posudzovaný titul je významným prínosom v oblasti konfrontačného výskumu slovanskej lexiky, hodnotným zdrojom poznatkov z oblasti každodenného života, ale aj metodologickým modelom ďalších syntetizujúcich prác, orientovaných na prirodzený vývin lexiky všetkých slovanských jazykov, resp. ich nárečí.

Pavol Žigo

OPALKOVÁ J.: Symbol vo frazémovom znaku z rusko-slovenského komparatívneho hľadiska.

Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2002. 128 s.

Obohatením porovnávacieho výskumu slovanskej frazeológie sa nepochybne stáva monografická práca Jarmily Opalkovej *Symbol vo frazémovom znaku z rusko-slovenského komparatívneho hľadiska*, v ktorom sa autorka zamerala na špecifiku fungovania frazeologického znaku v jeho endogénnej a exogénnej dvojrozmernosti. Analýzu jazykových jednotiek ako znakov aj na rovine konfrontácie a identifikácie rozličných jazykov determinuje potreba komunikácie ako dimenzia ľudského snaženia o poznanie a rozvoj.

Recenzovaná práca sa člení na 3 kapitoly. V 1. kapitole *Frazeologická jednotka v jazykovom systéme* sa podáva historiografický náčrt problematiky, definuje sa frazeologická jednotka v jazykovej štruktúre a frazeologická jednotka ako znak. Autorka sa zamerala na problematiku fungovania jazykového znaku v rámci jedného jazyka i z medzijazykového pohľadu. Pracuje s bohatou lexikografickou literatúrou a inšpiruje sa úvahami A. N. Afanasjeva o slovanských symboloch.

Súčasťou recenzovanej monografie je *Rusko-slovenský slovník zoonymných frazeologizmov*, ktorý tvorí 3. kapitolu. Práca obsahuje ruské a nemecké resumé.

Predmetom výskumu sú ruské frazeologizmy a ich slovenské ekvivalenty so zoonymným symbolom ako kľúčovým komponentom. Pri svojich výskumoch sa autorka odvoláva najmä na ruských bádateľov (V. L. Archangel'ského, V. P. Žukova, V. I. Koduchova, A. I. Molotkova, A. V. Kunina a iných), ale aj na slovenských (J. Horeckého, J. Mlacka, F. Mika a iných). Predkladá koncepcie hybridnej povahy a postavenia frazeologizmov v jazykovom systéme. Vo frazeologických teóriách sa frazeologická jednotka najčastejšie spája so slovom pre jej ekvivalentnosť so slovom, súvzťažnosť, reprodukovateľnosť, idiomatickosť, ustálenosť a ďalšie vlastnosti. Princíp ekvivalentnosti frazeologizmu so slovom uviedol do frazeológie už Ch. Bally a ďalej ho rozpracoval V. V. Vinogradov. Frazeológiu niektorí jazykovedci pokladajú za samostatnú jazykovú rovinu. Autorka poukazuje na vzťah frazeológie a syntaxe i frazeológie a lexikológie. Predstavuje Archangel'ského

systém jazykového znaku, do ktorého začleňuje popri slovách aj ustálené slovné spojenia (frazeologické jednotky, frázemy), príslovia a porekadlá i okridlené vety.

Podľa autorky treba na základe dostupných materiálov i vlastného výskumu frazeologickú jednotku vidieť v dvoch rovinách jej fungovania – ako organizmu, ktorý má svoje zákonitosti vnútorného usporiadania paradigmatických a syntagmatických vzťahov jednotlivých komponentov, a organizmu, ktorý vstupuje do vzťahov so svojim okolím.

Druhá kapitola recenzovanej práce hovorí o symbole vo frázemovom znaku. Podľa autorky je typológia znakov spracovaná veľmi rôznorodo. Globálne koncepcie vyčleňujú typy znakov, v rámci ktorých prezentujú symboly ako znaky. Mnohí bádatelia operujú pojmami znak a symbol ako synonymami (Panov), no analýza konkrétneho frazeologického materiálu ukazuje, že ak vo frazeologickej jednotke jeden komponent vystupuje ako symbol, vylučuje sa synonymická podoba znaku a symbolu. Symbol je najpodstatnejší nositeľ informácií o obsahu výpovede, ktorý umocňuje podstatu významu frazeologického znaku. V ďalšej podkapitole autorka upriamuje pozornosť na zoonymy ako kľúčové jednotky frazeologického fondu. Frazeologický komponent sa stáva symbolom vtedy, keď sa opakuje v rade jednotiek, ktoré spája spoločná séma. Demonštruje to na príkladoch dobra a zla; v ruskom frazeologickom fonde sú *mačka*, *vlk* a *medveď* symbolmi utláčateľa a *myš*, *ovca* a *krava* symbolmi utláčaných. Mnohé symboly boli prevzaté z biblických príbehov. Konfrontáciou ruského a slovenského frazeologického materiálu autorka prichádza k poznaniu, že Slováci a Rusi majú blízke asociatívne myslenie, že podoba životného prostredia zanechala v nich podobné stopy vo formovaní jazyka.

Východiskový frazeologický materiál tvorí 137 ruských heslových zooným, z ktorých sú najfrekvencovanejšie *pes*, *kôň*, *vlk*, *vták*, *mucha*, *mačka*, *kura*, *sliepka*, *sviňa*, *baran*, *krava*, *medveď* a iné. Z časti zvieracieho tela vystupujú ako symboly *chvost*, *koža*, *ucho* a iné. Vznik zoonymných frázem bol podmienený samým spôsobom života Slovanov ako pastierov, lovcov a neskôr poľnohospodárov. Vo frázemach vystupujú ako symboly frazeologického znaku zvieratá, s ktorými sa človek stretával doma (*pes*, *mačka*, *ovca*, *baran*, *koza*, *kôň*, *sviňa*), ale aj vo voľnej prírode (*liška*, *zajac*, *vlk*, *medveď*), prevzaté symboly – *lev*, *slon* a iné. Zoonymum môže vystupovať ako kladný alebo záporný symbol, no sú aj výnimky, keď zoonymum slúži na prezentáciu kladu i záporu. Autorka to demonštruje na príklade zoonymu *pes*, ktorý je symbolom vernosti, priateľstva a pomocníka, ale aj symbolom niečoho bezvýznamného (*prašivý pes*, *žil' ako pes s mačkou*). V úlohe symbolu môže vystupovať zoonymum, ktorým 1) sa pomenúva konkrétne zviera, 2) pomenúva sa časť tela zvieratá, 3) poukazuje sa na špecifické črty správania zvieratá. Autorka posudzovanej práce zisťuje, že ani v ruskej ani v slovenskej frazeológii sa medzi frekvencovanými zoonymami nevyskytuje ani jeden v pozícii čisto kladných symbolov, čo je zrejme dôsledok pudu sebazáchovy človeka, ktorý sa sústreďuje na negatíva.

V rusko-slovenskom slovníku, ktorý tvorí 3. kapitolu monografickej práce, sú zoonymné komponenty frázem ako heslové slová usporiadané podľa ruskej abžuky. Autor-

ka uvádza 546 východiskových ruských frazeologických jednotiek (a ich variantov), vrátane prísloví a porekadiel. Vo väčšine prípadov uvádza aj ich štylistické kvalifikátory. Za úplné frazeologické ekvivalenty pokladá také frázemy, ktoré majú 1) biblický pôvod, 2) boli prevzaté z cudzieho jazyka, 3) boli prevzaté za ruštiny do slovenčiny, 4) sú v oboch porovnávaných jazykoch, kde vznikli nezávisle od seba vplyvom podobných životných situácií a pod. Súčasťou rusko-slovenského slovníka sú aj paremiologické útvary – príslovia a porekadlá. Niektoré frazeologické rusko-slovenské ekvivalenty sú diskutabilné, porov. napríklad *юркий как вон* – mrštný ako veverica/veverička/had, výstižnejší ekvivalent by bol *азда быт' ako had*; pri ruskom spojení *кот наплакал* autorka neudáva slovenský ekvivalent, hoci v slovenčine sú blízke frázemy *mať niečo ako žaba srsti*; *только, что бы муха на крыле унесла*. Možno upozorniť na ďalšie podobné prípady: *медведь на ухо наступил* – medveď stúpil na ucho, presnejšie *sedieť si na ušiach*; *как рыба в воде быт'/цити'* sa vo svojom živle, ale aj *ako ryba vo vode*; *закусить удила* – zahryznúť do zubadla, skôr *popustiť uzdu v niečom*; *насторожить/насторожить уши* – nastrčiť uši, skôr *natrčiť/nastražiť uši*. V slovníku autorka osobitne uvádza ako heslové komponenty časti zvieracieho tela, hoci podľa našej mienky ich bolo treba zreteľne vyčleniť (pozri s. 97), nielen podať znovu v abecednom poriadku, prípadne mohli spolu so zoonymami (názvami zvierat) tvoriť jednotliaty celok.

Predkladaná monografická práca predstavuje ucelené dielo, ktoré zaplňa citeľnú medzeru v porovnávacom výskume a dáva nové podnety na riešenie frazeologickej problematiky. Predkladá výsledky bohatého porovnávacieho rusko-slovenského výskumu zoonymných frazeologizmov, ktorý, veríme, autorka bude ďalej rozvíjať i v širšom slovanskom kontexte.

Mária Čižmarová

Eudová kultúra Slovákov na Ukrajine / Народна культура Словаків в Україні. Užhorod : Vydavateľstvo Mystec'ka Linija 2005. 220 s.

Slovenský etnický, kultúrny a jazykový element žijúci na území dnešnej Zakarpatskej oblasti Ukrajiny je pre vedeckú i širokú odbornú verejnosť doposiaľ málo známy, hoci už po vzniku Československa v roku 1918 sa mu zo strany štátnych a vedeckých inštitúcií venovala nemalá pozornosť. Na bývalú Podkarpatskú Rus sa záujem odborníkov tradične sústreďuje najmä kvôli rusínskemu a ukrajinskému etniku. Predstavitelia slovenskej minority, ktorí na tomto území žijú ako potomkovia pôvodného obyvateľstva, južné svahy Karpát osídlili približne v rovnakom období, ako sa do tohto priestoru dostali aj predkovia dnešných Rusínov a Ukrajincov. Okrem nich na tomto území žijú aj potomkovia novovekých osídlencov, ktorí na územie pod Karpatami prichádzali približne v 18. storočí (v období panovania Márie Terézie; toto doosídľovanie pretrvávalo aj počas tzv. 1. Československej republiky).

V predloženej monografickej práci kolektív zložený

ho z vedeckých pracovníkov zastupujúcich niekoľko vedných disciplín – história, jazykoveda, etnológia (Ladislav Bartko, Mojmir Benža, Zdenka Boleráčová, Štefan Lipták, Peter Slavkovský, Rastislava Stoličná) sa sumarizujú výsledky terénnych a archívnych výskumov čiastkových projektov, ktoré Ústavu etnológie SAV, Slavistickému kabinetu (dnes Slavistickému ústavu Jána Stanislava) SAV, Historickému ústavu SAV a Prešovskej univerzite udelila Vedecká grantová agentúra VEGA. Na týchto projektoch sa rozvíjala spolupráca predovšetkým s Užhorodskou národnou univerzitou, Oblastnou kultúro-osvetovou organizáciou Matice slovenskej na Zakarpatskej Ukrajine a Vlastivedným múzeom v Prešove. Sumarizácia výsledkov zameraných na výskum jazyka, histórie a ľudovej kultúry Slovákov na Zakarpatskej Ukrajine sa širokej vedeckej i odbornej verejnosti v takejto ucelenej monografickej podobe, ktorá vychádza paralelne v slovenskom a ukrajinskom jazyku, predkladá po prvýkrát. Treba preto vysoko oceniť nielen vecný a vedecký zámer kolektívu bádateľov spolupracujúcich na jednotlivých úlohách projektov VEGA, ale aj autorov recenzovanej monografie, ktorí sa pokúsili o ucelený pohľad na tento takmer nepoznaný výskumný okruh.

Monografia je tematicky rozdelená do viacerých oblastí: história, jazykoveda, folklór, ľudové obyčaje a etnológia. Najväčšia pozornosť sa venuje etnologickým a folkloristickým výskumom (rodina, spoločnosť, usadlosť, jedlá a nápoje, odev a obuv, poľnohospodárstvo, rodinné a kalendárové obyčaje, ľudová viera a folklór). Monografia obsahuje aj bohatú obrazovú prílohu.

Nebudeme tu uvádzať opis tejto knihy, ktorú si záujemca o problematiku istotne rád zaobstará, ale poukážeme radšej na niektoré zaujímavé zistenia a závery originálnych výskumov. V práci sa konštatuje veľmi dôležitý fakt, že etnicky slovenské osídlenie sa vyskytovalo nielen v najzápadnejších častiach bývalej Podkarpatskej Rusi, ale jeho pozostatky nachádzame aj vo východných častiach tohto regiónu. Nakoniec to dobre vidno nielen z historických záznamov o niektorých osadách (Orechovica, Jarok, Veľké Hejovce a pod.), ale aj z jazyka cyrilských rukopisných pamiatok, ktoré vznikali v tomto regióne. V textoch týchto pamiatok možno nájsť jazykové prvky slovenského jazyka. V súčasnosti slovenská menšina žije už len v týchto mestách a dedinách: Užhorod, Antalovce, Hliboké, Nový Klenovec, Rodnikova Huta, Serední, Storožnica, Turie Remety a Veľké Berezné. Ide prevažne o osady, ktoré vznikli v závislosti od neskoršej tzv. remeselníckej kolonizácie, či presídľovania Slovákov na Podkarpatskú Rus. Sú to predovšetkým usadlosti, kde Slováci pôsobili ako odborníci na prácu v baniach, hutách, hámroch, pilách a kde prichádzali ako stavitelia vodných stavieb.

Samozrejme, že územie Zakarpatskej oblasti Ukrajiny je podnes etnicky premiešané či rôznorodé, čo je príznačné pre celý karpatský región, teda aj pre východné Slovensko a severovýchodné Maďarsko.

Na etnickú i jazykovú rôznorodosť územia bývalej Podkarpatskej Rusi poukázal nielen Bohuš Nosák-Nezabudov, ale aj J. Čaplovič vo svojej *Etnografii Slovákov v Uhorsku*, J. Škultéty i mukačevský biskup A. Bačinskij. Vierovyznanie bolo a podnes je príznakovým javom pre určovanie etnickej či národnej príslušnosti jej nositeľa, pričom uvedená skutočnosť platí aj v opačnom poradí, čo možno markantnejšie zaznamenať práve v období po II.

svetovej vojne v súvislosti so silnou rusifikáciou, sovietsizáciou, ukrajinizáciou slovenského etnika v tomto priestore. Až po prijatí Deklarácie práv národností (1991) a Zákona o národnostných menšinách (1992) možno v tejto oblasti badať isté uvoľnenie, hoci v dôsledku krajne nepriaznivých podmienok, ktoré vplyvali na udržanie jazykovej, kultúrnej a tým aj etnickej identity sa slovenské obyvateľstvo značne ukrajinizovalo. Na jeho slovenský pôvod dnes poukazujú už iba stopy v zachovanej toponymii a antroponymii. Nie je zriedkavým javom, že pôvodne slovenské obyvateľstvo dnes komunikuje medzi sebou po ukrajinsky. Treba v tejto súvislosti poukázať na zistenie dialektológov, ktorí uplatnenie a zachovanie slovenského jazyka a slovenského jazykového vedomia v tomto priestore vidia v súlade s istými politickými a edukačnými pomermi príznačnými pre systémy, ktorými prešiel tento región v habsburskej monarchii, Československej republike, v období po vedeckej arbitráži a následne po pripadnutí Podkarpatskej Rusi Sovietskemu zväzu a Ukrajine.

V intenciách výsledkov etnologických a folkloristických terénnych výskumov sa v predloženej monografii konštatuje, že slovenský etnický živel si zachoval osobitosti, ktoré ho spájajú so slovenským obyvateľstvom na východnom Slovensku. Osobitne na to poukazujú predovšetkým výskumy v oblasti kulinárnej kultúry, odievania, pomenovaní príslušníkov rodiny a rodinných a kalendárových obyčajov.

Treba však poukázať aj na nepresnosti v niektorých označeniach. Napríklad: *šifoner* je v prostredí východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi zvyčajne jedno- alebo dvojdvierová drevená skriňa, alebo skriňa so závesom. Pomenovaním *kašňa/kasna* sa označuje bielizník so zásuvkami. Označenie rodinného príslušníka *žec* (spis. *zat*) sa uplatňuje vo všetkých kontextoch bez výnimky; ide o označenie muža, ktorého takto nazývajú v dome jeho manželky. Podobne sa za *ňvestu* pokladá vždy žena v dome svojho muža. Pomenovanie *pristaš* je zasa príznačné tým, že označuje zaťa (*žeca*), ktorý žije v dome rodičov manželky a zvyčajne sa aj prisťahoval do inej (cudzej) dediny, resp. do iného kraja. *Pristašom* sa stáva zať hlavne vtedy, keď prichádza do rodiny a domu svojej manželky v inej dedine, či v inom najmä cirkevnom spoločenstve. Označenie *pristaš* je doživotné a v cudzom (nie v domácom, nie v svojom) spoločenstve je *pristašom* navždy, hoci by sa stal najstarším členom spoločenstva alebo dediny.

Osobitne treba poukázať aj na niektoré nejasnosti vo vzťahu k liturgicko-obradovej terminológii v tomto biturálnom prostredí. Upozorniť treba na nepresné použitie termínu *polnočná omša* pre bohoslužobné obrady, ktoré počas terénnych výskumov respondenti označili ako *sejnučné*. Ide o skomolený cirkevnoslavanský tvar *всенощное, всенощница*, ktorým sa označujú obrady *celonočného bdenia*. Bohoslužby celonočného bdenia zahrnujú večiereň s litiou a povečierim s posvätením chleba, pšenice, vína a oleja. Často s pripája aj tzv. polnočnica, polnočná služba, ktorá sa slúži okolo polnoci. Prípomína očakávanie príchodu Krista. Symbolicky je polnoc časom, keď sa Kristus modlil v Getsemanskej záhrade. V rámci celonočného bdenia sa slávi aj utiereň. Ani jeden z týchto obradov celonočného bdenia nezahŕňa liturgické obrady, pri ktorých dochádza k premeneniu chleba a vína na Telo a Krv Ježiša Krista. Liturgia je vrcholom bohoslužobného okruhu dňa. Rozdiel medzi liturgiou a služ-

bou je v eucharistickej obete. Službou sa nazývajú všetky náboženské obrady v byzantskej cirkvi. K službám patrí aj liturgia, ktorej súčasťou je však Eucharistická obeta ako ústredný moment bohoslužobného okruhu dňa. Práve pre tento moment má liturgia v bohoslužobnom procese byzantského obradu špecifické postavenie. Ostatné bohoslužobné obrady a úkony Eucharistickú obeť neprinášajú, preto ich nemožno stotožňovať s liturgiou, ktorá sa v latinskom obradovom prostredí spája s termínom omša (lat. missa).

Ďalšou nepresnosťou je označenie Kvetnej nedele ako *Čarnej* (čiernej, či smrtnej, spis. smrtnej) nedele. Tzv. *Čarna* nedeľa je v poradí piatou pôstnou nedelou. Až za ňou nasleduje *Kvetná* nedeľa, keď sa v chrámoch posviacajú bahniatka. Pomenovanie piatej pôstnej nedele ako *Čarnej* nedele je prevzaté z ľudového prostredia, kde bolo rozšírené najmä u veriacich latinského obradu. V byzantskom obradovom prostredí sa Piatá pôstna nedeľa spája s pamiatkou prepodobnej matky Márie Egyptskej. (Pre zaujímavosť uvádzame aj označenia ďalších nediel Veľkého pôstu: Prvá pôstna nedeľa sa označuje ako nedeľa Pravoslavia alebo Ortodoxie; Tretia pôstna nedeľa je Krížupoklonná a Štvrtá pôstna nedeľa je venovaná pamiatke prepodobného otca Jána, autora spisu Rebrík.)

Za pozdvihnutie slovenského jazykového, kultúrneho a etnického povedomia sa v tomto regióne významne zasaďuje rímskokatolícka i gréckokatolícka cirkev. Za zmienku stojí, že administrátorom gréckokatolíckej Mukačevskej eparchie so sídlom v Užhorode sa od roku 2002 stal vладыка Milan Šášik, rodák z Lehoty pri Nitre, ktorý dlhý čas pôsobil ako správca farnosti Perečín na Zakarpatskej Ukrajine, kde podľa dovolenia Svätej stolice pôsobil ako biritualista; teda slúžil v latinskom i byzantskom obrade.

Vydaním tejto monografie s komplexným jazykovým, historickým a etnologickým pohľadom na slovenskú minoritu v priestore Zakarpatskej oblasti Ukrajiny sa odhaľujú doteraz málo známe a často nejasné vzťahy Slovákov ku karpatskému priestoru, ktorý z najväčšej časti reprezentuje práve región bývalej Podkarpatskej Rusi. Je veľkou zásluhou kolektívu autorov monografie i celého tímu vedeckých pracovníkov, ktorí sa zúčastnili na terénnych výskumoch v tomto regióne, že so zápalom zdolali prekážky „tradičného charakteru“ a nedôvery. O to viac je prezentácia výsledkov týchto výskumov prínosom; o to viac sa slovenské kultúrne dedičstvo prehlbuje a prezentuje sa tak jeho nezastupiteľná úloha v interkultúrnom a internetnom prostredí karpatského regiónu a strednej Európy.

Peter Žeňuch

Журавлев, А. Ф.: Язык и миф. Лингвистический комментарий к труду А. Н. Афанасьева „Поэтические воззрения славян на природу.“

Москва : Индрик 2005. 1004 с.

V moskovskom vydavateľstve Indrik vyšla ďalšia publikácia, ktorá má čitateľovi priblížiť mýtické myslenie Slovanov predovšetkým prostredníctvom ich jazyka. Publikácie tohto druhu možno rozdeliť na systematické a vcho-

vávateľské. V našom geografickom priestore sme zvyknutí čítať o slovanskom mýte predovšetkým práce systematické (napr. Niederleho alebo Lowmiänskeho), preto je Žuravľovova rozsiahla „vychovávateľská“ monografia nielen vítaným, ale z mnohých ohľadov aj novým prínosom, ktorý by nemal prehliadnuť nijaký slovanský religionista, ale ani dialektológ, etymológ či historik, etnológ alebo kulturológ. Práca má totiž širokospektrálne využitie a svojím rozsahom a obsahom zasahuje takmer do celej oblasti slavistiky.

Už názov knihy *Язык и миф* môže vyvolávať u systematickov viaceré námietky a otázky, na ktoré však samo dielo privádza čitateľa k odpovediam, „vychováva“ ho. Nedozvieme sa síce definíciu mýtu, ani to, aké vzťahy môže mať mýtus s jazykom, no počas čítania knihy to čitateľ jednoducho zistí. Aj podtitul knihy naznačuje, čo je jej cieľom. Snahou autora bolo predovšetkým uviesť dielo A. N. Afanasjeva do súčasného vedeckého kontextu a oceniť jeho prácu v dejinách skúmania danej témy.

Podnetom k napísaniu práce bolo vydanie klasického diela A. N. Afanasjeva, významného kulturológa 19. storočia, *Poetičeskije vozzerenija slavian na prirodu* (Moskva: Indrik 1994) sprevádzané vydaním dopĺňujúceho zväzku diela A. Afanasjeva *Proischozozhenie mifa. Statji po folkloru, etnografii i mifologii* (Moskva: Indrik 1996; zost. A. L. Toporkov). Úlohou dopĺňujúceho zväzku bolo odhľadlenie zdrojov Afanasjevovej práce, zostavenie dokumentačno-bibliografických poznámok, predmetového, menného a mytologického indexu, indexu folklórnych motívov, indexu slovanskej lexiky analyzovanej u Afanasjeva a pod. Toto úsilie vyvrcholilo vydaním široko koncipovaného diela *A. N. Afanasjev: Poetičeskije vozzerenija slavian na prirodu. Spravočno-bibliografičeskije materialy* (Moskva: Indrik 2000). V práci však neboli dostatočne spracované jazykovedné komentáre, preto sa túto medzeru rozhodol vyplniť A. F. Žuravľov osobitnou knihou.

Publikácia A. F. Žuravľova – ako hovorí sám autor – predstavuje komentár názorov A. N. Afanasieva z dnešných historicko-jazykovedných pozícií, doplnenie jazykového materiálu *Poetičeskich vozzerenij...*, odstránenie faktických nepresností, rozšírenie alebo vyvrátenie uvádzaných sémantických paralel medzi jednotlivými slovanskými jazykmi, objasnenie staršej i nárečovej lexiky, poopravenie nesprávnych etymológií a zväzanie Afanasjevových mytologických motivácií.

K dejinám vedeckého skúmania slovanských mýtov treba povedať, že jazykoveda ustúpila zo svojich pôvodných pozícií a prenechala vedúce miesto na tomto poli etnografii a archeológii. Z tohto hľadiska sa javí najdôležitejšia úloha Žuravľovovej monografie v tom, že poukazuje na nevyhnutnosť využívania jazykovedy v etnografických a mytologických výskumoch, zdôrazňuje potrebu interdisciplinarity bádaní slovanského mýtu, a to napriek tomu, že jazykoveda sa môže zdať už pri danej téme vyčerpaná, ba prečerpaná množstvom hypotéz, ktoré pri svojich výskumoch, najmä etymologických, ponúkala a ponúka.

Publikácia však je, ako sme už povedali, najmä „vychovávateľská.“ Má čitateľovi ukázať jednotu, akú predstavoval jazyk a sacrum, ako ju obsahovalo už samo grécke slovo *mýtos*. Využíva na to rozsiahly jazykový materiál zo všetkých indoeurópskych, najmä zo slovanských jazykov. Škoda, že také objemné dielo nemá index, ktorý by uľahčoval čitateľovi orientáciu v texte.

Nášho čitateľa zaujme aj množstvo materiálu týkajúceho sa Slovenska a Slovákov. Žuravľov spomína napríklad nášho veľkého básnika Jána Kollára, ale aj spevy slovenských dievčat (*Vrba, vrba, daj mi vlasy, na try pasy!*), rozličné slávnosti a rituály (*dědová bleda; Velká noc, Velkonočná nedeľa, Velikdeň; Tučný čvrtek; Letnice, Turíce; hody*), z ktorých niektoré pokladá za istým spôsobom pôvodné (*sobotskije ogni* Afanasjeva etymologizuje od nášho slova *Sobotka, Sobotki*, nár. *Sobótka, Sobótky, Popelutka, Sobytky*), podáva etymológiu slovenského výrazu *parom* vo viacerých spojeniach (*do paroma!, parom go pober!, odkiaľ ho parom priniesol!, nech to/ho parom vezme!, bodaj to/ho parom vzal*), uvádza aj ďalšie spojenia a výrazy (*bosorka maslo muti; duša mu pišti za tým*), názvy predmetov a bytostí zhotovených z dreva (*máj; mája; Morena; Dedo, Dedko, Ďadek, Ďadko*), nadprirodzené a rozprávkové bytosti (*vova; obor, obrin; Popelvar, Popelvarek, Popelčuk, Pecučin; zmok; permoníky; polednice; létavica; svätójánska muška; vestec*), súhvezdia (*Voz*), názvy mesiacov (*malý sečeň; veľký sečeň; malí rijen; veľkí rujen; prasinec, prašinec; brezen; duben; senní, senoví mesiác*), toponymá (*Tatry*), bohatú ľudovú lexiku (*jarý; pražiti; kyša; hostec; domovina; rydať sa, zridať sa; hromotresk; jimať sa; kmeň; česnúť; hadou sluha, hadaca služka; divoký; živá duša; repiť sa*) atď.

Autor vťahuje do „deja“ svojej knihy všetky slovanské národy a nenecháva nikoho na pochybách, že kultúra Slovanov je starobylá a jednoznačne patrí do indoeurópskeho kontextu. Dalo by sa mu iste aj čo-to vytknúť. Tak napríklad v jeho publikácii uvedené slovenské slová, ako *bedno* vo význame „dno“ (s. 57), *kvasiť* „brodiť sa bahnom“ (s. 131) či *kuditi* vo význame „kárať haniť, osočovať“ (s. 830) nenájde ani v nárečovej kartotéke Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV, ani v príslušných slovníkoch slovenského jazyka. Ťažko posúdiť, či to nie je aj nedostatok kartotéky. Afanasjevove slovenské *shkrát, shkrátiz, shratelj* však pokladá Žuravľov mylne za slovenské (s. 509), ťažko možno tiež dávať do jedného radu naše spojenie za *Kuruca kráľa* s poľským za *króla Ćwieczka, za króla Świerczka* a s českým za *krále Čvrčka* atď. (s. 664-665), pretože *Kuruc král* iste nemá pôvod v mytických časoch.

Napriek drobným pripomienkam treba vyzdvihnúť mimoriadne kvality práce A. F. Žuravľova, ktorý sa vyjadruje k jednotlivým Afanasjevovým výkladom naozaj obšírne a dôkladne zo súčasných jazykovedných i širších vedeckých pozícií. Napriek mnohým doplneniam a oprávam vzdal jeho práci opodstatnenú úctu, ktorú si zaslúži aj on. My sa môžeme Žuravľovovou publikáciou inšpirovať a v budúcnosti vydať kritickým spôsobom aspoň Holého *Bájeslovie pohanských Slovákov*.

Martin Pukanec

Správa zo seminára Dejiny knižnej kultúry Levíc a okolia

Slovenská národná knižnica – Národný bibliografický ústav, Spolok slovenských knihovníkov – Bibliografická a Knihovnícka sekcia – Komisia pre historické knižné fondy, Historický ústav SAV a Slovenská historická spoločnosť pri HÚ SAV organizujú každoročne seminár

venovaný celkovým dejinám knižnej kultúry zahŕňajúcim výskum tlači a tlačiarň, inštitucionálnych a súkromných knižníc, ako aj písomností a literárnych pamiatok. Seminár sa vždy viaže k niektorému regiónu alebo mestu Slovenska. Teraz sa organizátori podujatia predstavili mesto Levice a jeho okolie. Na príprave seminára, ktorý sa uskutočnil v dňoch 8.-10. novembra 2005, sa podieľalo aj Ministerstvo vnútra SR, ďalej levická pobočka Štátneho archívu Nitra, Tekovské múzeum v Leviciach a Tekovská knižnica v Leviciach.

Seminár otvorila úvodným slovom Klára Komorová, po nej sa účastníkom konferencie prihovril riaditeľ tekovského múzea Ján Dana a primátor Levíc Štefan Mišák, ktorý pripomenul, že v roku 2006 bude 850. výročie prvej zmienky o meste. Ďalej načrtol vývoj školstva, knižnic, tlačiarň a vznik múzea v Leviciach.

Informácie o činnosti tlačiarň a knižníc v Tekovskej župe v priereze niekoľkých storočí priniesol referát Júliusa Valacha *Tlačiarne na území Tekovskej župy*.

Helena Grežďová predniesla referát *Tlačiareň v Krásne* pripravený v spolupráci s Oľgou Kvasnicovou. Priblížila v ňom postavu grófa Gregora Friezenhofa, ktorý okolo roku 1875 v tejto dedinke na rozhraní Tekovskej a Trenčianskej župy založil tlačiareň a vydával v nej na tie časy pokročilý časopis obsahujúci články týkajúce sa agrotechniky a zootechniky v maďarčine, nemčine aj slovenčine. Roku 1914, po smrti grófa, tlačiareň zanikla.

Marta Švolíková v referáte *Levické tlačiarne, osobnosti tlačiarneho remesla v dokumentoch Štátneho archívu v Leviciach* predstavila levické tlačiarne 2. polovice 19. a začiatku 20. storočia a ich produkciu. Tvorili ju zväčša drobné merkantilné tlačoviny približujúce spoločenský život v meste.

Referát Šarloty Drahošovej *Archívne dokumenty Nitrianskej a Tekovskej župy vo vzťahu k dejinám tlačiarň* doplnil predošlý referát a zároveň uzavrel skupinu príspevkov o knižtlačiarstve v skúmanom regióne. Autorka tu plasticky priblížila komunikáciu výkonného úradníka podžupanského úradu v Nitre s tlačiarom, doloženú v archívnych dokumentoch z rokov 1861-1908.

V referáte *Peter Čech z Levíc* predstavila Daniela Dvořáková významnú osobnosť regionálnych dejín – uhorského magnáta, vlastníka hradov Levice a Revíšte a desiatok dedín v ďalších župách, žijúceho na dvore Žigmunda Luxemburského.

Lívia Fábryová v príspevku *Bitka pri Veľkých Vozokanoch roku 1652* podrobne opísala bitku, ktorou sa začala porážka Turkov. Autorka sa zamerala na odraz bitky v dobovej tlači, najmä v letákoch, a porovnávala tiež historické štúdie o bitke a materiály uložené v Diecéznej knižnici v Nitre.

Elizabeth Kleckerová v referáte *Lateinische Darstellungen des Türkenkrieges von 1664* rozobrala historické dielo Johanna Keryho (1638-1685) *Martis Turcici ferocia ... in Hungariae Viscera irruens, invictusque augustissimi Caesaris Leopoldi Primi agminibus enervata* z produkcie bratislavskej tlačiarne Gottfrieda Gründera z roku 1672.

Marta Dobrotková v príspevku *Bitka pri Leviciach v povstaní Františka Rákociho II. a jej odraz v tlači* sumarizovala autorov zaoberajúcich sa touto historickou

udalosťou. Jej hodnotenia v dobovej tlači boli rôzne – prorokocioské i odsudzujúce povstanie ako rebéliu. Medzi autorov druhej skupiny patrili napr. Ladislav Ráday, Samuel Timon, Francúzi Jean Louis Dusson, markíz D'Amo a iní.

Posledným príspevkom tohto dňa bol referát Juraja Hladkého *Historické mená a názvy potokov v západnom Tekove*. Autor vyxercoval z diela Mateja Bela názvy vodných tokov v okolí rieky Žitavy. Pomenovania tokov v tejto oblasti sú slovenské, jedine pomenovanie potoka Léveš je maďarské. Všetky názvy odzrkadľujú historické pomery, napr. rieka Žitava dostala meno na základe toho, že preteká obilným krajom.

Ďalší deň seminára začal Ľubomír Jankovič príspevkom *Juraj Pohronec Selepčeni – tvorca exlibrisov a portrétnych grafiky*. Predstavil v ňom kazateľa, uhorského primasa a župana Tekovskej župy, ktorý nielenže ovládol slovenčinu, ale v nej aj korešpondoval a viedol agendu. Autor tiež poukázal na bibliofilské snahy tejto osobnosti, jeho vzťah ku knižnej kultúre a významnejšie diela.

Výtvarnej problematike sa venovala aj Katarína Zavadová, ktorá v príspevku *Tekov očami starých ilustrátorov* predstavila skupinu grafikov-bataistov pôsobiacich neraz priamo na bojisku. Preto sú ich drobné grafiky odrážajúce vojnové udalosti často autentickejšie ako veľké plátna, ktorých tvorba trvala dlho. Autorka podrobne opísala grafiky zachytávajúce udalosti pri Leviciach.

Klára Dóková sa vo svojom referáte *Historické mapy Tekova v cirkevných archívoch* zamerala najmä na rukopisné a tlačou vydané mapy z obdobia protitureckých vojen z rokov 1651-1700 uložené v maďarských archívoch.

Miriám Poriežová a Angela Škovierová v referáte *Tekovská župa v zrkadle diela Mateja Bela „Noticia Hungariae historico-geographica“* na základe výberu citátov z diela Mateja Bela priblížili dobový opis mesta Levica a obcí Veľký Tekov a Tekovské Lužany.

Problematike diela Mateja Bela sa podrobnejšie venovala i Erika Juríková, keď v príspevku *Tekovská župa v opise Mateja Bela* analyzovala autorov, o ktorých sa M. Bel opíral, a podrobnejšie sa venovala jeho opisu miest Kremnica a Žarnovica.

Mária Kohútová v príspevku *Knihy potrebné pre farára (prvá polovica 17. storočia)* čerpala z kanonických vizitácií, z ktorých sa dalo vyčítať, že vo vzťahu duhovenstva ku knižnej kultúre bolo dôležité, či má farár breviár a či sa z neho modlí, ale aj aké ďalšie bohoslužobné knihy má. Niektoré farnosti nemali vôbec žiadne knihy a naopak niektoré ich mali až prekvapujúco veľa. Súpisy kníh bývali vo vizitáciách uvedené v osobitnej skupine pod názvom *Libri Ecclesiae* alebo *Libri Parochialis* a ich popis bol veľmi nepresný. Často zahŕňal len názov diela alebo meno autora.

Domáci a hospodársky kalendár. Rukopis z knižnice kláštora piaristov v Leviciach je názov referátu, v ktorom Klára Mészárosová popísala kláštor a jeho člena A. Pecka, vlastníka zrejme slušnej knižnice, ktorej súčasťou bol aj tento rukopisný, pre piaristov veľmi netradičný kalendár. Predpokladá sa, že vznikol na Slovensku a mohol sa používať pri školskej výučbe. Na prednesený referát nadviazala referátom s rovnakým názvom aj Elena

Krasnovská. Kalendár pozostávajúci z piatich tematických častí zaradila do žánru odbornej literatúry. Jazykom kalendára je slovakizovaná čeština popretkávaná makarónskou latinčinou. Zaujímavé sú tu názvy znamení zverokruhu s latinskými ekvivalentmi.

Jazykovedný charakter mal aj príspevok Jany Skladanej *Inojazyčné prvky v slovenských jazykových pamiatkach z okolia Levíc v 16.-18. storočí*, v ktorom sa autorka zamerala na latinizmy použité v obecných knihách mesta Pukanec, obce Držnice a ďalších.

Kamila Fircáková sa v referáte *Pukanský rodák Juraj Petermann a jeho tvorba* zamerala na životopis tohto autora vyslaného do zboru českých exulantov, kde pôsobil ako kazateľ a jeho tvorba sa zahŕňa do slovenského, českého a lužicko-srbského písomníctva.

Nasledoval referát Miloša Kovačku *Pukanec v dejinách knižnej kultúry na Slovensku*, predstavujúci troch evanjelických cirkevných dejateľov spojených s obcou Pukanec: „Petermanológa“ Ľudovíta Vajdičku, ktorý sa venoval prekladom tohto autora z nemčiny, Júliusa Cibulku, autora asi 300-stranového doteraz nevydaného diela *Klamný úsvit*, a Ivana Kadlečika, šéfredaktora časopisu *Maticné čítanie*.

József Sisa v príspevku *A kistapolcsányi (Topoľčianky) és nagyugróci (Veľké Uherce) kastélykönyvtárak. Művezetörténeti és könyvészeti aspektusok* priblížil architektúru a knižné zbierky kaštieľskej knižnice v Topoľčiankach a vo Veľkých Uherciach. Zbierky obsahovali literatúru z oblasti histórie, zemepisu, štatistiky, filológie, práva a umenovedy. Osobitné zastúpenie tu mala aj klasická grécka a latinská literatúra, rozličné drahocenné knižné edície, tzv. cimélie, a vydania Magny Charty na papier, ktorý imitoval pergamén.

Gabriela Žibritová v referáte *Juraj Láni (1646-1701). Vydania jeho diela a knižnica* predstavila autora asi 65 tlačí, ktorých tematický rozsah je od gratulačných básní až po vedeckú činnosť a ktoré vyšli v Nemecku. Autorka popísala vydania, v ktorých J. Láni venuje pozornosť tzv. bratislavským súdom a utrpeniu bratislavských evanjelikov.

Posledný deň rokovania sa začal referátom Nicol Sipekiovej *Osobnosť levického rodáka Františka Kaziho (18. storočie)*. Autorka v ňom predstavila tohto jezuitu, profesora Trnavskej univerzity a autora historických prác.

Eva Augstínová v referáte *Literárne činní Tekovčania v tlačiarňach 18. a 19. storočia* priblížila postavy Martina Hamaliara, autora pravoписnej príručky, autora diela o včelárstve Samuela Kaunica a Karla Lániho, autora diela o dejinách Uhorska i mnohé ďalšie osobnosti Tekova.

Helena Saktorová v referáte *Pamätník Michala Godru* predstavila osobnosť tohto autora, zhrnula jeho životopis a analyzovala pamätník z jeho rukopisnej pozostalosti, uložený v Archíve literatúry a umenia SNK, ktorý obsahuje rôzne poznámky, zápisy M. Godru zo štúdií, pri odchode na Dolnú zem i zápisy jeho priateľov, ktoré mu venovali v období, keď pôsobil na Dolnej zemi.

Agáta Klimeková vo svojej prednáške *Literárna činnosť profesorov piaristického gymnázia v Leviciach* sumarizovala históriu levického gymnázia, jeho patrónov a učiteľov publikujúcich v ročníkach gymnázia.

Klára Komorová v referáte *Levické piaristické gymnázium, posesori knižnice a tlače 16. storočia* priblížila poslanie piaristického rádu spočívajúce vo výchovateľskej a pedagogickej činnosti. Základinu pre vznik gymnázia poskytli Mikuláš Esterházi a Ján Sentiváni. Konštitúcie rádu prikazovali, aby každá škola mala svoju knižnicu a knihovníka. Školská knižnica sa rozrastala najmä vďaka darcom, ktorých autorka aj vymenovala.

Jana Holubcová v príspevku *Z histórie Tekovskej knižnice* oboznámila účastníkov podujatia s fungovaním maďarskej spolkovej knižnice od roku 1859 a priblížila vznik prvej slovenskej knižnice roku 1927.

Spoluautori referátu *Reštaurovanie rukopisnej knihy písanej železodubienkovým atramentom* Anna Boďová a Vladimír Bukovský predstavili knihu z kežmarskej Lyceálnej knižnice obsahujúcu veľmi cenné rukopisné kresby – predstavy o snečných hodinách a zemeguli i techniky, ktoré umožňujú ochrániť a zakonzervovať tieto rukopisné poznámky a kresby v knihách.

Ochranou archívnych dokumentov vo všeobecnosti, najmä však jej dvoma princípmi – legislatívnym a preventívno-konzervačným – sa zaoberal Jozef Hanus v príspevku *Ochrana archívnych a knižničných fondov – súčasný stav a perspektívy v archívoch*.

Knižnicu levického múzea nachádzajúcu sa v dobóvskom kaštieli a jej historické i súčasné zbierky významné najmä v regionálnom kontexte predstavila Danica Valachová v stručnom referáte *Z histórie Tekovskej knižnice*.

Tradične jednu z najdôležitejších knihovníckych príručiek *Knihopis* predstavil z literárnohistorického a miestopisného pohľadu Václav Pumprala v referáte *Knihopis z hľadiska autorů (s přihlédnutím k autorům ze Slovenska)*. Prednášajúci tiež štatisticky vyhodnotil zastúpenie rozličných autorov z hľadiska krajiny narodenia (Česko, Morava, Slovensko, Nemecko...) a konfesie (protestanti, katolíci, iné konfesie). Medzi miestami narodenia slovenských autorov prevažujú mestá Bratislava, Trenčín, Trnava a Prešov.

Eva Frimmová v prednáške *Bratislavský tlačiar inkunábulového obdobia* osvetlila detaily náhodného objavu záznamu o tlačiariovi a maliarovi prichádzajúcom z Viedne a žiadajúcom o povolenie pôsobiť v Bratislave. Tento záznam sa našiel v komornej knihe z roku 1477.

Miroslava Domová v krátkom príspevku *Prezentácia databázy Dejiny knižnej kultúry na Slovensku* informovala o tejto databáze, o jej obsahu, možnostiach prístupu do nej a o spôsoboch vyhľadávania v nej.

Posledným predneseným príspevkom na seminári bola prednáška Petra Tesáka *Drobné tlače vo fondoch a zbierkach štátneho archívu v Leviciach*. Autor v ňom charakterizoval plagáty, drobné tlače, letáky, obecné štáty, noviny a ďalšie dokumenty od roku 1827, začlenené do tejto umelo utvorenej zbierky.

Súčasnou seminára mali byť aj prednášky Viliama Čičaja *Katalóg meštianskych knižníc v polovici 18. storočia* a Kataríny Pekařovej *Osobnosti Tekova na stránkach ročeniek prírodovedných spolkov*. Tie budú v podobe štúdií pravdepodobne súčasťou zborníka KNIHA, ktorý je tradičným výstupom z tohto typu podujatia.

Odborná časť podujatia bola doplnená bohatým

kultúrnym programom: prehliadkou Tekovského múzea, návštevou katolíckeho kostola v Pukanci, kde M. Kovačka predniesol slávnostný pozdrav Ivanovi Kadlečíkovi, návštevou skalných obydlí v Brhlavoch, podzemných priestorov v Žemberovciach a vystúpením miestneho folklórneho súboru. Odborný výklad zabezpečila Katarína Holbová. Takto, v prepojení prednášok a kultúrneho programu, sa organizátorom seminára podarilo predstaviť Tekov, mesto Levice a jeho okolie a prispieť k výskumu histórie a kultúry jedného zo slovenských regiónov.

Angela Škovierová

Správa z multidisciplinárnej vedeckej konferencie *Svätec a jeho funkcie v spoločnosti*

Kult svätých rozvinutý vo všetkých svetových monoteistických náboženstvách, jeho rozmanité prejavy a podoby, historický vývoj i sociálny význam bol aj témou multidisciplinárnej vedeckej konferencie *Svätec a jeho funkcie v spoločnosti*, konanej v Banskej Bystrici 29.-30. marca 2006, ktorej organizátormi boli: Katedra histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Katedra histórie Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku, Poľský inštitút v Bratislave, Slovenská historická spoločnosť pri SAV, Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici a Slovenská pošta, a. s.

Prednášky doplnené podnetnou diskusiou prebiehali v dvoch sekciách, z ktorých prvá bola zameraná na problematiku reflexie kultu svätých v literatúre, umení a každodennom živote obdobia počiatkov kresťanstva a stredoveku. Druhá sekcia bola venovaná odrazu kultu svätých vo všetkých prejavoch kultúrneho a spoločenského života v období novších dejín a tiež kultu svätých v mimokresťanských náboženstvách. Na konferencii odznelo 57 referátov, no keďže téma konferencie prechádza naprieč chronológiou i kultúrami a poskytla možnosť ukázať a porovnávať význam kultu svätých a jeho realizácie z rozličných aspektov literatúry, umenia, architektúry, v rôznych historických obdobiach, kultúrnych oblastiach, sociálnych skupinách a pod., jej široký záber ilustrujeme len niekoľkými príkladmi. Napokon celé znenie všetkých príspevkov nájdete v zborníku, ktorý sa pripravuje ako výstup z konferencie.

Meniaci sa ekonomický status cirkvi a mocenské pozície cirkevnej hierarchie v počiatkovom období kresťanstva nepochybne mali určitý vplyv na utváranie spoločenskej duchovnosti. Marek Babčík si v referáte *Svätec v 4. storočí* všimol, ako politické a spoločenské okolnosti 4. storočia pôsobili na utváranie rozličných typov svätcov a do akej miery boli osobnosti svätcov formované dobou, v ktorej žili.

Rôzne typy svätcov si všimli a analyzovali aj ďalší autori: Richard Marsina v referáte *Vývoj ideálov svätosti (svätcov) a ich typy*, Michal Slivka v príspevku *Svätý ako amicus a mediator*, Václav Ježek v príspevku *Dualismus aneb boj ducha a těla v syrské duchovní tradici*, Jarmila Bednaříková v príspevku *Světcí ve společnosti*

ti 5.-8. storočí a Martin Golema v príspevku *Stredovekí oráči a pohanská slovanská mytológia*.

Po premene kresťanstva na štátne náboženstvo k biblickým svätým a k mučeníkom pribúdali noví svätí, najmä z radov kňazov a príslušníkov kráľovských dynastií, biskupov, patriarchov a pápežov. Takým je napr. sv. Vojtech, ktorého úcta sa rozšírila v Čechách, Uhorsku a Poľsku. Špecifiká svätovojtešskej úcty v Uhorsku a osobitne na Slovensku podčiarkol v referáte *Kult sv. Vojtecha a Slovensko v stredoveku* František Oslanský.

Ďalšie konkrétne postavy svätcov si všimali: Michal Veleg v príspevku *Normatívny a žitý kult sv. Teodora v Rumunsku*, Jakub Pátek v referáte *Několik poznámek ke kultu sv. Norberta v severozápadních Čechách v době barokní* a Ivona Ronaiová v príspevku *Barokový kult sv. Jána Nepomuckého na našom území*.

Ingrid Kušníráková v referáte *Kult sv. Jána Almužníka v Bratislave v 18. storočí* predstavila život svätca regionálneho významu, ktorý svoje hlavné poslanie videl v dobročinnosti a ktorého telo je uložené v Bratislave. Tradíciu uctievania tohto svätca založila šľachta a arcibiskupi Peter Pázmaň a Imrich Esterházi, no napriek tomu, že s ňou súviselo i darovanie almužny, úcta k tomuto svätcovi nikdy nezľudovela.

Katolícka cirkev tradične uctieva Panu Máriu ako matku Božiu. Z hľadiska knižničného spracovania literatúry o Panne Márii sa tematike venovala Markéta Holubová v prednáške *Panna Marie ve světle barokních knih zázraků*.

Peter Rusnák si v príspevku *Panna Mária a jej osobitné miesto medzi svätými* všimal, čo o Panne Márii ako o matke Božej hovorí Sväté písmo, cirkevní otcovia, napr. sv. Augustín, sv. Cyril Alexandrijský, pápež Lev Veľký a iní, a akým spôsobom sa úcta k Panne Márii prejavuje dnes.

Daniela Kodajová v príspevku *Individuálny a kolektívny zážitok z púte* opisuje odraz putovania na známe miesta, akými boli Lurdy alebo Mariazell v publicistike 19. storočia. Na rozdiel od článkov určených svetsky orientovaným čitateľom, ktoré zdôrazňujú individualizmus, články o pútníkoch a pre pútníkov podčiarkujú kolektivismus, emocionálne zážitky pútníkov a ich vnímanie života ako približovania sa k smrti.

Katarína Žeňuchová a Peter Žeňuch v spoločnom referáte *Putovanie a pútníctvo na sväté miesta a ľudová zbožnosť* objasnili tradíciu putovania na sväté miesta, ktorá sa rozvinula na kresťanskom Západe i na Východe najprv ako putovanie na miesta spojené s narodením, pozemským pôsobením a miestom utrpenia Krista, neskôršie aj ako putovanie na hroby martýrov a svätých cirkvi, s čím súvisel aj vzrast uctievania ich relikvií. V príspevku autori poukazujú na niektoré osobitosti inštitucionalizovaného a individuálneho putovania na sväté a zázračné miesta, na ktorých dochádza k tajomnému sprítomneniu minulosti. Zamýšľajú sa i nad formami pútníctva a poukazujú na niektoré osobitosti ľudovej zbožnosti v obradovo byzantskom i latinskom prostredí.

Jana Slameňová v príspevku *Svätci v ľudovom umení* sa opiera o výstavu, ktorá sa konala v prvej polovici 90-tych rokov v Etnologickom múzeu v Martine. Autorka príspevku sa zamerala najmä na drevené ľudov-

vé plastiky a sklomalby prezentované doma i v zahraničí až v posledných rokoch. Tieto umelecké artefakty mali ochrannú funkciu a stáli zväčša vo výklenkoch a kútoch domov. Väčšinou ide o dvojrozmerné diela bez vyjadrenia dynamiky vo forme rustikalizovaného prepisu dvorského umenia.

Ján Endrödy v príspevku *Svätý Mikuláš a jeho funkcia na malbách v chráme sv. Kataríny vo Veľkej Lomnici* vysvetlil význam postáv bratov-donátorov v spodnej časti odkrytej fresky v spomenutom chráme. Svoj názor odôvodnil historickými poznatkami z dejín Veľkej Lomnice z 13. storočia.

Ivan Gerát v príspevku *Téma a médium – poznámky k počiatkom obrazového kultu sv. Alžbety* opísal obrazové témy na sarkofágu sv. Alžbety, poukázal na inšpiráciu tohto sarkofágu inými sarkofágmi a na význam scén na sarkofágu a porovnal ich so scénami zobrazovanými na okenných vitrážach v chrámoch zasvätených sv. Alžbete.

Odrazu kultu svätých vo výtvarnom spracovaní sa venovali aj ďalší referenti: Barbora Matáková v príspevku *Ikonografia vybraných výtvarných motívov – prelínanie kresťanského a pohanského v kulte*, spoluautorky Henrieta Žažová a Michaela Kalinová v príspevku *Ikonografia svätcov u premonštrátov na Slovensku*, Michaela Králiková v príspevku *Světci na barokních medailonech z jižní Moravy*, spoluautorky Mária Lalíková a Silvia Čatayová v príspevku *Svätá Alžbeta a svätý Mikuláš na transféroch nástenných malieb zo starej zvolenskej fary*, Marta Mácelová v referáte *Atribúty svätca na gotických kachliach stredoslovenskej banskej oblasti*, Ján Chovanec v príspevku *Světci na stredovekých kachliach z Abova, Šariša a Zemplína*, Martina Orosová v príspevku *Módne premeny sv. Barbory. Výtvarné dielo ako prameň pre dejiny odievania*.

Architektonickým pamiatkam a kultu svätých boli venované referáty Bibiany Pomfyovej *Kult svätcov a stredoveká architektúra*, Laury Pacindovej *Kult sv. Alžbety a špitálske kostoly na Slovensku* a Pavla Maliniaka *„Meta ad modum crucis sculpta“ – kríže na hraničiacich majetkov*.

Vlastné mená istých miestnych celkov a zemepisné názvy vrchov, riek, mestečiek a dedín boli do istej miery aj odrazom úcty voči tomu-ktorému svätému v niektorom regióne. Tejto problematike sa venovala Silvia Čatayová v príspevku *Toponymá ako doklady teritoriálnej úcty k patrónom*.

Ján Adam v príspevku *Svätci v živote mestečka (Zborov – patrocínia, ostatky, púte)* charakterizuje východoslovenské mestečko Zborov a na príklade toho, komu bol v rozličných dejinných obdobiach zasvätený kostol i ďalšie sakrálné stavby, poukazuje na premiešavanie politickej religiozity s ľudovou.

Jan Randák v príspevku *Robert Blum: oběť a mučedník revoluce 1848* definoval politický mýtus a politickú mytológiu, ktorá si prívlastňuje mýty a osoby najmä s pozitívnymi vlastnosťami, pričom v tomto procese je dôležitý najmä moment predčasnej smrti. Dôkazom je idealizovaný obraz mučeníckej smrti nemeckého politika, predstaviteľa nemeckého demokratického hnutia vo Viedni počas revolúcie v októbri 1848 Roberta Bluma v dobovej i neskoršej literatúre.

Prezentácia M. R. Štefánika a A. Hlinku ako národných martýrov je podľa Petra Macha vlastná okrem niekoľkých strán, napr. KSS, všetkým, bez ohľadu na politickú, sociálnu a konfesijnú príslušnosť. Aby podporil svoje tvrdenia v príspevku *Martýrium ako heroizačný instrument v slovenskom nacionalistickom diskurze?* cituje rôzne úryvky z dobovej i súčasnej tlače.

Štefan Kuruc v referáte *Mikuláš II. a jeho kanonizácia v kontexte vzťahov ruského pravoslavia a štátu* vysvetlil zmysel a význam slova *cár* v ruskom náboženskom vedomí, sústredil sa na svätorečenie Mikuláša II., ktorého možno pokladať aj za politického svätca, a porovnal ho s beatifikáciou Karola Habsburského.

Milan Svoboda v referáte „*A vilili krev nevinnou?*“ *Ct. P. Matěj Burnatius a P. Ondřej Stommäus – oběti severočeské rekatolizace v historické paměti* sumarizuje životopisné údaje známe osobnosti z jičínskeho kraja Matěja Burnatia. Tohto jezuitu, ktorý mal za úlohu rekatolizovať kraj, doviedol do Českého raja Albrecht z Valdštejna. Burnatius bol roku 1629 vo veku 45 rokov umučený a usmrtený. Podobný osud postihol aj ďalšieho jezuitu Ondreja Stommäusa. Autor vo svojom príspevku venoval pozornosť odrazu mučeníckej smrti obidvoch jezuitov v dobovej literatúre.

Údaje o svätcoch z radov jezuitov spracovala aj Zuzana Dzurňáková v príspevku *Svätec – opora barokovej zbožnosti. Příklad svátcov Společnosti Ježíšovej*.

Pohľad na svätcov spojených s ďalšími katolíckymi rádmí priniesli referáty Gabriela Petra Hunčagu *Beatifikačný proces ako počiatok kultu zakladateľa rehole v stredoveku na príklade beatifikačných aktov sv. Dominika*, Igora Grausa *K úlohám a postaveniu svätcov v laických rytierskych rádoch a zásluhných význameniach* a Ivana Varšu *Svätý kazateľ ako vzor františkánskych eschatologických a anagogických predstáv*.

Františkánskou kazateľskou literatúrou sa zaoberala aj Angela Škovierová, ktorá v príspevku *Životopisy svätých ako inšpiračný zdroj v kázňach 18. storočia* predstavila odraz reálnych biografických poznatkov i legendarizovaných správ o svätých v kazateľskej literatúre, pričom sa zamerala najmä na reflexiu biblických svätcov, ranokresťanských mučeníkov a stredovekých národných svätcov v tejto literatúre.

Luboš Lukoviny v príspevku *Životy Konštantína a Metoda a súdobá byzantská spisba* hľadal dobovú sémantiku literárnych miest, ktoré sa v súčasnosti identifikujú ako loci communes.

Literárnemu spracovaniu postáv svätcov boli venované ďalšie príspevky: Jozefa Medveckého *Hagiografia, história a fantázia: rokokový cyklus fresiek zo života sv. Pavla pustovníka v Trebišove*, Beáty Čiernikovej *Význam sv. Mesrapa Mašoca a sv. prekladateľov v arménskej cirkvi*, Kataríny Nádaskej *Obraz sv. Alžbety Durínskej v prameňoch* a Anny Pobóg-Lenartowiczovej „*Miracula*“ *i ich wartość historyczna (na przykładzie średniowiecznych żywotów polskich)*.

Náboženskej terminológii sa v príspevku *Jak opísať víze? Terminologia mistyczna Hildegardy z Bingen* venovala Justyna Łukaszevska. Na definíciu špecifických pojmov „ostatky“ a „pozostatky“ svätých sa zamerail Jozef Unger v prednáške *Uchovávaní ostatků světců*

a Katarína Nádaská v príspevku *Ostatky svätých, votívne dary a ich funkcie v rámci pútného miesta*.

Miroslav Kmeť v príspevku *Fenomén svätca v dejepisnom vyučovaní* poukázal na to, ako sú svätci ako historické postavy späté s každodennosťou zaradené do edukačného procesu. Autor porovnal, koľko priestoru je v českých a slovenských učebniciach dejepisu venovaného kráľom a koľko svätcom, napr. sv. Augustínovi a sv. Ignácovi z Loyoly.

Zakladateľom českej odbornej prózy, ktorý presadzoval, aby sa ľud s náboženskými otázkami oboznamoval v materskej reči, bol humanista Tomáš ze Štítného. O jeho snahách referovala Jana Grollová v príspevku *Role světce ve výchovné koncepci Tomáše ze Štítného*.

Mária Velegová v príspevku *Dnešní svatí – generačný boj* porovnával proces kanonizácie svätých v súčasnosti a v období stredoveku, pričom rozdiel vidí v tom, že súčasní svätci sú kanonizovaní z iniciatívy katolíckych cirkevných hodnostárov, zatiaľ čo v stredoveku bol tento proces presadzovaný „zdola“, odvíjal sa od ľudového uctievanie mučeníkov a ďalších výnimočne zbožných osobností.

Z hľadiska sociológie a antropológie zvýraznili niektoré aspekty pohľadu na svätých autori Eduard Neupauer v príspevku *Svätost ako antropológická kategória* a Martin Mikolášik v príspevku *Viera v „spoločenstvo svätých“ – zdroj spoločenskej solidarity*.

Viera Pawliková–Vilhanová v referáte *Svätci v histórii kresťanstva na africkom kontinente: príbeh ugandských mučeníkov* približuje situáciu z predkoloniálneho obdobia rokov 1885–86 v kráľovstve Buganda (dnešná Uganda), zachytenú vo viac než 30 knihách v 7 európskych a 40 afrických jazykoch, keď tu bolo rôznym spôsobom zabitých okolo sto mladých ľudí, zväčša pážat z kráľovského dvora. Dvadsiatidvaja mladí katolíci boli pápežom Pavlom VI. roku 1964 vyhlásení za svätých.

Z vojnových zajatcov a následne odvečených slovenských kresťanských detí sa od 2. polovice 14. storočia tvorili elitné vojenské jednotky Osmanskej ríše, ktoré neskôr, v 15.–18. storočí tvorili jadro tureckého vojska. Túto problematiku osvetlil príspevok Xénie Celnarovej *Hadži Bektaş Veli – patrón janičiarov*.

Attila Kovács v referáte *Ahmad Jásín: Duchovný vodca Hamásu* objasnil niektoré základné fakty o islame a uviedol paralely medzi islamským a kresťanským kultom svätých, medzi ktoré radí kult prorokov – Adama, Abraháma a ďalších, ako aj úctu k ženám na úrovni ľudovej zbožnosti. Za hlavný rozdiel autor pokladá to, že v islame neexistuje inštitúcia, ktorá by mohla vykonať kanonizačný proces. V ďalšej časti príspevku rozoberal životopis Ahmada Jásína a proces jeho mýtizácie.

Poukazať na ťažkosti pri porovnávaní osvietených a vysoko ctených postáv hinduistického a budhistického náboženstva s kresťanskými svätcami a priblížiť ázijské kultúrno-historické pomery sa podujal Miloš Hubina v prednáške *Brahman, samjāsina, arhat a bodhisattva – pokus o komparatívnu analýzu*.

Ústrednou témou konferencie bola otázka významu svätca v spoločnosti, hľadanie odpovede na otázku, aké úlohy takáto postava v spoločnosti saturuje, a to nielen v súvislosti historického vývoja kresťanskej kultúry, ale

aj v kontexte historického vývoja iných náboženstiev a ľudskej spoločnosti vôbec. Široko koncipované vedecké podujatie s účasťou reprezentantov z rozličných spoločenskovedných disciplín – histórie, religionistiky, teológie, sociológie, umenovedy, literárnej vedy, etnológie, archeológie... podhalilo mnoho nových tém, poukázalo na zaujímavé problémy, ktoré sa v budúcnosti môžu stať predmetom individuálneho vedeckého záujmu a prispelo k celkovému prehĺbeniu poznania danej problematiky.

Angela Škovierová

Zo správy o činnosti Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV za rok 2005

I. V roku 2005 nenastali v zameraní pracoviska ani v jeho organizačnej štruktúre nijaké zmeny; Slavistický ústav Jána Stanislava SAV (SÚJS SAV) je vedeckovýskumným a koordinačným centrom interdisciplinárnych slavistických výskumov v celoslovenskom a medzinárodnom rámci.

Doktorandskú dizertačnú skúšku úspešne vykonala doktorandka v dennej forme doktorandského štúdia Naďa Ráčová, doktorandské dizertačné práce úspešne obhájili doktorandky SÚJS SAV v externej forme doktorandského štúdia Katarína Sedláková z Filologickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a Viera Kováčová z Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku, na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre úspešne obhájil habilitačnú prácu Peter Žeňuch, za člena Učenej spoločnosti SAV bol zvolený Ján Doruľa.

27. 4. 2005 sa za prítomnosti prezidenta SR Ivana Gašparoviča a predsedu SAV Štefana Lubyho uskutočnilo spomienkové stretnutie pri oslave 10. výročia vzniku slavistického pracoviska na pôde SAV a jeho premenovania na *Slavistický ústav Jána Stanislava SAV* (od 1. 1. 2005; pripomínalo sa aj výročie časopisu *Slavica Slovaca*, ktorý vstupuje do svojho 40. ročníka). Bolo pozvaných 40 hostí, predovšetkým z radov trvalých spolupracovníkov a spoluriešiteľov vedeckých projektov pracoviska, prítomní boli najvyšší predstavitelia Matice slovenskej a zástupcovia médií.

V roku 2005 vykonal Odbor kontroly Úradu SAV v SÚJS SAV následnú finančnú kontrolu hospodárenia s prostriedkami štátneho rozpočtu SR, pri ktorej nebolo zistené porušenie všeobecne záväzných právnych predpisov.

Uznesením č. 194 zo dňa 15. 11. 2005 schválilo Predsedníctvo SAV dislokáciu Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV do priestorov budovy USV 2 v areáli SAV na Dúbravskej ceste s rozlohou 198 m².

II. **Vedecká činnosť.** V roku 2005 sa pracovníci ústavu zúčastňovali na riešení 7 grantových projektov Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV schválených grantovou agentúrou VEGA, jedného projektu štátneho programu výskumu a vývoja a jedného medzinárodného projektu. Vo všetkých projektoch evidovaných vo VEGA boli vedúcimi projektov pracovníci ústavu a spoluriešiteľmi aj pracovníci ďalších ústavov SAV, vysokých škôl na Slovensku a pracovníci vedeckých ústavov a vysokých škôl v zahraničí. Väčšina projektov má interdisciplinárny a medzirezortný charakter,

v dvoch projektoch spolupracujú aj zahraniční spoluriešitelia. Väčšina čiastkových výsledkov plnenia úloh grantových projektov bola publikovaná v domácich a zahraničných zborníkoch a časopisoch.

Pri riešení úloh 7 grantových projektov SÚJS SAV sa v roku 2005 dosiahli tieto výsledky:

1. *Bulharsko-slovenský slovník II. (P – R)*; vedúca projektu Mária Košková. Skoncipovali sa heslá písmena П (па – покрив а право – прашка; 2983 hesiel). Vedúca projektu bola v rámci MAD na dvojtýždňovej pracovnej ceste v Bulharsku, kde excerpovala jazykový materiál v kartotéke Ústavu bulharského jazyka BAV v Sofii a s bulharskými redaktorkami konzultovala spracúvanie problematických hesiel. Slavistický ústav Jána Stanislava SAV navštívila v rámci MAD bulharská redaktorka D. Đulgerova, s ktorou sa prekonzultovala najmä počítačová terminológia. Z práce na slovníku vyplynula aj príprava štúdií a prednáška (jedna štúdia bola publikovaná, 3 sú pripravené do tlače).

2. *Príprava vedeckého vydania prameňa slovenskej proveniencie (z okruhu náboženskej literatúry 16.-18. storočia v Uhorsku)*; vedúca projektu Elena Krasnovská. Dosiahnuté výsledky: Riešiteľský kolektív vypracoval komentár k vydaniu jazyka prekladu diela L. Blois *Ray werneg dussi* (780 rkp. strán). Text komentára s poznámkovým aparátom obsahuje 110 strán.

3. *Cyrilské paraliturgické piesne a ich varianty v kultúrno-historickom kontexte na východnom Slovensku*; vedúci projektu Peter Žeňuch. V roku 2005 v rámci riešenia projektu odznali dve prednášky na medzinárodných vedeckých konferenciách v Českej republike (v Třešti a Opave), obsiahla štúdia bola publikovaná v časopise *Slavica Slovaca* (2005, roč. 40, č. 1, s. 34-67). Najvýznamnejším výsledkom projektu je knižná publikácia v nemeckom a slovenskom jazyku, ktorú pripravil Peter Žeňuch v čase štipendijného pobytu udeleného základinou Alexandra von Humboldta v Nemecku *Kyrlische paraliturgische Lieder. Edition des handschriftlichen Liedguts im ehemaligen Bistum von Mukačevo im 18. und 19. Jahrhundert* (978 strán). Publikácia vyjde v roku 2006 v edícii *Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte* vo vydavateľstve Böhlau Verlag. Publikovaný súbor predstavuje prvý ucelený obraz o repertoári paraliturgických piesní v 18.-19. storočí v našom priestore a ponúka aj možnosti na ďalší jazykovedný, literárno-historický i kulturológický výskum.

4. *Dejiny hudobnej kultúry františkánov na Slovensku (od najstarších čias do roku 1950)*; vedúci projektu Ladislav Kačic. V záverečnom roku riešenia sa uskutočnil doplnujúci výskum (5 dní) v Centrálnom archíve františkánov v Budapešti, boli publikované niektoré čiastkové štúdie syntetického charakteru a prednesené referáty na medzinárodných konferenciách v Bratislave a v Prešove. Ako jeden z hlavných výstupov projektu vznikol rukopis (1. verzia) syntetickej práce s podobným názvom ako projekt (*Dejiny hudobnej kultúry františkánov na Slovensku od najstarších čias do súčasnosti*, 228 s.). Ďalším z hlavných výstupov projektu v roku 2005 je vydanie zborníka *Plaude turba pauperula – Franziskanischer Geist in Musik, Literatur und Kunst* (Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 368 strán), v ktorom je publikovaných 25 príspevkov v nemeckom a anglickom jazyku.

5. *Odras slovensko-nemeckých jazykových vzťahov v písomnostiach 16.–18. storočia*; vedúci projektu Ján Doru-

fa. V druhej etape riešenia projektu sa do počítača prepísalo 66 rkp. strán vybraného súboru textov (nemeckej účtovnej knihy z roku 1651) a bola publikovaná štúdia *O slovensko-nemeckých jazykových vzťahoch v 17. storočí* (Slavica Slovaca, 2005, roč. 40, č. 2, s. 125-132), obsahujúca čiastkové výsledky analýzy uvedeného súboru textov.

6. *Slováci na Zakarpatskej Ukrajine a slovensko-ukrajinské pomedzie*; vedúci projektu Štefan Lipták. Vedúci projektu uskutočnil výber charakteristickej lexiky a zakomponoval ju do kapitoly o slovnej zásobe v zborníku ako hlavnom výstupe končiacej sa grantovej úlohy, skoncipoval úvodné časti do uvedeného zborníka a v spolupráci so zástupcom zodpovedného riešiteľa zredigoval súvislé nárečové texty v počte 50 počítačových strán. V zahraničnom vydavateľstve vyšla spoločná štúdia vedúceho projektu a jeho zástupcu *Jazyk a jazyková situácia Slovákov na Ukrajine* (Užhorod : Mlystecka linija 2005, 22-30).

7. *Protonacionalizmus na Slovensku a v strednej Európe – podmienky formovania národnej identity pred rokom 1790*; vedúci projektu Peter Šoltés. V druhom roku riešenia realizovali spoluriešitelia v rámci výskumu na grantovej úlohe archívne študijné cesty do Krakova, do Varšavy, Belehradu a Nového Sadu a do Moskvy. V rámci riešenia úloh projektu boli vypracované dve štúdie, recenzie vedeckých prác a príspevky na konferencie.

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV je spoluriešiteľskou organizáciou štátneho programu výskumu a vývoja *Národ, národnosti a etnické skupiny v transformujúcej sa spoločnosti*. Dostiahnuté výsledky: Na vedeckej konferencii *Národnostná politika Slovenskej republiky po roku 1989* v Starej Lesnej 13.-15. júna 2005, usporiadanej v rámci posledného roku riešenia grantovej úlohy predniesol P. Šoltés referát *Perspektívy vývoja rusinskej a ukrajinskej menšiny na Slovensku (Pracovná migrácia z Ukrajiny a etnické pomery v gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvi)*. V rámci riešenia úloh projektu odovzdal v roku 2005 Peter Žeňuch do tlače výskumnú správu vo forme štúdie *Jazyko-historické podmienky vzniku cyrilských rukopisov a byzantsko-slovanská obradová tradícia v 18. a 19. storočí*. Pri výskume v Národnom múzeu v Prahe sa získali rukopisné pamiatky troch zbierok kázni a evanjeliových výkladov zo 17. storočia (Uglianske poučiteľné evanjelium, Ugliansky rukopis *Kľuč* a Sokymnický zborník). Po ich elektronickom spracovaní sú zaradené do databázy pamiatok byzantskej tradície na Slovensku a pripravuje sa ich opis, jazyková a kultúrno-historická interpretácia.

V rámci riešenia medzinárodného vedeckého projektu *Výdanie cyrilských rukopisných pamiatok z východného Slovenska z 15.-19. storočia* sa uskutočňuje budovanie databázy cyrilských a latinských pamiatok byzantskej tradície, ktoré sa miestom svojho vzniku viažu na Slovensko. Pripravuje sa na vydanie rukopis Joannikija Baziloviča *Tolkovanie Božestvennija Liturgii* zo začiatku 19. storočia a kritická edícia latinského spisu Martina Sentivániho *Dissertatio chronologico-polemica de ortu, progressu, ac diminutione Schismatis Graeci, atque Graeci ritus Ecclesiae, cum Romana Ecclesia, tot votis exoptata Reunione*. Počas realizácie projektu sa na pôde Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV uskutočnili dve vedecké prednášky významných zahraničných bádateľov, ktorí sa zameriavajú na výskum byzantskej tradície – Dmitrija Afingonova, vedúceho vedeckého pracovníka Ústavu všeobecných dejín Ruskej akadémie vied, a archimandritu

profesora Roberta F. Tafta SJ, významného cirkevného historika a teológa, ktorý sa venuje dejinám byzantskej liturgie v slovanskom prostredí.

Pracovníci ústavu účinkovali v roku 2005 na viacerých významných vedeckých podujatiach, z ktorých osobitne treba spomenúť bohaté zastúpenie mladých pracovníkov ústavu na stretnutí mladých slovenských a českých vedeckých pracovníkov v Třešti a ich aktívnu účasť na viacerých vedeckých konferenciách v zahraničí i aktívnu účasť pracovníkov ústavu na viacerých ďalších domácich i zahraničných interdisciplinárnych vedeckých konferenciách, ako napr. na *VI. balkanistickom sympóziu* v Brne, na medzinárodnom seminári *Slováci, Srbi a Slovania v integrovanej Európe* v Bratislave, na vedeckom seminári s medzinárodnou účasťou *Národnosti v minulosti Slovenska (Nationalities in Slovakia in the Past)* v Trnave a na ďalších vedeckých podujatiach. Podčiarknuť treba bohatú prednáškovú činnosť pracovníkov ústavu, najmä mnohé odborné prednášky spojené s besedami na školách všetkých typov a v iných kultúrnych inštitúciách (v Prešove, v Ružomberku, v Banskej Bystrici, v Lučenci, v Tisovci a na iných miestach Slovenska).

Vedeckým publikačným orgánom ústavu je interdisciplinárny slavistický časopis *Slavica Slovaca* vydávaný v spolupráci s Maticou slovenskou. Publikujú sa v ňom príspevky vo všetkých slovanských jazykoch a v nemčine, angličtine a francúzštine. Hlavným redaktorom časopisu bol aj v roku 2005 riaditeľ SÚJS SAV J. Doruľa, členom redakčnej rady P. Žeňuch, funkciu výkonnej redaktorky vykonávala K. Žeňuchová, technickým redaktorom časopisu je Marek Ivančík. V SÚJS SAV sa zabezpečuje výroba tlačových podkladov jednotlivých čísel a vykonávajú sa všetky redakčné práce.

Pracovníci ústavu vykonali v roku 2005 celý rad výskumov v domácich aj zahraničných archívoch, knižniciach a materiálových zbierkach – v Levoči (Štátny archív; N. Rácová), v Budapešti (Centrálny archív františkánov – Ferencs központi levéltár; L. Kačic), v Sofii (v kartotéke Ústavu bulharského jazyka BAV; M. Košková), v Moskve (v Ústave ruského jazyka V. V. Vinogradova RAV; E. Lukoviny), v Krakove (Inštitút histórie PAN a Jagelovská knižnica; N. Rácová, A. Škovierová), v Mainzi (Institut für europäische Geschichte; P. Šoltés), v Belehrade a Novom Sade (knižnice Srbskej akadémie vied a umení a Maticе srbskej; P. Šoltés), vo Varšave (Inštitut historii im. Tadeusza Manteuffla PAN; P. Šoltés), v Uppsale (Švédská kráľovská akadémia vied; S. Zavorský), v Prahe (Knihovna Národného múzea ČR a Slovanský ústav AV ČR; P. Žeňuch).

Na dlhodobých študijných zahraničných pobytoch (mimo MAD) sa v roku 2005 zúčastnili: L. Juhásová na študijných pobytoch v Bulharsku a Macedónsku, N. Rácová na výskumnom pobyte v Poľsku, A. Škovierová na letnej škole novogréckeho jazyka *Piperis language school of Modern Greek language* v Grécku, P. Šoltés na študijnom pobyte v Nemeckej spolkovej republike (v Mainzi), ako štipendista nadácie Alexandra von Humboldta dokončil svoj výskumno-študijný pobyt v Nemeckej spolkovej republike P. Žeňuch. Spolu s ním bola na študijnom pobyte v NSR aj K. Žeňuchová.

SÚJS SAV má štatút školiaceho pracoviska vo vednom odbore 73-09-9 slavistika – slovanské jazyky. Štyria pracovníci ústavu sú členmi spoločných odborových komisií, jeden pracovník je predsedom spoločnej odborovej komisie pre

obhajoby DrSc., pracovníci ústavu vypracovali 6 oponentských posudkov na diplomové práce (L. Kačic, Š. Lipták), 2 posudky na doktorandské dizertačné práce (J. Doruľa, Š. Lipták) a jeden oponentský posudok na habilitačnú prácu (J. Doruľa).

Jeden pracovník ústavu (P. Žeňuch) je členom komisie VEGA pre vedy o umení, estetiku a jazykovedu, jeden pracovník ústavu (J. Doruľa) je členom vedeckej rady Matice slovenskej, jeden pracovník (L. Kačic) je členom vedeckej a umeleckej rady Hudobnej a tanečnej fakulty VŠMU v Bratislave, členom vedeckej rady Hudobného centra, členom spoločnej odborovej komisie pre doktorandské štúdium v odbore 81-32-9 (teória a dejiny hudby), predsedom Slovenskej muzikologickej asociácie a členom prezidia (wissenschaftlicher Beirat) Johann-Joseph-Fux-Gesellschaft so sídlom v Grazi, traja pracovníci ústavu (J. Doruľa, E. Krasnovská, P. Žeňuch) sú členmi spoločnej odborovej komisie pre doktorandské štúdium v odbore 73-09-9 slavistika–slovanské jazyky, jeden pracovník ústavu (J. Doruľa) je členom Ústrednej jazykovej rady Ministerstva kultúry SR, riaditeľ ústavu J. Doruľa pravidelne vykonával funkciu predsedu a člena konkurzných a skúšobných komisií v SAV a na vysokých školách.

III. Vedecká výchova. Do dennej formy doktorandského štúdia v SÚJS SAV neboli v roku 2005 prijatí nijakí ďalší doktorandi. – Andrej Škoviera, doktorand v dennej forme štúdia, zostal aj v roku 2005 na študijnom pobyte v Ríme, preto prerušil svoje doktorandské štúdium v SÚJS SAV. – Doktorandskú dizertačnú skúšku v roku 2005 úspešne vykonala Naďa Rácová, doktorandka SÚJS SAV v dennej forme štúdia.

IV. Medzinárodná vedecká spolupráca. Slavistický ústav Jána Stanislava SAV má uzavretú dohodu o spolupráci s Uzhorodskou národnou univerzitou. Jej náplňou je najmä spolupráca na riešení úloh projektu *Slováci na Zakarpatskej Ukrajine a slovensko-ukrajinské pomezie*.

Dňa 7. 12. 1999 bola uzavretá dohoda o spolupráci medzi Ústavom bulharského jazyka pri BAV v Sofii a Slavistickým kabinetom SAV. Náplňou dohody je spolupráca na tvorbe *Bulharsko-slovenského slovníka*. V rámci MAD sa každoročne uskutočňujú pracovné pobyty riešiteľov projektu v oboch zmluvných stranách. V roku 2005 navštívila SÚJS SAV bulharská redaktorka G. Ľulgerova.

2. 12. 2004 bola podpísaná dohoda o spolupráci s Pontificio Istituto Orientale v Ríme s platnosťou od 6. 12. 2004 na dobu neurčitú. Predmetom dohody je utváranie podmienok riešenia spoločných vedeckovýskumných projektov zameraných na vydávanie pamiatok z prostredia cirkvi byzantsko-slovenského obradu na Slovensku, najmä v rámci edície *Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae*.

V roku 2005 úspešne prebiehala aj spolupráca s Patristickou komisiou Vestfálskej akadémie vied v Bonne, ktorej výsledkom bude vydanie vedeckej publikácie v roku 2006.

I v roku 2005 navštívili Slavistický ústav Jána Stanislava SAV viacerí zahraniční vedci: Vo februári bieloruská slavistka V. Lašuková, ktorá pripravuje doktorskú prácu s tematikou slovensko-bieloruských vzťahov, v apríli nemecký slavista M. Bobrowski, ktorý sa venuje výskumu kašubského jazyka (vydáva ročenku venovanú kašubskej problematike), v auguste bieloruský slavista A. V. Morozov, vedúci oddelenia slavistiky Ústavu umenovedy, etnografie a folklóru Národnej akadémie vied Bieloruska, s ktorým sa rokovalo o možnos-

tiach spolupráce oboch inštitúcií, v septembri Dmitrij J. Afinogenov, vedúci vedecký pracovník Ústavu všeobecných dejín Ruskej akadémie vied z Moskvy, ktorý predniesol prednášku venovanú otázkam prekladania a výskumu liturgických, hagiografických, apologetických a paraliturgických rukopisných textov byzantskej tradície, v októbri v sprievode dekana Právnickej fakulty Pápežského východného ústavu v Ríme navštívil naše pracovisko archimandrita Robert F. Taft; na stretnutí sa hovorilo najmä o rozvoji a programe ďalšej spolupráce medzi našimi inštitúciami, predovšetkým o náplni spoločne pripravovanej a vydávanej edície *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae*. Za osobitne významné treba pokladať dlhodobé štipendijné študijné a výskumné pobyty mladých pracovníkov a doktorandov ústavu v zahraničí i študijnovo-výskumné pobyty uskutočnené v rámci MAD a iných dohôd.

V. Spolupráca s vysokými školami a inými domácimi výskumnými inštitúciami. Aj v roku 2005 spolupracoval Slavistický ústav Jána Stanislava SAV s Filozofickou fakultou Katolíckej univerzity v Ružomberku, s Vysokou školou múzických umení v Bratislave (s Hudobnou a tanečnou fakultou), s Rímskokatolíckou cyrilo-metodskou bohoslovecskou fakultou UK v Bratislave, s Filozofickou fakultou Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, s Pedagogickou fakultou Trnavskej univerzity, s Teologickou fakultou Trnavskej univerzity, s Filologickou fakultou Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a s Filozofickou fakultou Masarykovej univerzity v Brne.

SÚJS SAV má uzavreté dohody o spolupráci s Katolíckou univerzitou v Ružomberku a s Pedagogickou fakultou Trnavskej univerzity v Trnave.

Pracovník ústavu Š. Lipták je hosťujúcim docentom na Katolíckej univerzite v Ružomberku, kde prednáša študijné predmety *Vývin slovenského jazyka* a *Základy slavistiky a staroslovienciny*, pracovník ústavu L. Kačic prednáša na Hudobnej a tanečnej fakulte Vysoké školy múzických umení študijný predmet *Dejiny hudby* a vedie semináre zo študijného predmetu *Hudobná literatúra*, pracovníci ústavu vykonávajú funkcie predsedov a členov prijímacích a skúšobných komisií, L. Kačic a Š. Lipták sú vedúcimi diplomových prác. Na Rímskokatolíckej cyrilo-metodskej bohosloveckej fakulte UK v Bratislave vedie Svorad Zavarský seminárne cvičenia z latinského jazyka, na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre prednáša P. Žeňuch študijný predmet *Bilingválna kultúra etnik (ukrajinsko-slovenské prostredie)* a na Filozofickej fakulte Masarykovej univerzity (Ústav slavistiky) v Brne predmet *Tradície byzantskej kultúry na Slovensku*. Na Pedagogickej a Teologickej fakulte Trnavskej univerzity spolupracujú dvaja pracovníci SÚJS SAV na grantových projektoch týchto fakúlt ako zástupcovia zodpovedných riešiteľov projektov. Pracovník ústavu L. Kačic je členom spoločnej odborovej komisie v odbore 81-32-9 *Teória a dejiny hudby*, pracovníci ústavu J. Doruľa, E. Krasnovská a P. Žeňuch sú členmi spoločnej odborovej komisie v odbore 73-09-9 *Slavistika – slovanské jazyky*. V tomto odbore je J. Doruľa predsedom komisie na obhajoby DrSc.

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV je externým školiacim pracoviskom 5 doktorandov – pracovníkov univerzity v Trnave, Ružomberku, Prešove a Banskej Bystrici.

VI. Domáce významnenia a ceny za vedeckú a inú činnosť. V súťaži Slovník roka 2005 bola pracovnícke ústavu

M. Koškovej udelená 1. cena za slovenský slovník, ktorú jej udelila medzinárodná porota Jednoty tlmočníkov a prekladateľov v Prahe. – V rámci spolupráce s Maticou slovenskou vykonávali pracovníci ústavu prednáškovú činnosť v záujmom Jazykovom odbore Matice slovenskej.

VII. Závažné problémy pracoviska. Závažným problémom pracoviska naďalej zostávajú nezvyčajne obmedzené možnosti jeho personálneho dobudovania. Nová forma doktorandského štúdia, podľa ktorej sa doktorandi v dennej forme štúdia na pracoviskách SAV stávajú postgraduálnymi študentmi na príslušných fakultách vysokých škôl, priniesla našim pracoviskám viaceré ťažkosti a problémy. Ide zjavne o nepremyslenú a nijako rozumne nezdôvodnenú degradáciu SAV.

Veríme, že nové Predsedníctvo SAV bude pružnejšie a pohotovejšie riešiť oprávnené požiadavky pracovísk SAV, v našom prípade doriešenie otázky zosúladenia počtu limitovaných pracovných miest s nárokovou výškou mzdového fondu. Za naše pracovisko chceme vyjadriť uspokojenie s priaznivým vyriešením žiadosti o riešenie našich stiesnených priestorových pomerov.

Ján Doruľa

Výročné plenárne zasadnutie Slovenského komitétu slavistov

Na svojej výročnej členskej schôdzke sa zišlo plénum Slovenského komitétu slavistov (SKS) 2. februára 2006 v Bratislave. V programe rokovania bola 1. správa o činnosti SKS za funkčné obdobie 2001-2005, 2. správa o hospodárení a revízia správa, 3. diskusia k predneseným správam, 4. voľba predsedu a výboru SKS a 5. program ďalšej činnosti SKS.

1. Správu o činnosti SKS predniesol predseda komitétu Ján Doruľa. V jej úvode vyslovil blahoželanie k významnému životnému jubileu profesora Vincenta Blanára (85. výročie narodenia) a profesora Vincenta Sedláka (75. výročie), ktorým sa v dobrom zdravotnom stave naplnili želania vyslovené na pôde SKS pred piatimi rokmi. V mene Slovenského komitétu slavistov blahoželal jeho predseda aj profesorovi Matúšovi Kučerovi, ktorému prezident Slovenskej republiky udelil Rad Ľudovíta Štúra 1. triedy a Nadácia Matice slovenskej Cenu Jozefa Čigera Hronského za literatúru. Vyslovil ďalej blahoželanie profesorovi Jánovi Podolákovi, ktorému Nadácia Matice slovenskej udelila Cenu Ľudovíta Nováka za oblasť spoločenských vied. Za vydanie monumentálneho trojväzkového diela *Slovenské ľudové rozprávky* v tzv. wollmanovského zberu vyslovil blahoželanie Viere Gašparikovej. Pripojil aj blahoželanie Vincentovi Blanárovi, ktorý prevzal v mene svojej rodiny vysoké vyznamenanie štátu Izrael *Spravodlivý medzi národmi*.

V úvodnej časti svojej správy pripomenul predseda SKS aj bolestnú stratu, akou je skon Alexandra Avenariusa, člena SKS od jeho založenia.

V tejto časti svojej správy poukázal predseda SKS aj na dve významné výročia a udalosti roku 2005, a to na záverenie 40. ročníka vydávania časopisu *Slavica Slovaca*, interdisciplinárneho orgánu slovenskej slavistiky, ktorý je prístupný aj na internetovej stránke a postupne sa dostáva do významných

medzinárodných databáz, a na 10. výročie vzniku slavistického pracoviska na pôde Slovenskej akadémie vied – Slavistického kabinetu SAV, ktorý od 1. januára 2005 nesie názov *Slavistický ústav Jána Stanislava SAV*.

Z významných činností Slovenského komitétu slavistov v uplynulom funkčnom období pripomenul predseda SKS usporiadanie zasadnutia prezídia Medzinárodného komitétu slavistov (MKS) v decembri 2001 v Ružomberku i prípravu a priebeh 13. medzinárodného zjazdu slavistov v Ľubľane v roku 2003 (vydanie zborníka zjazdových referátov a výberovej bibliografickej príručky, prípravu a uskutočnenie rokovaní v štyroch tematických blokoch na 13. medzinárodnom zjazde slavistov, prezentáciu výsledkov slovenskej vedy na knižnej výstave v čase zjazdu v Ľubľane a i.) i usporiadanie medzinárodnej interdisciplinárnej vedeckej konferencie v roku 2004 v Liptovskom Jáne s príležitosťou 100. výročia narodenia Jána Stanislava.

Osobitná pozornosť sa v správe venovala oživeniu činnosti Komisie pre slovanskú archeológiu pri MKS. Jej novým predsedom sa stal Peter Šalkovský z Archeologického ústavu SAV v Nitre, ktorému sa v krátkom čase podarilo utvoriť reálne predpoklady na jej úspešnú činnosť. Úspešne pracovala aj Komisia pre slovanské spisovné jazyky pri MKS (predseda komisie Ján Bosák) a Komisia slovenského etnologického atlasu pri MKS (predseda Mojmir Benža). Čulé aktivity vyvíjali aj naši členovia Komisie slovanskej folkloristiky pri MKS (Viera Gašpariková, Hana Hložková, Zuzana Profantová, Katarína Žeňuchová). Ich zásluhou sa naďalej vydáva bulletin *Slavistická folkloristika*. Po prerokovaní v rozšírenom predsedníctve SKS 26. januára 2006 predložil predseda SKS návrh, aby plénum SKS vyslovilo súhlas so zabezpečením ďalšieho vydávania bulletinu *Slavistická folkloristika* v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV (výkonná redaktorka Katarína Žeňuchová) s finančným príspevom SKS. V tejto súvislosti poukázal predseda SKS aj na potrebu obnoviť a niektorým zmeneným podmienkam prispôbiť Dohodu o spolupráci medzi SKS a Slavistickým ústavom Jána Stanislava SAV, v priamej nadväznosti na Dohodu o spolupráci medzi SKS a Slavistickým kabinetom SAV z 3. marca 1995.

V súvislosti s blížiacim sa 14. medzinárodným zjazdom slavistov, ktorý sa uskutoční v roku 2008 v Macedónsku (internetová stránka MKS: www.msk.edu.mk), sa v správe poukázalo na potrebu aktívnej účasti našich mladých bádateľov z jednotlivých výskumných oblastí na zjazdových rokovaníach v príslušných sekciách a tematických blokoch (schválená tematika 14. medzinárodného zjazdu slavistov sa uverejní v 1. čísle *Slavica Slovaca* 2006). Návrhy na usporiadanie tematických blokov treba podľa určených podmienok predložiť najneskôr do 1. mája 2006. Po predbežnom prerokovaní v predsedníctve SKS sa ukazuje možnosť predložiť až 4 slovenské návrhy na tematické bloky zorganizované v širšej medzinárodnej spolupráci (vedúci blokov z jednotlivých vedných oblastí: J. Bosák, J. Koška, Z. Profantová, P. Šalkovský).

2. Správu o hospodárení SKS a revíziu správy predniesla T. Štefanovičová. V jej závere sa konštatovalo, že účtovníctvo SKS je vedené prehľadne a správne, pokladničné a finančné doklady sú zaúčtované v peňažnom denníku podľa výpisu zo Všeobecnej úverovej banky, daň zo mzdy sa odvádza na Daňový úrad Bratislava. Revízia skupina odporúča účtovnú uzávierku schváliť.

3. V priebehu nasledujúcej rozpravy a diskusie sa väčšina prítomní členovia a funkcionári SKS vyslovili k problematike tematických blokov, formulovali svoje predstavy a návrhy na ich konkrétnu obsahovú náplň (J. Koška, J. Bosák, V. Gašparíková). Ako už častejšie v minulosti, aj na tomto zasadnutí pléna SKS sa poukazovalo na potrebu interdisciplinarity a komplexnosti slavistických výskumov, čo by sa malo vo väčšej miere odraziť v tematike zjazdových rokovanií (J. Doruľa a i.). Vo viacerých diskusných príspevkoch sa vyzdvihovala záslužná činnosť funkcionárov SKS v celej doterajšej činnosti komitétu (V. Blanár, J. Bosák, V. Gašparíková, A. Ruttkay).

Účastníci plenárneho zasadnutia SKS jednoglasne prijali návrh na zabezpečenie ďalšieho vydávania bulletinu *Slavistická folkloristika* a rovnako jednomyseľne schválili prednesený text Dohody o spolupráci medzi Slovenským komitétom slavistov a Slavistickým ústavom Jána Stanislava SAV. S jednomyseľným súhlasom schválili aj správu o hospodárení a revíziu správu.

4. Predseda SKS obznámil plénum SKS s návrhom predsedníctva SKS na zloženie výboru SKS na ďalšie funkčné obdobie: predseda SKS Peter Žeňuch, tajomníčka SKS Erika Brtáňová, podpredsedovia SKS: Ján Koška, Mojmir Benža, Vincent Sedlák, revízorky: Tatiana Štefanovičová a Júlia Dudášová-Kriššáková. V rozprave k predloženému návrhu predsedníctva SKS bol vyslovený názor, že by do výboru SKS mal byť zvolený aj lingvista zameraný na výskum súčasnej slovenčiny (J. Bosák). V nasledujúcej výmene názorov (J. Doruľa, J. Bosák, V. Sedlák, V. Blanár, A. Ruttkay, P. Žeňuch, T. Štefanovičová) sa prítomní členovia SKS zhodli na stanovisku, že nie je vhodné, potrebné, ba za daných okolností nie je ani možné voliť do výboru SKS predstaviteľov jednotlivých výskumných zameraní v rámci vedných disciplín zastúpených v SKS; vo výbore SKS sú tieto disciplíny zastúpené vždy jedným členom (predseda a podpredsedovia). Doplnia ich tajomník SKS a dvaja revízori.

Keďže neodznali nijaké ďalšie návrhy na zloženie výboru SKS, pristúpilo sa k hlasovaniu o návrhu predsedníctva SKS. Za predsedu Slovenského komitétu slavistov bol všetkými hlasmi prítomných členov SKS zvolený doc. PhDr. Peter Žeňuch, CSc., v ďalšom hlasovaní bola hlasmi všetkých prítomných členov SKS za tajomníčku SKS zvolená doc. PhDr. Erika Brtáňová, CSc., za podpredsedov SKS boli potom jednoglasne zvolení: PhDr. Ján Koška, DrSc., PhDr. Mojmir Benža, CSc., a univ. prof. PhDr. Vincent Sedlák, CSc. Rovnako hlasmi všetkých prítomných členov SKS boli zvolené revízorky – univ. prof. PhDr. Tatiana Štefanovičová, CSc., a univ. prof. PhDr. Júlia Dudášová-Kriššáková, CSc.

5. Vo svojom závernom slove vyslovil doterajší predseda SKS Ján Doruľa presvedčenie, že zvolený výbor SKS je svojím zložením zárukou úspešného pokračovania a ďalšieho rozvíjania činnosti SKS. Za najväčší úspech celej doterajšej činnosti SKS pokladá jeho stabilizované, dlhodobé pravidelne napĺňané a cieľavedomo programované účinkovanie, ktorého výsledkom je terajšie postavenie a miesto slovenskej slavistiky v domácom i medzinárodnom rámci. Slovenskej slavistike pribudlo významné výskumné a organizačné centrum na pôde Slovenskej akadémie vied, udržala si svoj interdisciplinárny orgán Slavica Slovaca. Vyslovil uznanie a vďaka mnohým svojim dlhodobým spolupracovníkom, u ktorých našiel porozumenie, ochotu a obetavú pričinlivosť.

Nový predseda SKS Peter Žeňuch poďakoval členom SKS za prejavenu dôveru. Najbližšia činnosť výboru i celého Slovenského komitétu slavistov sa bude orientovať predovšetkým na zabezpečenie účasti slovenských slavistov na 14. medzinárodnom zjazde slavistov. Pripomenul, že schválená Dohoda o spolupráci medzi Slovenským komitétom slavistov a Slavistickým ústavom Jána Stanislava SAV umožní Slovenskému komitétu slavistov pravidelne prezentovať svoje aktivity aj na internete.

Ján Doruľa

Tematika 14. medzinárodného zjazdu slavistov v roku 2008 (Macedónsko, Ochrid)

1.0. Jazykoveda

1.1. Etnogenéza Slovanov a dejiny slovanských jazykov v spojitosti s dejinami slovanskej materiálnej a duchovnej kultúry. Praslovančina a jej nárečové členenie. Slovanská etymológia. Staroslovienčina, jej jazykový základ a územné varianty. Úloha cirkevnej slovančiny vo vývine slovanských spisovných jazykov. Textológia slovanských písomných pamiatok.

1.2. Dialektológia a lingvogeografia slovanských jazykov. Prechodné nárečia. Okrajové nárečia slovanských jazykov, ich vzájomné vzťahy a kontakty s neslovanskými jazykmi. Slovanské prvky v neslovanských nárečiach. Etnolingvistika. Súčasný stav slovanských nárečí zo sociolingvistického hľadiska.

1.3. Slovanská onomastika. Dnešný stav vo výskume vlastných mien (slovanská onymia a jej zmeny). Budovanie korpusov (databáz) slovanskej onomastiky. Problematika onomastickej lexicografie.

1.4. Súčasný stav slovanských spisovných jazykov. Variabilita normy. Cudzojazyčné vplyvy vo všetkých rovinách. Slovanské jazyky zo sociolingvistického hľadiska. Globalizácia a internacionalizácia v slovanských spisovných jazykoch – stav a perspektívy. Typológia jazykových situácií. Jazyková politika. Sociolingvistické a psycholingvistické aspekty polylingvizmu.

1.5. Súčasná teória a metódy výskumu gramatickej stavby slovanských jazykov. Komunikatívne aspekty gramatiky. Typológia slovanských jazykov. Gramatika a slovník.

1.6. Súčasná teória a metódy výskumu lexikálnej sémantiky a frazeológie. Jazykový obraz sveta. Kognitívne, konceptuálne, etnolingvistické a jazykovo-kulturologické hľadisko.

1.7. Funkčné štýly – stav a perspektívy. Hovorový funkčný štýl v slovanských jazykoch. Literárno-umelecký funkčný štýl a jeho charakteristika. Štylistika a gramatika. Religiózne funkčno-štylistický komplex.

1.8. Slovanské jazyky a korpusová lingvistika, problematika reprezentatívnosti textov.

2.0. Literatúra, kultúra a folklór

2.1. Cyrilo-metodská epocha, obdobie slovanského písomníctva a ochridská literárna škola z jazykovedného, literárnovedného a historicko-kultúrneho pohľadu.

2.2. Slovanský folklór. Problematika výskumu folklóru a tradičnej duchovnej kultúry. Slovansko-neslovanské vzťahy

hy. Textológia folklóru. Vzájomné vzťahy (prieniky) folklóru a umeleckej literatúry. Mestský folklór.

2.3. Vplyv osvietených myšlienok na národnouvedomovacie procesy slovanských národov.

2.4. Literárne smery a školy v literatúre slovanských národov – tradícia a novátorstvo. Romantizmus a realizmus v literatúre slovanských národov. Dezintegrácia realizmu na konci 19. storočia a jeho reintegrácia v 20. storočí. Symbolizmus, futurizmus, expresionizmus, nadrealizmus. Poetika modernizmu. Oficiálna a neoficiálna literatúra (1917-1989). Postmodernizmus v slovanských literatúrach a v medzinárodnom kontexte. Súčasné tendencie v slovanských literatúrach. Špecifické modely vývinu jednotlivých slovanských literatúr. Fantastika a vedecká fantastika v slovanských literatúrach. Masová literatúra.

2.5. Dialóg Východ–Západ v slovanských literatúrach. Problémy vzájomného prenikania národných kultúr. Globalizácia, európske integračné procesy a hľadanie národnej identity.

2.6. Nomádske aspekty slovanských kultúr a literatúr (migrácia, emigrácia, vyhnanstvo, viacdomosť). Literatúra národnostných menšín v slovanských krajinách.

2.7. Vklad Slovanov do súasných literárnovedných smerovaní: ruský formalizmus, Bachtin a jeho nasledovníci,

fenomenológia, štrukturalizmus, semiotika. Slovanské verziologické školy.

2.8. Filozofické, religiózne a politické myslenie u Slovanov. Svetské a sakrálné zložky v slovanských kultúrach.

2.9. Komparatistika, genológia a slovanské literatúry.

2.10. Slovanský prínos do svetovej kultúry. Preplietanie sa kultúr: balcanica, slavica, europaeica.

3.0. Dejiny slavistiky

3.1. Slovanská jazykoveda, literárna veda, folkloristika a kulturológia v historickom vývine.

3.2. Slavistické periodiká – ich postavenie, úlohy a perspektívy.

3.3. Osobitné témy:

– Život a dielo Kostu Racina (100 rokov od narodenia).

– Život a dielo Leva N. Tolstého (180 rokov od narodenia).

Témy navrhované na rokovanie pri okrúhlych stoloch

1. Stav slavistiky vo svete.

2. Slovanské literatúry po roku 1989 v dialógu s Európou a so svetom. Nové javy, tendencie a perspektívy.

CONTENTS

STUDIES

K. ŽEŇUCHOVÁ: Samuel Cambel's Activities on the Interface Between Dialectology and Folkloristics	3
M. KOŠKOVÁ: Ethnic Concepts in Language (Based on Bulgarian and Slovak Linguistic Sources)	17
L. JUHÁSOVÁ: Existential meaning of verbs to be and to have in Slovak and Bulgarian languages	32
S. ZAVARSKÝ: The Verb Between Latin and Slovak in Parallel Texts from the Beginning of the Eighteenth Century. An Analytical Sketch	40
I. HARAJ: I.: System of anthroponymy of aient Greeks	50
J. KRŠKO: Formulation of Quality-Quantity Relationships in Toponymy by the Expressive Means and Metaphors	61

REVIEW ARTICLES

V. BLANÁR: Suum cuique	69
И. БОГДАНОВА: Anniversary of first Russian graduates of Slovak studies on State University of Moscow	72

REPORTS and REVIEWS

Š. LIPTÁK: Associate Professor Ferdinand Buffa is Eighty Years Old	75
J. KRŠKO: KRAJČOVIČ, R.: Topical Chronicles of Slovak History Hidden in Names of Villages and Towns	75
O. KOVAČIČOVÁ: New Word in Research of Hymnography's Texts	77
M. BELÁKOVÁ: KRŠKO, J.: Processing of Hydronymy of Slovakia: Methodological Instruction for Preparing of the Projects from Hydronymie Slovaciae	79
L. KRÁLIK: MALEC, M.: Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski	80
P. ŽIGO: SIATKOWSKI, J.: Słowiańskie nazwy wykonawców zawodów w historii i dialektach	81
M. ČIŽMÁROVÁ: OPÁLKOVÁ J.: Symbol in phrasematic sign from Russian and Slovak comparative point of view	82
P. ŽEŇUCH: Ľudová kultúra Slovákov na Ukrajine / Народна культура Словаків в Україні	83
M. PUKANEC: Журавлев, А. Ф.: Язык и миф. Лингвистический комментарий к труду А. Н. Афанасьева „Поэтические воззрения славян на природу.“	85
A. ŠKOVIEROVÁ: Report from Course about the History of Book Culture of Levice and it's Environs	86
A. ŠKOVIEROVÁ: Report from Multidisciplinary Conference The Saint and it's Function in Society	88
J. DORULA: Excerpts from the 2005 Annual Report on Activities of the SAV Institute of Slavistics	91
J. DORULA: Annual Assembly of the Slovak Committee of Slavists	94
Subjects of the 14th International Congress of Slavistics in 2008 (Macedonia, Ochrid)	95

MIČ 49 601

MATICA SLOVENSKÁ MARTIN
SLAVISTICKÝ ÚSTAV JÁNA STANISLAVA SAV BRATISLAVA

SLAVICA SLOVACA, ročník 41 (2006), č. 1. Vychádza dvakrát do roka. Cena jedného čísla 60,- Sk. Ročné predplatné 120,- Sk. Vydáva a rozširuje Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin. Tel.: (0842) 220692, 31861, fax: 38715.

Objednávky do zahraničia / Distributed by:
Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin
Slovak Academic Press, s. r. o., P. O. Box 57, Pošta 15, 810 05 Bratislava
Slovart G. T. G., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava

ISSN 0037-6787